

„... *Ín inhön álljon,
Hús húshon álljon,
Vér vérhön álljon,
Bűr bűrhön álljon,
Úgy ahogy az Úr Jézus megteremtette...*”

Makó és környéke hagyományos orvoslása I.

GRYNAEUS TAMÁS
(Budapest)

Bevezetés

Feladatom: összefoglaló képet adni Makó városa és a körülötte fekvő 8 község hagyományos orvoslásának elmúlt mintegy 150–250 esztendejéről. Ehhez igen változatos jellegű és terjedelmű források állnak rendelkezésünkre. Időrendben haladva: a középkori okleveles adatok, a kisszámú, 1728 és 1758 közötti, Komáromy Andor, Árva János és Schram Ferenc közölte boszorkánypörök, a Csanád megyei fizikus, Rigler Zsigmond két egymás utáni évről (1784–85) megmaradt jelentése (Árva János, Balázs Péter), a kolerajárványok története (Bálint Nagy István), valamint Szirbik Miklós munkájában (Makó városának leírása 1835–1836)¹ található szegényes adalékok biztosítják az időbeli folyamatosságot (diakronia) vagy jelzik a különbözőséget, a változásokat.

Ezeket követték Ferenczi Imre 1977, Polner Zoltán 1978, 1981, 1984, 1985, 1995, 1998, Markos Gyöngyi 1986 és 1988. évben megjelent munkái. Az utolsó mintegy 70 év gazdag és sokrétű gyűjtéseit – elsősorban Szigeti György (Apátfalva), Pánczél Józsefné és Nagyfalusi Ilona (Csanádpalota, Kövegy), Sipos István (Makó; munkájában nagyszülei, szülei tudományát és saját megfigyeléseit–fölgjegyzéseit dolgozta föl, az 1970-es évek közepéig²), Bazsó Dénes (Csanádpalota; lényegében egy csanádpalotai gyógyítóasszony, Mari Ferencné hagyományos gyógyító tudását mutatja be) – a Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára (továbbiakban EA), a Móra Ferenc Múzeum (MFM) és a József Attila Múzeum (JAM) adattárai őrzik. A rendelkezésemre állott adattári anyag nem tervszerű, nem azonos módszerrel és szempontok szerint végzett gyűjtések eredménye. (Ez semmit nem von le a becsületes gyűjtők iparkodása érdeméből!) A színvonal és a tartalom heterogenitásáért viszont bőségesen kárpótol az, amit ezek a gyűjtések a több éves, folyamatos megfigyelés, családi-rokonai kapcsolatok révén mélységben és az adatok gazdagságában nyújtanak.

¹ Cseresyés Sándor (Tek. Nemes Csanád és Csongrád vármegyék' tiszteletbéli physicus) 1832-ben megjelent munkájában több utalás is van népi gyógyeljárásokra, de nem derül ki egyértelműen, hogy ezeket hol látta-hallotta, ezért ezekre nem hivatkoztam.

² Föltűnő ebben pajzán vagy sikamlós férfi-szólások, tréfák gyakorisága. Nem tudom eldönteni, hogy ez általános volt/lehetett-e, vagy csak az általa ismert csoportra (esetleg őrá ?) jellemző?

Püspöklelei és kiszombori, nem nagy terjedelmű gyűjtéseim mellett – hozzájárulásukkal – hivatkoztam szegedi hallgatóim 2002. évi szemináriumi dolgozatainak (Makó, Kiszombor, Püspöklele, Földeák, Apátfalva lakosaitól származó) adataira is. Forrásaimra a szerzői-gyűjtői jog tiszteletben tartása és a visszakereshetőség érdekében minden esetben igyekeztem pontosan hivatkozni.

Ebben a helyzetben nem gondolhattam arra, hogy egy (esetleg több) időszak-generáció hagyományos orvosló tudását vázoljam (mint azt Markos munkájában szigorú következetességgel, helyesen tette). Ehelyett különböző helyeken és időben, különböző gyűjtők, a hagyományt különböző hűséggel őrzőktől származó adataiból próbáltam nem egy 'ősit' rekonstruálni, hanem ahol erőltetés nélkül lehetett, az egy-mást kiegészítő részletek, töredékek mozaikköveiből valamilyen többé-kevésbé értelmes, kerek egészre összeállítani. (A diakronikus elv és az esetleg lehetséges [?] ún. korszakolás gyakori sérelmével). S ha ez sikerült, akkor megkeresni a bennük – mögöttük rejtőző tendenciákat, szándékokat, gondolkodásmódot, ami ezeket életre hívta és napjainkig életben tartotta. Gondolva arra is, hogy az idő múlásával kopás, de variálódás–gazdagodás egyaránt történhetett.

A vizsgált terület Makó városa, 7 Maros jobb parti (Magyarcsanád, Apátfalva, Kövegy, Csanádpalota, Királyhegyes, Földeák, Óföldeák, Püspöklele), egy Maros bal parti község (Kiszombor) és tanyaviláguk. Jogosan fölvetődhetne a kérdés: indokolt-e, helyes- és célszerű-e több különböző eredetű, korú település és etnikai összetételű közösség orvosló hagyományait összevontan tárgyalni? Az anyag áttekintésekor arra a meggyőződésre jutottam, hogy e kilenc település hagyományos orvoslásának együttes tárgyalását éppen településtörténetük: igen bonyolult kölcsönös, kisebb-nagyobb arányú migrációk – egymásra hatás teszik lehetővé, sőt kívánatosá.³ Természetesen vannak egyedi vonások is, vagy egyes helyeken bizonyos hagyományok jobban megőrződtek. Településtörténeti kérdésekben Bálint Alajos és Tóth Ferenc munkáira támaszkodhattam elsősorban.⁴ Távol vagyunk még attól, hogy a török hódoltság utáni időszak migrációit részleteiben tisztán lássuk, a különböző szerzők más-más korszakokat állapítanak meg (Paládi-Kovács, Juhász), mindenestre a 18. sz. első felének és a 19. sz. második felének migrációi sok tekintetben különböznek. Ezen túl másként zajlottak a migrációk a Duna–Tisza közén és másként a Tiszántúlon, sőt a települések egyedi sorsa miatt jellegzetes egyéni eltérések is vannak (pl. Szeremle).⁵ Az egykori hódoltsági terület településtörténete – ahol ismert – szinte mindenütt hasonló tarka migrációs képet mutat (pl. kalocsai érseki uradalom [kalocsai Sárköz]⁶, Szeremle⁷, Dávod⁸, Sándorfalva⁹, Csépa¹⁰, Orosháza¹¹, Nagykamarás¹², stb.). Ez a

³ Vö. Polner 1985 a, 3.

⁴ Bálint Alajos 1926, Tóth Ferenc 1972-73

⁵ Paládi-Kovács 1993, Juhász 1990, 1997, 1999, valamint a Juhász A. (szerk): Migráció és település a Duna-Tisza közén 1990 és 1997, valamint Migráció és anyagi kultúra a Duna-Tisza közén 1999. kötetek többi tanulmányában is. Grynaeus, Kapocs 2000, 141.

⁶ Bárh 1974, 285.

⁷ Tóth Kálmán 1995.

⁸ Grynaeus 1993.

⁹ Juhász A. id. 1978., 50-51.

¹⁰ Barna 1982.

migráció egyfelől kiegyenlíthette, elmoshatta az etnikai különbözőségeket, másfelől a szokások, hiedelmek, világkép gazdagodásához is vezethetett. A kibocsátó közösségek pontos ismerete nélkül az összefüggésekről ma még határozott véleményt nem formálhatunk. (Elméletben esetleg az a lehetőség is fölmerül, hogy a török invázió elől elmenekültek leszármazottai tértek vissza 150–200 év múlva szülőföldjükre.)

A bemutatandó anyag közlésekor először tehát mindenütt a makai adatokat közlöm (külön csak akkor jelölöm, ha félreértésre adna okot), majd sorban a többi községből származó adatokat, értelemszerű sorrendben, a község nevének rövidítésével. (Tisztában vagyok eljárásom némileg önkényes voltával, további kiegészítő gyűjtések segíthetnek ezt kijavítani.) A szó szerint idézett népi szövegeket *dőlt szedéssel* jelöltem.

AZ EMBER ÉS BETEGSÉGEI

Testi vagy lelki tulajdonságot jelző (család-, hely-) nevekkel már 12–13. századból származó oklevelekben találkozunk, ezek egynémelyike (folyamatosan?) napjainkig kimutatható.

1. TÁBLÁZAT			
Arpád-kor ¹³	1736	Név	1836
Csanád vm.			
1256 Bolugkereke hn.		Balog	x
1211, 1304 Chama, Chimos, 1231 Chomoz		Csama, Csomós	
	x	Csontos	x
1304 Churba		Csorba	
	x	Dadogó	
	x	Fejes	x
	x	Fekete	x
	1693	Fitos	
	x	Fodor	x
	x	Füstös	
	x	Görbe	x
		Gyüge	x
	x	Jámbor	x
	x	Jó	x
		Kabzsi	x
1108 Kewereg		Kövér	
1304 Ruaz		Ravasz	x
	x	Sánta	x
	x	Siket	x
	x	Szemes	x
1304 Zeuke		Szóke	
	x	Veres	x

¹¹ Szabó P. 1965, 241.

¹² Grynaeus 1995.

¹³ Györffy I. Csanád vm.-i adatai alapján

A ragadványnevek földolgozása (testi-lelki tulajdonságokat jelző ragadványnevek!) még további ismeretekkel szolgálhatna.

Már 1108-ban, a sajti (Csanád vm., ma: Sajtény) sószállítók között találkozunk a Halaldi, Maradek, Numarek leszóló-óvónevekkel.¹⁴ (Ugyanez a szemlélet nyilatkozik meg az újszülött preventív leszólásában is.) Ez a névadási szokás átvezet bennünket a megelőzés kérdéskörébe.

MEGELŐZÉS

A megelőző eljárások gyakran napszakhoz (pl. napfeljött előtt, naplement után), a hét valamely napjához (kedd, péntek) vagy időszakhoz, ünnepkörhöz (karácsony böjtje, két karácsony között), ünnephez (nagy-péntek, nagyszombat, Szent Iván napja, Luca, Aprószentek) kötődnek. Más tilalmak valamilyen testi állapottal (szüzesség, menstruatio, terhesség) vagy életkorral (pl. csecsemőkor – tükörbe nézetés, körömhajvágás) kapcsolódnak. Ismét mások a táplálkozással függenek össze (*újság* fogyasztása, tejbe késsel kenyér aprítása, kenyér védelme). A megelőzést szolgálták a rokonházasság tilalmi, a szüzesség elvesztését megtorló (ellenőrző-szabályzó) tilalmak, valamint a rontást-szemverést megelőző cselekmények (fordítva fölvert ruhadarab, preventív varázsigék mondása).

A (*tabu*) **tilalmak** sokszor valamilyen betegség, kár megelőzését, egyúttal a közösségi normák érvényesítését, célszerűnek tartott magatartásra szocializálást is szolgálnak. Ezek gyakran ünnepnaphoz (ünnepkörhöz), a hét valamely napjához vagy napszakhoz kötődnek (mint a mezőgazdasági munkák is, pl. a Szent György-nap körüli *csutaverés* (**Cspal-Köv**)).

Napszak

*Fésülködöl, a hajad ne dobd szét, mert fejfájós lesz!*¹⁵ **Kz** (egyúttal rendszeret-re szocializálás!). Napnyugta után **nem szabad** tejet, tojást kiadni a házból (l. marha, baromfi). Naplement után tojást másnak nem szabad adni, mert megrontja evvel a tyúkjait, vagy bezápol a tojás a kotló alatt.¹⁶ **Föld** Este nem szabad szemetet kivinni, mert az betegséget okoz,¹⁷ este nem szabad lábvizet sem kivinni, mert fejfájós lesz (l. ott), nem szabad a Hold felé fordulva vizelni. (Ld. bőrbetegségek: Hold felé fordulva csak imádkozni lehet, nyilván ennek a megsértéséről van szó.) Lefekvés előtt a ház ajtaját söprűvel be kell támasztani (nem részletezi), *mégláttya, hogy nem tapogtyják még a boszorkányok, ha alszik.*¹⁸ **Cspal**

Nap

Pénteken nem szabad mosni, mert ahány darab ruha van kiterítve, annyi aprójóság döglik meg.¹⁹ **Kz** Ha valaki pénteken mosott vagy vasalt: a viharban körülötte csattogott a villám.²⁰ **Apf**

¹⁴ Györffy I. 868; vö. Grynaeus 1996., 111-112.

¹⁵ Tóth EA 18 848, 10/92.

¹⁶ Sipos E. EA 17 804, 10.

¹⁷ Sipos JAMA NA 152 – 93, 42.

¹⁸ Asztalos EA 14 001, 7.

¹⁹ Tóth EA 18 848, 10.

Időszak, ünnep

Tilos december elején, Luca-napkor varrni (ld. tyúk), karácsony böjtjén és Szilveszterkor nem maradhat szárítókötélen ruha, mert gazdája következő évben meghal.²¹

Karácsony estén piros almát dobtak a kútba, csak újévkor vették ki, hogy ilyen pirospozsgás legyen az arcuk színe.²²**Föld** A karácsonyi asztal alatt volt kukoricát, szénát az ünnepek után adták oda a jószágnak, *hogy azok is megáldott szent estei élelmet egyenek, ami megvédi őket a betegségektől.*²³**Föld**

Karácsony és újév között gilva megelőzésére nem szabad csíráképes növényt főzni, ugyanezért karácsony másnapján almát sem enni (l. ott). Aprószentek napján a gyerekek hosszú pálcákkal járták a házakat és virgácsolták a ház lakóit, mondván:

- *Hányan vannak az aprószentek?*

- *114 000-en, még annál is többen!*²⁴**Föld**

Nagypénteken tilos a szobában mosni, mert sok lesz a bolha (l. élősdiék); nem szabad meszelni sem, mert aprójószág pusztul el.²⁵**Plele**

Az embereket, jószágot, a házat és melléképületeket védte a rontástól, betegségtől, ha a háziasszony nagyszombati feltámadásra szóló harangszó kezdetekor söp-rüvel végigcsapkodta az udvaron, utcán a fal tövét, közben ezt mondogatta:

- *Kígyók békák, távozzatok!*

*Almazsöndülés idején tüzet raktak az utcákon, gyerekek azt ugrálták átál, az asszonyok meg szakajtó kosarakban vitték ki az utcára az almát és szórták a gyerekek közé.*²⁶**Föld** (Nem jelzi célját. Nyilván **Szent Iván-napi** tűzugrásról van szó, erre a preventív célt is szolgáló rítusra szocializálják a szülők a gyerekeket). Szent Iván-nap este az utcán – egy utcában 5–6 helyen is – egy kéve rőzséből tüzet raknak, egy-egy tűznél 8–10-en jöttek össze, közelébe egy kas almát készítenek a legkorábban érő fajtából. Lányok-legények átugrálják oda-vissza, minden ugrásért egy almát kapnak. Így az élet minden baját-nehezét *át tudják maj közdeni.*²⁷**Köv**

Margit napján (az adat nem mondja, val. Antiochiai, júl. 13.) nem kell szellőztetni, mert akkor sok légy lesz a háznál. Ilyenkor ablakot-ajtót csukni kell.²⁸**Kz**

A többnyire nagy ünnepekhez kötődő **búcsújárások** a könyörgés, hálaadás mellett a bajok megelőzését is szolgálták. Így a szögedi búcsú – *de voltak, akik még Máriaradnára is elmentek.*²⁹**Föld**

A megelőző elhárítást szolgálta, hogy szenteltvízzel meghintették a ház helyiségeit és mellékhelyiségeit, hogy evvel üzzék el a **gonoszt** a háztól.³⁰**Apf**

²⁰ Kiss, Vörös 2002, 24.

²¹ Sipos JAMA NA 152 – 93, 42.

²² Sipos E. EA 17 804., 19.

²³ Sipos E. EA 17 804, 19.

²⁴ Sipos E. EA 17 804, 19. NB. a pálcá és virgács ellentmondás!

²⁵ Tóth A EA 18 848, 7/59

²⁶ Sipos E. EA 17 804, 4.

²⁷ Asztalos et al EA 18 321, 22.

²⁸ Tóth EA 18 848, 10/93.

²⁹ Sipos E. EA 17 804, 11.

³⁰ Kiss, Vörös 2002, 23.

Szemverés ellen Boldogasszony-ágyába, boszorkány ellen ruhájuk övébe fokhagymát tettek.

Testi állapottal kapcsolatos tilalmak

Nem tiszta (menstruáló) nő **ne** látogasson kisgyermeket (kicsattog a bőre), **ne** főzzön be, mert megromlik.³¹ Terhes asszonyhoz **nem** célszerű hozzádobni valamit, mert ha megjíed tőle, gyermekén azon a helyen anyajegy lesz. **Ne** rúgjon macskába, mert gyermeke szőrös lesz (l. ott). *Fótosképű* állapotos asszonynak nem volt szabad tükörbe néznie, szülés után utcára mennie avatóg.³² **Cspal-Köv** *Csecsemő feje alá ne rakj pelenkát, mert ha felnő, pletykás lesz – mondták.*³³ **Kz** Nem volt szabad csecsemőt egy éves koráig tükör elé tartani, mert rövid életű³⁴ **Cspal-Köv**, *ritkafogú* lesz vagy *megszéplősödik.*³⁵ **Cspal**

Étkezés tilalmai

Nem szabad tejbe késsel kenyeret aprítani (tehén tőgye kirepedezik, teje véres lesz), késsel tejbe nyúlni. **Föld**

Új gyümölcs vagy termés évésekor ezt kellett mondani:

*Újság hasamba,
Hideglelés pokolba!*³⁶ **Köv**

Apátfalván a szomszédba ill. a pokolba (származása helyére!) küldték:

*Újság hasamba,
Hideglelés Makóba,
Ménjén el pokolba!*³⁷ **Apf**

Mezei munkára mindig vittek magukkal fokhagymát és az enivalóhoz pár girizdet megettek, az *edzi az embört*: – *Ögyél fokhagymát, tovább látsz!*³⁸ **Plele**

A kenyér védelme

A kenyér – ember analogiára sok adat utal, így nem csoda, ha a kenyérnek is ártanak a rosszak: új helyre költözéskor, hogy kenyerét ne rongyosítsák meg, disznóól-ból vett port szór a felfűtött kemencébe:

Ennek vétsél, ne az én kenyéremnek!

Idős asszony kenyérsütéskor bezárta a kaput, nem engedett be senkit, mert a kenyeret úgy (is?) meg lehet rontani, hogy az illető tésztát lop, *rávizel s akkor nyúlós lesz a kenyér.*³⁹

Család

Második unokatestvérrel vagy annál közelebbi rokonnal tiltották a házasságot.⁴⁰ **Apf** Amelyik lány *szűzességét elvesztötte* nem esküdhett fehér menyasszonyi

³¹ JAM NA 156 – 93; Sípós JAMA NA 152 – 93, 41.

³² Pánczél EA 20 495, 38.

³³ Tóth EA 18 848, 4/4.

³⁴ Pánczél EA 20 495, 38.

³⁵ Asztalos EA 14 001, 8.

³⁶ Pánczél EA 20, 495, 36.

³⁷ Polner 1985 a, 18.

³⁸ Ferenczi 1977, 335.

³⁹ Tóth EA 18 848, 21.

⁴⁰ Szigeti EA 21 921, 13.

ruhában, mirtuszkoszorúban, fátyolban.⁴¹**Köv** (A közösségi szabályozás, ellenőrzés elemei!)

Ruházkodás

Rontás ellen gatyát, pendelt, alsónadrágot (!, modernizálódás) *kifordítani, visszajárú hordja magán.*⁴²**Cspal** Ide tartozik az asszonyok kötelező kötény (kötő) viselése: *kötő nélkül csak a kurvák, mög a naccságák szoktak lönni.*⁴³**Cspal-Köv (1. kép.)** A hagyományok, közösségi normák betartásán, betartatásán az idősebbek öröködnék: anya, anyós.⁴⁴

Egyéb

Idetartoznak az ártó hatalmasságok (*rosszak, [büjti] boszorkányok*, vihar, forgószél, villám, stb.) elleni védekező eljárások és ilyenek az óvatossági előírások-tilalmak (utcán, útkereszteződésben babát, pénzt, zsebkendőt ne vegyen föl). S végül a közösség életét szabályozó törvények (normák) betartását biztosító tilalmak (ne lopj – *paptöporthyű* keletkezése; tököst lop – kopasz gyereke lesz, stb.).

Névadás

Már 1108-ban, a sajti (Csanád vm., ma: Sajtény) sószállítók között találkozunk a Halaldi, Maradek, Numarek leszóló-óvónevekkel.⁴⁵ Ugyanez a szemlélet nyilatkozik meg az újszülött preventív **leszólásában** is. Régen az első gyerek apja vagy öregapja, ill. anyja vagy öreganyja nevét kapta, ezt azok el is várták. Ha jeles napon született, arra *körösztyölték: -Nē végyték ē' ja nevirū'!* Az ilyen gyerekre azt mondták: *magávā' hozta ja nevit.* Vagy ha közel volt valamilyen jeles nap: előre. *Nem szerettek visszafelé keresztelni, azt mondták, hátrább veti az élet, hátránya lesz az életben, mert hátul hordja a nevét.*

Családban meghalt gyerek nevére *nem jó a következőt körösztyölni, nehogy az is meghaljon.*⁴⁶ **Apf** Csanádpalotán is olyan nevet igyekeztek adni a gyermeknek, amelyik névnap még a keresztelő után következik, hogy *az életben mindig előre gondolkozzon. Úgy hitték, hogyha olyan nevet kap, amelyik már elmúlt, akkor egész életében mindén későn jut eszébe.*⁴⁷**Cspal** *Parasztembörhön, feketé kenyérhön való nevet adnak, az uren név: fehér kenyérhön való az.*⁴⁸**Cspal-Köv**

Jóslás

Álmában piszkos vízbe, sárba lépés betegséget jelent⁴⁹, Z. néni sárral álmódott – tifuszos lett.⁵⁰**Kz**

Álomban látott vér *vérváltozást*, azaz valamilyen betegséget vagy vérző sérülést jelent.⁵¹

⁴¹ Pánczél EA 20, 495, 3.

⁴² Asztalos EA 14 001, 7.

⁴³ Pánczél EA 20 495, 56.

⁴⁴ Polner 1995, 41, 52.

⁴⁵ Györffy I. 868; vö. Grynaeus 1996, 111-112.

⁴⁶ Szigeti EA 21 921, 31-32.

⁴⁷ Polner 1995, 63.

⁴⁸ Pánczél EA 20 495, 39-40.

⁴⁹ Sipos JAMA NA 152 – 93, 42.

⁵⁰ Tóth EA 18 848, 5/22.

⁵¹ MFM NA 615 –76, 3.

Ha *bal* lábbal kelsz, rossz napod lesz.⁵² Pénteken, április elsején, sőt egész áprilisban született gyerek nem lesz szerencsés életű.⁵³ **Apf** Hosszú életű lesz, ha a hüvelykujj felőli első tenyérvonala hosszú.⁵⁴

Ezek a szokások és hiedelmek fenyegetettség-érzés miatti állandó védekező-elhárító, készenléti állapotot, folytonos félelmet jeleznek: ebben éltek. Ezért a sok egészségvarázsló, egészséget biztosító, megelőző mágikus eljárás. (Meglőpően sok – a negatív kondicionálás miatt nem veszélytelen! – haláljósító eljárás is.)

BAJMEGÁLLAPÍTÁS

A hagyományos orvoslásban a baj megállapítása (diagnosztika) és kezelése, gyógyítása (therápia) nem mindig válik szét élesen. Ez a gyógyító személyek feladata, akik családban, szomszédság körében vagy nagyobb közösségben ismertek lévén végzik munkájukat. Első lépés a betegség okának kiderítése (aetiologia).

KÓROKOZÓK, KÓROKOK

Élőlénynek képzelt, megszemélyesített kórokozókra utalnak bizonyos szólások, szófordulatok: *mögleti* (kilis, gilva); *jön*; *betegséget rólam elűzi* (rüh); *elállja* (csömör); *erre jár* (állatorvoslás). Állatalakú betegségek okozó képzelet rejlik a **dög**, (dög)vész, **féreg**, **férög** (szemölcs: *eleven fejjel, hótt férőggel*; disznó, baromfi) kifejezések mögött. Betegség-okozóra utaló kérdés: *mi leli, mi lette?* (szemölcs, tyúkszegg) ill. kifejezés: *hidegleli, leljen ki a hideg!* Így él a fene is az apátfalvi szólásokban: *egyen meg a fene; hogy a fene vigye el; vigyen el a fene innen; majd mēgēszi a fene érte; a fene reszeli utána; nagy feneévésben van* (vágyakozás, szenvedély).⁵⁵ **Apf**

Emlegetik a **rossz szellemeket** (Boldogasszony ágya), a **rosszakat**, **átkozottakat**, **sátánt**, **ördögasszonyt** (szemébe esett valami – a ráolvasó szövegből egyértelmű az ördögasszony – Boldogasszony antinomia), **gonoszt** (keresztelő, avató). Kórokozóként szerepelhetnek bizonyos **állatok** is: szabadban alvó nyitott száján belémászó kígyó bajt okozhat, a **torokgyík** már inkább csak halvány analógiás kapcsolat. Az „állatok az emberben” képzetkörbe tartozik a *giliszta*, az önálló élőlénynek elképzelt gyomor, mely ha *hugyozik*, panaszt okoz (gyomorfájás, gyomorsav túltengés).

Boszorkány

A kisszámú, Árva János közölte csanád megyei boszorkánypörnek (1728, 1734, 1757) néhány jellegzetes vonása van. A „boszorkányok” nem helybéliek, máshonnan már elüldözött személyek, bábák, javasasszonyok. Korábbi működési területük hatóságai (Szeged, Szentés) erőteljesen befolyásolják a helybéli illetékeseket. (Csak a bírák, a vádlók és a tanúk helybéliek). A „boszorkányokkal” kapcsolatos szidalmak, fenyegetések, sőt átkok mögött valós betegségek, kórformák vannak. A többi terükre írt jelenség: észrevétlenül jelen tud lenni, be tud menni bárhová, áldozatát lóvá teszi,

⁵² Tóth EA 18 848, 9.

⁵³ Szigeti EA 21 921, 30.

⁵⁴ MFM NA 615 –76, 4.

⁵⁵ Szigeti EA 18 331, 13.

nyergeli, kantározza, lovagolja, szemébe néz, szájon csapdossa, a „kollégák” névsora, „zászlótartó” – mind-mind országosan ismert sablonok, melyek elhívése a bírakat is minősíti. Állítólagos felvilágosultságukra mi sem jellemzőbb, hogy jogi alapként 1756-ban (!) Szent István törvénykönyvére és a Praxis Criminalisra (mely elfogadja és a társadalomra káros volta miatt büntetendőnek tartja a boszorkányságot) hivatkoznak. A pörök keletkezését, lélektani kibontakozását jól jellemezték a makai főbíró és tanács: „sok szó kiadván magát, a szó után gyanússág, az után inquisitio, inquisitio után sok rendbéli fassiók kihozták, hogy éppen ördögös és bűbajos asszonyi személyek közül való volna”.⁵⁶ Az 1757. évben egyik tanú arról vall, hogy „...a templomban is sokszor a kezénél fogva húzza Tarpainé [a boszorkánysággal vádolt], de egy ősz ember nem engedi őt kihúzni”⁵⁷. (Az ősz, öreg ember Szeged környéki hiedelmekből, népmesékből is ismert, segítő hatalmasság).

Formája, elnevezése. *Kutya képében* öregasszony feji a tehenet (nyakában kabak-edény), ill. ijesztgeti éjjel az alvókat (l. állatok betegségei, ló). Öregember éjjel *disznó képében* ijesztgeti az embereket. Fiatalember meglesi, hátára ül, *bal* kézzel üti, az öregember megbetegszik és meghal.⁵⁸ **M** Csak gonosz dolgokat csináltak, többségük nő volt, de voltak férfiak is. **Fekete macska, kutya**, ritkában **fehér** vagy **szürke ló** képében jelentek meg (ez utóbbiak lehetnek hazajáró halottak is). Leggyakrabban éjszaka ráül valakinek a mellkasára és nyomja: az nem kap levegőt, nem tud beszélni, *úgy csinál, mint a macska: nyervog*.⁵⁹ **Apf** Harminc évvel ezelőtt (1962. évi leírás) gyakran lehetett hallani *ló, kutya, macska vagy béka képibe járó boszorkányról*. A **kovács** éjfélkor az utcán csatangoló ló nyakába fokhagymakoszorút vet, kötőfékét gatyamadzag hurokkal megerősíti, utána olyan kutyát vezet, aki anyja első kölyke volt, a lovat megpatkolják. A boszorkánynak másnap keze-lába fáj.⁶⁰ **Cspal** (Itt megjelenik a mitikus hatalommal rendelkező **kovács** alakja, a közösség védője, aki biztosítja és ellenőrzi a hagyományos rendet.) Szent György napján, napfeljött előtt a csordajáráson anyaszült meztelen anya és leánya *Szédem a hasznót* – mondogatása közben mennek, a szélső házban lakó ember meglátja őket és ostorral mindkettőt jól elveri, *azok egy szót se szótak*.⁶¹ **Apf** Az 1920-as években Nagy Kata időse asszonyt háta mögött *babonás Katának* hívták, föltételezték, hogy rontani is tud.⁶² **Cspal** Ha pólyásgyerekek nem tud aludni, hitük szerint arra utal, hogy boszorkányok járnak odakint.⁶³ **Kz Bűjti boszorkányok** cserélik el a kereszteletlen csecsemőt Makón⁶⁴, míg Apátfalván a *rossz* ellen kell védeni, nehogy kicserélje.⁶⁵ Amíg a kisgyereket meg nem keresztelelik, *hathetős koráig mindig égett éjjel-nappal a lámpa, hogy ki ne cseréljék. Mert*

⁵⁶ Árva 1927, 7. én emeltem ki, GT. Folytatólagos akták: Komáromy 1910, 660-665.

⁵⁷ U.o. 17.

⁵⁸ Tóth EA 18 848, 18.

⁵⁹ Kiss, Vörös 2002, 19.

⁶⁰ Asztalos EA 14 001, 10-11.

⁶¹ Polner 1985 a, 24.

⁶² Asztalos EA 14 001, 7.

⁶³ Polner 1995, 54.

⁶⁴ Polner 1995, 44.

⁶⁵ Szigeti EA 21 921, 28, 47 A Somogy vm.-i Nagyberkiben a boszorkányt a bűjti széllel vitetik a pokolba (Pócs 1986 II. XVII.13.1-2.)

ilyenkor ki szokták cserélni a rosszak a gyereket. Amíg még nem keresztelték a gyereket sátánnak nevezték. Addig pogány vagy sátán.⁶⁶**Apf** Ezekből az adatokból úgy látszik, hogy a rosszak és a boszorkányok azonosak. (Az előbbi esetleg eufemisztikus megnevezés is lehet). A mastitis neonatorumot avval magyarázták, hogy a boszorkány szívja a kisgyermek mellét.

Fölismerése. Luca székkal (Luca napjától, naponként csinálja) éjféle misén ráállva⁶⁷**Cspal** lehet meglátni, ki a nagyszarvú boszorkány⁶⁸**Föld:** *sosë bír bemënni egyenësen a templomajtón. Csak így félódalt tészti a fejit, mintha szarva vóna.*⁶⁹**Apf**

Elhárítása. Kiszomborban Tóma Pannát boszorkánynak tartották a régiek, for-gószélkor mondott varázsszövegben is szerepel:

Gyün Tóma Panna szele:

Kúpor a szömibe,

Tüzes vasrúd a seggibe! (vö. Pócs XVII. 3.1-5.)

Rajta kívül még Tóma Rózának, meg Joó Daninének volt ilyen híre, csikóbúrbe jártak, utóbbi a monda szerint meg is patkolták.⁷⁰**Kz**

Védekezésül fokhagymát kell dugni a kulcslyukba, hogy be ne tudjanak jönni, vagy az újszülött köldökcsomóját kis fehér ruhában az ajtófélfára akasztották. Lányok-fiúk pén-teken fokhagymát tettek az övükbe, hogy ne tudják őket megrontani. Akkor sem tud be-jönni, ha söprút a sarokban fölállítanak (ahogy azt még máig is teszi adatközlőnk). Ha mégis sikerült bejönnie a házba, az ajtó kilincsére gatyamadzagot (újabbán e célra a bugyigumit is megfelelőnek tartják!) kötnek, így nem tud kimenni, meg lehet fogni.⁷¹**Apf**

Sinka Julis néni is meg tudta rontani a tehenet, elvinni a hasznot. (A tejet tüzes kére fejve lehetett őt odaidézni)⁷²**Apf** Ha *évitte a tehénnek a fölít, a vályú végeire patkót szegezett, beleöntötte a tejet, baltával verte.*⁷³**Apf**

Halála. A boszorkány előre tudja, mikor fog meghalni, tudását halálos ágyán kézfogással adja át, addig nem tud meghalni.⁷⁴**Apf** Földeáki, embereket és teheneket megrontó boszorkány nem tudott meghalni. Szomszédasszonyától (kinek három tehenét pusztította el) bocsánatot kér, s arra kéri: tehene szőrét és kilenc hajszálat kösse rongyba és akassza be a szabadkéménybe. *Ez mögcsinálta. A boszorkány mögnyugodott, oszt mög is tudott halni.*⁷⁵**Föld** Boszorkány halálakor nagy vihar támad. Így volt akkor is, *mikó az öreg Nyáriné ... möghalt.*⁷⁶**Plele**

A boszorkányhit elvenségét mi sem jellemzi jobban, mint a 2002. évi gyűjtők meg-állapítása: „a boszorkányok létezése néhány adatközlőnk szerint máig is igaz valóság”.⁷⁷

⁶⁶ Polner 1995, 64.

⁶⁷ Asztalos EA 14 001, 5.

⁶⁸ Sipos E. EA 17 804, 18.

⁶⁹ Polner 1978, 41. (az adatban Luca napról ill. székről nincs szó).

⁷⁰ Polner 1978, 38-41.

⁷¹ Kiss, Vörös 2002, 19.

⁷² Polner 1978, 46.

⁷³ Polner 1978, 47.

⁷⁴ Kiss, Vörös 2002, 19.

⁷⁵ Polner 1978, 46.

⁷⁶ Polner 1978, 55.

⁷⁷ Kiss, Vörös 2002, 18.

Szél kórnemző szerepére utal a *szél érte, szélgörcs* kifejezés, a felfúvódott marha, és a kisgyerek óvása a széltől, *nehogy jóllakjon széllal*. A *világjáró szél* szerepel egy magyarcsanádi szemverés elleni szövegben (vö. népmesék hasonló alakjával!).⁷⁸

A *ló meg van nyilallva* szóhasználat a reális kórok (elevenbe patkolás) mellett esetleg utalhat nyíllal történő betegségek okozására is.⁷⁹ **Apf**

Testnedvek megváltozása is okozhat betegséget: *epe fölszaporodása, rossz vér* (ízületi betegségek, magas vérnyomás, menstruatio), *fekete vér, csúnyaság, kelevény*.

Ezekon kívül erőltetés, kihülés, mértéktelen evés-ivás, rossz víz, étrendi hiba (*gilva*), (tabu) tilalmak megsértése (pl. *ebagos*, összenőtt gyümölcs fogyasztása) lehetnek valamilyen betegség vagy kóros állapot előidézői.

Védekező eufemizmusra nem sok példát találunk: az egyik szövegben a beteg szemölcsseit *vendégeimnek* nevezte. Ide tartozik az ártó hatalmasságok *rosszak, átkozottak* néven említése. (A saját nevén említés ui. megidézés lenne, holott éppen ennek ellenkezője kívánatos!)

SZÜLETÉSTŐL A HALÁLIG

Teremtéstörténetek

Éva Ádám oldalbordájából teremtetett. Ádám háromszor (!) visszaviszi az Úriszűznek: – *Nem kell nekem ez, mert sokat parancsol*. – *Kell az neked, mert nem tudsz nélküle élni*.⁸⁰ **Cspal** Igen érdekes az a kiszombori „teremtéstörténet” is, mely szerint Szent György napján égzengéskor kertben elszórt marok földből kapor lesz.⁸¹ **Kz**

Forrásaink közül magasan kiemelkedik Markos Gyöngyi: A születés hagyományai Makón c. munkája. Ebben a fejezetben jórészt az ő beosztása szerint haladok, az ő makai adataira hivatkozva, helyiekkel ill. Makó környékiekkel kiegészítve azokat. Nagy értéke, hogy a közölt szokásokat-hiedelmeket az elbeszélő generációja alapján igyekszik az idővonalon elhelyezni (1910–1930-as évek) és nem erőlteti sem a divatos „korszakolást”, sem valamilyen archaikus-ósi hiedelem-szokásvilág rekonstruálását. Nem törekszik valamilyen egységes szokás-hiedelemvilág felvázolására sem, ahol lehet, közli az eltérő, olykor egymásnak ellentmondó variánsokat is. Ezeket ő a paraszti–polgári átmenet különböző szakaszaiból származó emlékeknek tekinti. Talán itt említenék egy kiegészítő föltevést: nem tételezhető föl, hogy az egy témára vonatkozó adatok olykor jelentős különbségeit településtörténeti okok is előidézhették? Nevezetesen a hódoltság után számos helyről települt/telepített lakosok magukkal hozott, különféle hagyományaival, szokásaival? (Ezt esetenként a közlők felekezeti különbsége is jelzi!) A volt hódoltsági területen valószínűleg nagyon sok helyen, szinte mindenütt találkozoznánk ezzel a jelenséggel, ha a hagyományok a szerzőéhez hasonló alapossággal fel lennének tárva.

⁷⁸ Polner 1985 a, 12.

⁷⁹ vö. L. Honko: Krankheitsprojektile. FFC 178. Helsinki, 1959.

⁸⁰ Nagy D. EA 6342, 1. (1953)

⁸¹ Tóth EA 18 848, 10/49.

Házasulandó kor. Aki férjhez akar menni, éjféle misén a szenteltvíztartóba mákos tésztát tesz.⁸²**Plele**

Idősödő legénytől tréfás-gúnyosan megkérdik: *möddig húzod még a tuskót?*⁸³

Apf Öreglegény, öreglány maradt, akinek komolyabb testi hibája vagy szellemi fogyatékosága volt. A **gyenge gondolkozású** testvért azért nem engedték házasodni, hogy a vagyon ne aprózódjék: testvérénél *béresként*, vagy mint egy *szolgálólány* dolgozott, esetleg a család gyerekeit nevelhette.⁸⁴**Apf** A házasságra alkalmatlanság okát jelzi, hogy menyasszonytánc idején az új pár táncakor a menyasszony szoknyáját tréfásan föl-föl lebbentették:

Sánta az újasszony!

Félcspőjű az újasszony! – kurjongatták.⁸⁵**Cspal-Köv**

Álomban csókolódzás gyalázatot jelent.⁸⁶**Kz**

Megétegetés, csábítás. *Fekete tyúkkal mögötették*, azért habarodott bele. (Nem részletezi).⁸⁷**Cspal-Köv** A lány egy-két cseppet tett a *menstruájából* rumba, vörösborba, feketekávéba, pogácsába, süteménybe: akkor nem hagyta el őt soha többé a legény. A férfi csak azt érezte, hogy *menni köll neki* ahhoz, aki a rontást csinálta. Evvel el is lehetett választani, "szeretni" mástól. Az ily módon elcsábított férfi visszaszerzésére felesége megkérte, hogy tisztálkodjék meg. Így elvehette a gatyáját és azt a port is, amin a férfi állt. Kivitte (de hogy mit csinált vele, arról nem szól az adat). Másik variáns szerint, addig tart a rontás a férfin, amíg meg nem csókolja egy másik asszony.⁸⁸**Apf** Makói, bökényi, kiszombori adatok szerint a megfogni kívánt személy lába nyomát, esetleg hajszálát vagy darabkát ruhájából a kemencébe vagy a küszöb alá kell tapasztani vagy megfordítani. Az eredmény attól is függ, kinek van nagyobb tudománya.⁸⁹**M, Bök, Kz** (A kiszombori adatban érdekes modernizálódás: a régi hiedelembeli kapca helyett itt *fáradt zokniját* kellett föltenni a kéménybe.) *Lábanyomát vötte, oda megy, ahuva akarja.*⁹⁰**Plele**

Szerelmesek szétrontása. (Máig elevenen él az emberek tudatában, hisznek is abban, hogy valóban hatásos. Védekezni nem lehetett ellene.) Lakodalomban az új pár irigye száraz ággal mulatott, s közben mondogatta: – *Így száradjatok el, mint ez a gally!* – ezért nem boldog házasságuk. Megfordítva: ha lakodalomban virágzó gallyal táncolt és közben mondta: – *Így virúljatok, mint ez a gally!* – akkor a pár élete biztosan boldog lett.

---

⁸² Tóth A EA 18 848, 5/14.

⁸³ Bálint S. 1973, 177.

⁸⁴ Szigeti EA 21 921, 2.

⁸⁵ Pánczél EA 20, 495, 30.

⁸⁶ Tóth EA 18 848, 5.

⁸⁷ Pánczél EA 20, 495, 10.

⁸⁸ Kiss, Vörös 2002, 20-21.

⁸⁹ Polner 1985 a, 33-35.

⁹⁰ sajtát gy. 1959, Kádár Ferencné, Korom Rozika, 62 é. (KR)

Lakodalomkor a menyasszony-vőlegény levesében maradt combcsontot ruhába csavarva éjfélkor levitte a Marosra, beledobta: – *Ússzál el szerelem!* – mondta. Nem is volt jó házasságuk.

Az ifjú házások szétválasztására elégetik a menyasszony fátylát.⁹¹ **Apf**

Házastársak szétrontására javasasszony ezt tanácsolta: amelyik asszonyt el akarja csábítani, ruháját vagy ágját kutyahájjal kenje meg.⁹² **Cspal** Hogy pedig ura ne tudja meg szeretőjít, *sē nē lāsson, sē nē hajjon*, az asszony etessen vele *vaktyúk szemit, süket disznó fülit*.⁹³ **Cspal**

Szüesség, termékenység-varázslás

1892-ben született idős asszony elbeszélése szerint nagy vihar idején áldozatképpen ártatlan (**szűz**) **lány** vérét vették vagy leeresztették a kútba, *hogy mönjön ē a fejünk fölű ez a nagy vihar*.⁹⁴ Ez a csökevényes **emberáldozat** jelzi (vagy a leányt védtek ily módon a viharban megjelenő gonosz hatalom ellen?), milyen nagy értéket tulajdonítottak a szüességnek. A közösségi szabályozást, ellenőrzést mutatja viszont, hogy amelyik lány *szüességit elvesztötte*, nem esküdhett fehér menyasszonyi ruhában, mirtuszkoszorúban, fátyolban.⁹⁵ **Köv** A lakodalmi menet tréfás-dévaj kiáltása is erre utal:

Fogadjunk egy liter borba,

Gyerök van a menyasszonyba.⁹⁶ **Cspal-Köv**

Lakodalmi menetben kurjantott jókívánság az új párnak:

Szaporoggyatok, mint a csicsóka.⁹⁷ **Cspal-Köv**

Lakodalom előtt elkészítik a fiatalok szobáját, tréfák (valójában: termékenység-varázslás): szalmazsákjukba a szalma közé tököt vagy más kemény tárgyat dugtak, a lepedő alá játék babát.⁹⁸ **Köv**

Házasság A házastárs megbecsülését szépen mutatja Hajdú János makai gazda nyilatkozata a 19. sz. második feléből: *A kit Isten mellém rendelt életemnek fele...*⁹⁹

Öltözködés *Kötő* (kötény) *nékül csak a kurvák, mög a naccságák szoktak lönni*. Ha az alsó ruha kilóg a felső alól, így figyelmeztetik: *hosszabb péntök, mint szombat*.¹⁰⁰ **Cspal-Köv**

Válás *Régen esküvőre menet és jövet menyasszony és vőlegény nem ülhettek egy kocsiba. Most együtt mennek, azért van olyan sok elválás*.¹⁰¹ **Plele**

⁹¹ Kiss, Vörös 2002, 20-21.

⁹² Asztalos EA 14 001, 11-12.

⁹³ Asztalos EA 14 001, 7.

⁹⁴ Polner 1978, 50.

⁹⁵ Pánczél EA 20, 495, 3.

⁹⁶ Pánczél EA 20, 495, 20.

⁹⁷ Pánczél EA 20, 495, 30.

⁹⁸ Pánczél EA 20, 495, 16.

⁹⁹ Hajdú János kéziratos könyvéből, 19. sz. m.f. JAM 367 – 74, 27.

¹⁰⁰ Pánczél EA 20 495, 56.

NŐGYÓGYÁSZAT – SZÜLÉSZET

Menarché Régen 12-13 éves korukban már menstruáltak, 16-17 évesen *férhön* mehettek a lányok.¹⁰² **Apf** Ez a jellemzés megkérdőjelezi napjaink sokat emlegetett akcelerációját, korábbra tolódott nemi érését. *Nőji baj* miatt elcsöppent vért kimagyarázzák: *tyúkot vágtunk...* Felvilágosítás nem volt, csak elejtett szavakból sejtette a serdülő. *Gyeröklány* előtt ilyenekről nem beszéltek, ha mégis előfordult, rászóltak az illetőre: – *Zsindelyös a háztető, te!*¹⁰³ **Cspal-Köv**

A **menstruáló nő tisztátalan**: kisgyerek bőre kicsattog, ha *nem tiszta nő járt a háznál*. (A *bűbájos asszony éjtszaka, szóltan levitte a Marosra megfürdetni*).¹⁰⁴ Ezért ne főzzön be olyankor gyümölcsöt, mert megromlik.¹⁰⁵

Menstruációs görcsök esetén megmelegített fedőt tettek a hasára vagy pálinkába áztatott cickafark levéllel borogatták.¹⁰⁶ **Apf** Amíg a *tisztulás* el nem múlt, nem mosakodhatott, nem öltözhett át, *mer akkó tisztátalan léssz. Kisebesedett a lába köze: odaragadt a sok rossz vér, oszt dörzsölte*. Mikor vége lett: megmosdott, szappanos kovászt, mályvagyökeret tett rá, *az egy kicsit rendbehozta*. (A 19. sz. végéig volt így).¹⁰⁷ **Cspal**

Fehér folyás Hűléstől van. Meleg fürdőt vett; vagy húsvéti szentelt tojás haját porrá törve langyos vízbe téve avval alulról megmosakodik, vagy ebből a porból késhegynyi vízzel megiszik; vagy porrá tört timsóba mártott vattát *felnyom*.¹⁰⁸ **Apf**

Gyermekek száma

A 19. sz. utolsó harmadában 6-8-10 gyerek volt családonként, úgy tartották: a gyerek *Isten áldása; ott van baj, ahun 1-2 van, ahun sok van, ott még az Isten nyila se csap bele*.¹⁰⁹ A két világháború között már csak 2-3 gyerek volt az általános, elsősorban vagyoni okok miatt, a sokgyerekes asszonyt maradinak, *negyvennyócasnak* nevezték.¹¹⁰ Apátfalván az első világháború után, az 1920-as évektől jött divatba az *égyke*, addig 5-8-10 gyerek nem volt ritkaság.¹¹¹ **Apf** *Abba a familiába' nagy vót az Isten áldása*. A sok gyermek közötti eligazodást idegenek számára a rokonság kiderítése segítette. Gyerektől kérdezték: – *Melyik ágrul is való vagy?*; – *Melyik nemből is való vagy te, fijam?*¹¹² **Köv**

Kisbabával álmodni veszedelmet jelent.¹¹³ **Kz**

¹⁰¹ Tóth A EA 18 848, 4/2.

¹⁰² Szigeti EA 21 921, 6.

¹⁰³ Pánczél EA 20 495, 52.

¹⁰⁴ Markos, 1986, 48; JAM NA 156 – 93.

¹⁰⁵ Sipos JAMA NA 152 – 93, 41.

¹⁰⁶ Kiss, Vörös 2002, 13.

¹⁰⁷ Nagyfalusi EA 24 356, 24.

¹⁰⁸ Szigeti EA 18 331, 12... hasonlóan gyógyította a fehértói gyógyító ember is, Grynaeus 2002/b, 43.

¹⁰⁹ Markos 1986, 7.

¹¹⁰ Markos 1986, 9.

¹¹¹ Szigeti EA 21 921, 8.

¹¹² Pánczél EA 20, 495, 2.

¹¹³ Tóth EA 18 848, 5-6.

Gyermekáldás és biztosítása

A hagyományos fölfogás szerint úgy illett, hogy házasságkötés után egy évre szülessék meg az első gyerek. *Nem tisztosságos asszony, akinek egy évre nincsen gyeröke.* Templomból hazaérkezéskor magokkal (búza, rozs, köles) megszórják, menyasszony ölébe gyereket ültetnek; jókívánságok hangzanak el, utalással a szaporaságra (csicsóka, nyúl, kotlós). A 9 hónap előtt született gyereket *kötő alatt hozta*, az előbb jött gyerek: *vadalma, nem a mi kötönkbe van.*¹¹⁴ Az idő előtt, házasság előtti kapcsolatból született gyereket neveztek tréfásan *koraszülöttnek*, megjegyezve, hogy *a szerelömgyerökök szép gyerökök szoktak lönni. Az első gyerök nincs időhön kötve, az születhet fél évre is, mög két évre is.*¹¹⁵ **Köv** *Égy évre igencsak meggyüttek Pátfalván a babák, ez szinte kötelező volt.* Ha viszont hamarabb lett: nagy szégyen. Ha házasság után egy évre még nem volt gyermekük, mindig az asszonyban keresték a hibát. A bátrabbja ennek ellentétét avval bizonyította, hogy más férfivel (szomszéd, béres, stb.) teremtett kapcsolatot. Ezért nem ítélték el nagyon, férje hallgatott, a férj szülei örültek az *onokának*, főleg ha fiú lett. Ha nem volt gyermekük, viszont a férjnek más asszonytól (pl. *szolgáló*) volt gyeröke, evvel bizonyította, hogy nem öbenne van a hiba. De ez *zabigyerök* lett, anyja nevére írva, aki valamilyen végkielégítést (kis föld, téhén) kapott.¹¹⁶ **Apf** (Ez a méltányos emberi gesztus túl talán a matrilineáris öröklés maradványának is tartható?) *Zabigyerök* akit más férfitől szereztek kikapós asszonyok. *Vakarcs* a családban legutoljára született gyerek. (NB. vakarcs: kenyérsütéskor a teknő faláról összekapart tészta, ezt hosszúkásra formázva megsütötték, majd gyerekeknek szétosztották.)¹¹⁷ **Köv**

Gyerekek lenni kellett, hogy ne a rokonság örökölje a vagyont. *Ha lány vót az első gyermek, akkó' léfelé át az óra mindenkinek; kis hugyos...* Ha fiú született, nagy volt az öröm, mert a család neve megmarad. Első fiút rendszerint apja nevére keresztelték.¹¹⁸ Az év elejére, első felére eső születést tartották legjobbnak, szólás: *Nyári menyasszony, téli kiskutyá egy se' jó.* (A télen született kiskutyát nem tartották meg!) Evvel összefüggő hencégés: *meggyéresi legény vagyok.*¹¹⁹ **Köv**

Első gyerekeknek gyakran mondták tréfás-gúnyosan, ha már anyja láthatóan újra állapotos volt: – *Maj' lékerűsz tē mán a pócrú'!*¹²⁰ **Apf**

Meddőség okának valamilyen méhbajt tartottak, volt olyan is, akinek soha nem volt havi vérzése.¹²¹ **Apf**

Születésszabályozás

Megelőzésre használt módszerek: hosszú ideig szoptatás (1 év után is); közösülés után az asszony kimosakodik (később: irrigátor), *kimozogja, kiköhögi a magvat;*

¹¹⁴ Markos 1986, 11-13.

¹¹⁵ Pánczél EA 20 495, 2-3.

¹¹⁶ Szigeti EA 21 921, 1, 3-4 (ak. sz. 1910)

¹¹⁷ Pánczél EA 20 495, 3.

¹¹⁸ Szigeti EA 21 921, 8.

¹¹⁹ Pánczél EA 20 495, 3.

¹²⁰ Szigeti EA 21 921, 9.

¹²¹ Szigeti EA 21 921, 13.

coitus interruptus (*hadd mönjön lepedőre, pöndölre*); localisan alkalmazott szerek (timsó, szivacs).¹²²

Vetelés kieroletése (nagyot emel, pl. asztról leugrik, kerékpárral döcögös úton gyorsan hajt, szoros fűzővel elfüzi magát); előidézése (hosszú fémtárggyal: *kalaptű, kötőtű*, orsó, lúdtoll; gyökerek: *fehértályva, táragyökér; méhnyitó kulcs*; erős szesz ivása, forró fürdő: öregasszonyok *biztos módszerként* ajánlották, hogy naponta többször forró vízbe üljön, ennek hatására *elmögy a gyerök*).¹²³ A makói pusztán néhány öregasszony legbiztosabb módszere: jó forró vízben fürödjön meg, igyon meg egy deci nagyon erős babkávéből főzött feketekávét, cukor nélkül, hajtson föl egy deci nagyon erős, lehetőleg házi főzésű pálinkát, feküdjön le, dunnával takarózzon be melegen. Ettől elmegy a Petikéje.¹²⁴ Ezek következménye gyakran elvérzés, vagy egész életére szóló betegség volt. Bábaasszony, *javasasszony, vajákos asszony, angyal(ka)csinálók* segítségével: *angyalcsináló bábasszonyok pize csináltak a gyerököt*: Jobbára városba került kis cselédek körében volt divatban, akik nem mehettek vissza falujukba, ha törvénytelen gyereket vittek haza, mégha a kicsit a nagyszülei nevelték is.¹²⁵ Vajákos asszony 1 q búzáért (azonos a bába javadalmával!) lúdtollal felszúrt, a vérzést megindította. *Mályvagyökeret is tett föl, hogy a rossz vért szívja össze*. (Sok halálesettel járt).¹²⁶ **Cspal** *Hogy eménjen a gyerökük*, ugyanígy jártak el Apátfalván is, ott tormagyökeret is használtak. Szomszédok, rokonok tudták, suttoztak róla.¹²⁷ Egyéb módjai: leandervirág főzet ivása, vagy oltott mész gőzére ül, *édösgyükerrel próbálta eltönni a gyerököt*; a II. világháború idején: patikai kininnel. Ha baj lett, avval védekeztek, hogy nagyot emeltek.¹²⁸ **Köv** *Az uramnak egy nénje csinálta az angyalakat (orvosi műszerrel, katéterrel, nem halt meg senki a keze után, a gyerek elmasírozott). Halála előtt 2-3 évvel ment haza, naplement után, nyitja ki az ajtót – sok gyerek az udvarban. – Hej, az anyátok Krisztussát, mit akartok? Félt tőlük. – Hallod-e, Rozi, mondja nekem, mit csináljak? – Mondja el a missziós bácsinak. – Az azt mondta, küldje el a gyerekeket, menjen mindönki az anyjához! Én mondtam neki, hogy Páduai Szent Antalhoz imádkozzon. Alig kérte egy párszor, nem jelenköttek többet a gyerekek. Mikor benyitott, azt se tudta, hun álljon meg, vagy hun üljön. Azok gyereke volt, akiken segítött.*¹²⁹ **Pele**

A csecsemőgyilkosságot Markos igen ritkának mondja.¹³⁰

¹²² Markos 1986, 13-17.

¹²³ Markos 1986, 13-17.

¹²⁴ Sipos JAMA NA 152 – 93, 36-37. forró fürdő + szesz ital használatát Kótyuk írja le az Ungi síkság falvaiban. Ott ő ezt ruszin hatásnak tarja.

¹²⁵ Markos 1986, 13-17; Markos, 1988, 45; Sipos JAMA NA 152 – 93, 36; Erdélyi, Kun 2002, 10.

¹²⁶ Nagyfalusi EA 24 356, 25.

¹²⁷ Szigeti EA 21 921, 14-15.

¹²⁸ Pánczél EA 20 495, 2.

¹²⁹ saját gyűjtés, 1959. K.R.

¹³⁰ Markos 1986, 17.

Terhesség

Házasesetre fölkészítés nem volt, nem tartották fontosnak, illendőnek *mindönt titkoltak, ... maj mögtanújja a maga nyomorúságán.* **M**

Makón a várandós állapotot nem szégyellték, de lehetőleg nem beszéltek róla, mert a hiedelem szerint ha eltitkolja terhességét: *kuka* (néma) lesz a gyerek vagy *nehezen tanul mög beszélni.*¹³¹ Apátfalván evvel ellentétben amíg a külső jelek – hányás, lábdagadás, *tarka* (májfoltos) arc – nem bizonyították, le is tagadták terhességüket. Különösen az első gyereket titkolta a menyecske, az ura és anyósa előtt, csak anyjával, menyecske társaival beszélt róla.¹³² **Apf**

Markos kiemeli Makón a terhességre utaló kifejezések föltűnő gazdagságát (15 kifejezés), Csanádpalotán a terhes anya gömbölyödik: *bócsőre hízik.*¹³³ **Cspal-Köv**

A terhes anyának mozogni, dolgozni kell (ennek mértéke-mennyisége vagyoni helyzettől függött), egyébként *nagyon mögnyő a gyerök* és nehezebb lesz a szülés, ezért *inkább kevesebbet ögyön.*¹³⁴ Az egykori nagycsaládi közösségben az *öreg tata* haragudott, ha a menyecske nem dolgozott úgy, mint elvárta. A menyecskék csak egymásban vagy jólelkű anyósukban bízhattak. (Ez a nagycsaládok fölbomlásával, mikor a fiatalok külön költözve önálló tanyás gazdák lettek, megszűnt, szabadabban élhettek.) Ahol nagyon várták a gyereket, ott jobban kezelték a menyecskének. Orvoshoz azelőtt nem mentek terhesség idején. Itt is megfogalmazódik az *akkor – most* ellentétpár. Akkor: – *Szenvedj, jajgass oszt kész, mög eredj dógozni!* – *Nem úgy, mint most, hogy úgy vigyáznak a kismamákra, mint a hímes tojásokra.*¹³⁵ **Apf**

*A fótosképü állapotos asszony szülés után letisztul.*¹³⁶ **Cspal-Köv**

Koraszülés A koraszülés legfőbb okának is azt tartották: *nagyon hajtotta magát a munkában, vagy megerőltette, megemelte magát*, megkívánt valamit és nem teljesítették, vagy nagyon megijedt valamitől (pl. harapós kutyától). Az idő előtt (kb. 7 hó) született *idétlen, nyivászta* csecsemőkből sokan meghaltak, de gonddal, szeretettel nevelve megmaradhattak. (Pólyában a kuckóba tették, ott melegítették). Az ennél fiatalabb (4-5 hónapos) koraszülött: *üszög. Öt gyerekem született, de kettő azok közül' üszög vót.*¹³⁷ **Apf**

Terhességhez fűződő tilalmak

Terhes asszonyt nem volt szabad megütni.¹³⁸ **Apf**

Megcsudálás Tilos csúnya, torz dolgokat megcsudálnia, ha mégis megtörténne, ez ellen védekező mondás: *Ketten látjuk, ketten csudájjuk (ref).*¹³⁹ **M** Csúnya lesz a gyereke, ha csúnya állatot-embert *mögcsudál.*¹⁴⁰ **Cspal-Köv** A védekező gesztus:

¹³¹ Markos 1986, 19-23 és 30.

¹³² Szigeti EA 21 921, 7, 9, 11.

¹³³ Pánczél EA 20, 495, 35.

¹³⁴ Markos 1986, 19-23 és 30.

¹³⁵ Szigeti EA 21 921, 8., 11., 13-14.

¹³⁶ Pánczél EA 20 495, 38.

¹³⁷ Szigeti EA 21 921, 14.

¹³⁸ Szigeti EA 21 921, 8, 11, 13-14.

¹³⁹ Markos 1986, 23-24, 84.

¹⁴⁰ Pánczél EA 20 495, 35.

*ujjamat tögyem a szoknyakorcba (r.kat.)*¹⁴¹**M** (Makón tehát két, felekezetenként különböző variánst találunk.) Apátfalván is *névtelen ujját* (nem mondja, melyik kéz) kell *szoknya korcába dugni.*¹⁴²**Apf**

Szörös állatot kutyát, macskát ne rúgjon meg, különben *mindég rángatózik a gyerök, ill. a macskának a szőre nő benne a hátán belülről.*¹⁴³ (Makón két variáns!) Törpe lesz, ill. marad, ha anyja állapotosan, vagy a gyerek fekvő kutyát átlép.¹⁴⁴**Cspal-Köv** (Ld. még alább: ebagos.)

Egyéb Ne bujkáljon kötél alatt, ne egyék iker gyümölcsöt, nem szabad gyereket keresztelnie (mert valamelyik baba meghal).¹⁴⁵ Apátfalván lehet keresztanya, kenyeret is dagaszthat.¹⁴⁶**Apf** Ha páros gyümölcsöt eszik: **ikrei** születnek.¹⁴⁷**Köv** További tilalmak: virrasztóba, temetésre mehet, de ahol a halott ki volt terítve, oda nem ment be, ill. temetéskor a halottat nem nézte meg. Égiháború idején, villámláskor kimehet (érintetlen leány nem, őt a kútba dugják! – l. fentebb), mert terhes asszonyba nem üt a villám. Fogat húzatni nem ment: *úgy fáj a fogunk, de nem mertük kihúzatni, nehogy a gyerek fogának majd baja legyen.*¹⁴⁸**Apf**

Megkívánás

Tilos megkívánását megtagadni (nem is az anya, hanem a gyerök kívánja), *nehogy elmönjön a Pétikéd!*¹⁴⁹**M** *Állapotos koromba' olyan furcsa étvágyaink vótak. Én is a savanyjé (savanyú káposzta, citrom) maj' megvesztem. Olyan is volt, aki megétte vóna a mákot is világnak.* Ha nem kapja meg, amit megkívánt, elvetél vagy gyermeke idő előtt születhet meg és szája tátva lesz. Olyan esetet is említenek, hogy megkívánt valamilyen ételt, nem kért és **idétlen** gyermeke lett. Ezért ha valahová ment, a becsület és az illem úgy kívánta, hogy megkínálják: – *Vegyé', nehogy megkívánd! – Vegyé' nehogy eménjén Pétérke!* Ha gyümölcsöt, szőlőt más területén levett, nem tekintették lopásnak, nem is szóltak neki.¹⁵⁰**Apf** Ahol éppen ettek, az ott megjelenő állapotos asszonynak enni adnak: *nehogy elmönnyön mán a Pétörkéd!*¹⁵¹**Cspal-Köv** (Nem értem, mi lehet a magyarázata, miért mindenütt – országosan! – Pétörke, Petike, Péterke?) A megkívánásra utal az országosan ismert vajköpülő rigmus (ének) is, ennek ritmusára verik a vaját (gyerekek is!):

Falu végén hasas lány

Írós vaját kíván,

Addig ebből nem eszik

*Míg csak lé nem betegszik.*¹⁵²**Cspal-Köv**

¹⁴¹ Markos 1986, 23-24, 84.

¹⁴² Szigeti 21 921, 10.

¹⁴³ Markos 1986, 23-24., 84.

¹⁴⁴ Pánczél EA 20 495, 35.

¹⁴⁵ Markos 1986, 23-24., 84.

¹⁴⁶ Szigeti 21 921, 10.

¹⁴⁷ Pánczél EA 20 495, 35.

¹⁴⁸ Szigeti EA 21 921, 11-12.

¹⁴⁹ Markos 1986, 26-27.

¹⁵⁰ Szigeti EA 18 331, 10, 13.

¹⁵¹ Pánczél EA 20, 495, 35.

¹⁵² Pánczél EA 20 495, 60.

Születendő gyerek tulajdonságainak akaratlagos vagy véletlen befolyásolása¹⁵³

Nemét: fiút ültetnek a menyasszony ölébe, férfi kalapját a terhes asszony hasára teszi (*hogy fiad lögyön. Makón két variáns!*) – *Amikó' mész az asszonyhon, hagy' a lajbit magadon, akkó fijad lesz. – Ugord köröszttű ja zágy végít, mikó ja zasszonyhon mész, akkó biztosan fijad lesz.* Ill. a fordítottja: – *Étátottad a szádat, azé' lett lányotok.*¹⁵⁴ **Apf**

Hajzat Göndörhajú lesz gyermekük, ha az ifjú pár első éjszakán subán alszik.¹⁵⁵ Tököt lop – kopasz; hosszú selymű kukoricát lop: hosszú hajú lesz.¹⁵⁶ Apátfalván kicsit eltérően úgy tartják, ha sima kukoricát lop, kopasz, ha *bojtost*, nagyhajú gyermeke lesz.¹⁵⁷ **Apf**

A megcsodálás fordítottja: ha olyan tulajdonságot (pl. szemszín, szép alkat) szeretne gyerekének, nézze meg jól az illetőt.

Megijedéstől óvják, ha hozzáér valami, nem szabad odakapnia¹⁵⁸ **M**, *így kapta a gyerek az anyajegyét.* Ha pl. állapotos asszonyt arcul ütik, vagy fejés közben tehén farkával megüti – fekete anyajegy lesz a gyermekén azon a helyen.¹⁵⁹ **Apf** Terhes asszonyhoz, ha valami hozzáért és megijedt tőle, csecsemőjén **anyajegy**ként meglát-szik. Számos ilyen esetet ismernek, pl.: birkavágáskor a megnyúzásra felakasztott birka feje és a terhes anya feje összeütdött, megijedt. *Mikor megszületett kislánya, annak a homlokán egy kidudorodott birkafej volt látható, amit később leoperáltak.*¹⁶⁰ **M** Tréfálás során az anyához egy kalapot dobtak, *fia arcán pontosan ilyen folt keletkezett.* Málnával dobálództak, *a háta közepén szabályos málna alakú és nagysá-gú szemölcs volt.*¹⁶¹ **M** Így tudják Csanádpalotán is: állapotos asszonyhoz meggy-vagy szilvماغot pattintani tilos, mert meglát-szik a gyereken.¹⁶² **Cspal-Köv**

Születendő gyermek nemére a teher állásáról, abból hogy merről mozdult meg a gyerek, a várandós anya viselkedéséből következtetnek: ha leesett/ejtett zsebkendőt két ujjal veszi föl, fia lesz; ha marokra fogja: leánya.¹⁶³

Ha szép sima az anya arca: leány-, ha májfoltos fiúgyermeke lesz. Ha hegyes a hasa, nagyon elől van a teher: fiú; ha hátul, *farba* a teher: leány lesz. Ha jobbról mozdul elébb: leány-, ha balról: fiúgyermeke lesz.¹⁶⁴ Hasonlóan tudják a szomszéd településeken is. Lapos has: leánya, hegyesen előre áll a hasa: *gyerek* lesz. Úgyszintén ha a kiszámított időn túl hordja terhét néhány napig. Az anya hányásából nem követ-

¹⁵³ Markos 1986, 25-28.

¹⁵⁴ Szigeti EA 21 921, 6-7.

¹⁵⁵ Tóth EA 18 848, 4.

¹⁵⁶ Sipos JAMA NA 152 – 93, 42.

¹⁵⁷ Szigeti EA 21 921, 10.

¹⁵⁸ Markos 1986, 25.

¹⁵⁹ Szigeti EA 18 331, 3, 10.

¹⁶⁰ Sipos JAMA NA 152 – 93, 42.

¹⁶¹ Sipos JAMA NA 152 – 93, 43.

¹⁶² Pánczél EA 20, 495, 35.

¹⁶³ Markos 1986, 27; Tóth EA 18 848, 4.

¹⁶⁴ Markos 1986, 27-28; JAM NA 156 – 93.

keztettek. Jószoltak abból is, *ha karácsony bűtysin reggel férfi jön előbb a házhoz: fiú, ill. bikabornyú lesz, ellenkező esetben leány vagy üszöbörnyú.*¹⁶⁵ **Apf** A lánymagzatsiet, hamarabb születik: *kis ügyes*; a fiú később, lassabban: *nagy lusta.*¹⁶⁶ **Cspal-Köv** Területünkön egyedülálló jósló módszer szerint cserépbe vetett búzára és árpára kell vizelnie a várandós asszonynak. Ha a búza zöldell ki előbb: leány-, ha az árpa: fiúgyermek lesz.¹⁶⁷ **Kz**

Szülés előtt, bábák

Makó ill. Csanád vm. bábái számának és képzettségének alakulásáról a boszorkánypörök aktáiból,¹⁶⁸ a Rigler-féle jelentésekből (1784 és 1785), majd a Markos Gyöngyi közölte¹⁶⁹ adatokból nyerhetünk képet. Ebből csak egyetlen jellemző adat emelnék ki: még 1877-ben is Makón 20 olyan asszonyról tudtak, kik „a kontár bábáságot üzik” (és még akikről nem is tudtak?...). Az 1877. évi bizottsági ülésen elhangzott: ...”**a nagy többség** által ezek vétetvén igénybe”, kik „a legnagyobb betegeknel babonás eljárásokat is alkalmaznak”...¹⁷⁰ Elgondolkozhatunk, vajon miért részesítették előnyben e kontár bábákat. Azért-e, mert társadalmilag, érzelmileg, hagyományaikban hozzájuk közelebb álltak,¹⁷¹ vagy nyomorúságuk miatt ők megfizethetőbbek voltak számukra, ill. a hivatalos bába „szegénysorsú lakosokhoz gyakran nem ment ki”,¹⁷² vagy éppen a bábák köré szövődött, megtorló hatalmukról szóló hiedelmek miatt, vagy mindezek más-más mértékben együttesen hatottak. Hármójuk 1879. évi vallomásából tudjuk, hogy „beteg nőket”, „daganatokat” többször **megkentek.**¹⁷³ (Ez csak az, amit hivatalos fórum előtt elismertek – és a többi?)

Markos Gyöngyi adatközlői idejében (1910-1930-as évek) már nem, csak szülei idejében hívtak Makón parasztbábát.¹⁷⁴ Apátfalván az 1870-es évektől kezdve volt képzett bába.¹⁷⁵

Figyelemreméltó kifejezés: *szintén bába alatt születött mind a két gyerek.*¹⁷⁶

Szülés előtt álló – **mindönórás** – édesanya gyónni, áldozni szokott, böjtöt-imát fogadott, hogy *a jó Isten békivē megadja. (Pintēket azt meg köllött bűtölni – nap megkövetelte).*¹⁷⁷ **Apf**

¹⁶⁵ Szigeti EA 21 921, 9-10.

¹⁶⁶ Pánczél EA 20, 495, 36.

¹⁶⁷ Polner 1995, 33.

¹⁶⁸ Árva 1927, Komáromy 1910.

¹⁶⁹ Markos, 1988, passim. Érdekes módon itt is találkozunk avval a jelenséggel, hogy legkülönbözőbb korú kontár-, és hivatalos bábák lánynéven szerepelnek. Vö. Grynacus 1971, 761.

¹⁷⁰ Markos, 1988, 26. és 8. kép

¹⁷¹ Markos, 1988, 46.: „a szülés körüli szokások és hiedelmek hagyományozódásában fontos szerepe volt a bábának. Különösen az idősebb bábák ragaszkodtak a régi szokások megtartásához, régi gyógy módok alkalmazásához”.

¹⁷² Markos éppen erre alapozva ír „a kontárbábák munkájának szükségességé”-ről., 1988, 32.

¹⁷³ Markos, 1988, 31.

¹⁷⁴ Markos 1986, 29.

¹⁷⁵ Szigeti EA 21 921, 18.

¹⁷⁶ Tóth EA 18 848, 18.

¹⁷⁷ Szigeti EA 21 921, 14.

Szülés

Szülés előtt egy-két héttel hazahozták a tanyáról a faluba a fiatalasszonyt. Nyáron (ha volt) a *hátúlsó házba* helyezték el, hűvös időben oda, ahol kemence volt, s oda tették a *szunyoghállót*. A férfiak kihúzódtak a házból. Nagy szégyen volt *napára* (anyós), ha hazament az anyjához szülni (nem viseli gondját, nem tud nyugalmat biztosítani menyének).¹⁷⁸ **Apf**

Kórházban a '930-as évektől kezdve csak akkor szültek, ha rendellenes szülésre lehetett számítani. A bába *mikó* látta, *hogy békivē' nem lesz még a gyerek*, figyelmeztette a hozzátartozókat, hogy orvost hívjanak. A '950-es évek közepétől ez általánossá vált, de ekkorra a két világháború közötti három bábaasszony ki is öregedett. A szállítás kocsival történt, a kocsiderékba dunnát tettek.¹⁷⁹ **Apf**

A bábát akkor hívták, mikor már *görcsölt*. Napa, anyja volt mellette (ha nem voltak haragban); férfi, idegen nem lehetett jelen. Nehéz szülés esetén sem hívták be a férjet. A bába a szülő asszony hasát nyomkodta, *igazgatta*, hogy fájdalmát könnyítse, bízta, hogy mozogjon, akkor könnyebben szül. Az asszony szülés előtt fürdőt vett (nem minden esetben).¹⁸⁰ **Apf** Makón is a bába megfürdette, hasát melegítette, sétáltatta, *hogy könnyen nyíljon a csont*.¹⁸¹

A bábát pálinkával kínálták, reggelit is kapott. Átlagos fizetsége 1q búza volt. A *köröszőlőben is kapott az étel javából*.¹⁸² **Apf**

Rohamos szülés

Munka közben, a határban: erdőn gallyat szedő szegényasszony útközben *mikor a hídhoz ért, meglétt a kicsi. Belekötötte a kötőjibe. Oszt hozta a kötőjibe a gyereket, vállán meg hozta a kéve gallyat. Oszt kérdezték tőle, mit hoz kend, Örzse néni? Asszongya őzikét. Azért maradt rajta Barta Örzse nénin, hogy őzike. Mík asszony tenné ezt még máma?*¹⁸³ **Apf**

Nehéz szülés

A makai tanyákon nehéz szülés esetén egy nagy kürtbe kellett erősen belefújni, *oszt azáltal mögindult a szülés*.¹⁸⁴

Szülés módja

Földön.¹⁸⁵ Régen gyakori volt a talpon - állva szülés. Két szék közé kuporodott, könyökével a két székre támaszkodott, s szalmára terített lepedőbe vagy lavórba szült, hogy ágya tisztán maradjon.¹⁸⁶ **Cspal-Köv Apátfalván** a régebbi szülő-helyzet: két széken ülve, *odatettem a lavort a szék alá, oszt belepottyant a gyerek*, később már

¹⁷⁸ Szigeti EA 21 921, 17.

¹⁷⁹ Szigeti EA 21 921, 16.

¹⁸⁰ Szigeti EA 21 921, 17-22.

¹⁸¹ Markos 1986, 32.

¹⁸² Szigeti EA 21 921, 17-22.

¹⁸³ Polner 1995, 34.

¹⁸⁴ Polner 1995, 36.

¹⁸⁵ Markos 1986, 32.

¹⁸⁶ Pánczél EA 20, 495, 37.

ágyban fekvő helyzetben.¹⁸⁷ Makón a széken ülve szülés két változatát jegyezte föl Markos,¹⁸⁸ a 20. századtól ágyban szültek itt is. **M**

Makón „még a legidősebbek sem emlékeznek arra, hogy a gyerekágyat „Boldogasszony ágyá”-nak nevezték, a szúnyogháló használata még él az emlékezetben – írja Markos,¹⁸⁹ uő. viszont **Apátf-i** adatot közöl az 1920-as évekből, szúnyogháló használatáról is. Csanádpalota – Kövegyen még a rituáléját is sikerült följegyezni. Ott a szülő ágyra e szavakkal fektetik a vajúdot:

– Foglald el, lányom, a **Boldogasszony ágyát**.

– Uram Jézus, segiccs!

Párnája alá fokhagymát, kést, ura nadrágját és többféle füvet (ezek közül csak a kakukkfüvet nevezi meg) tesznek, hogy az anyát és gyermekét megvédje a **rossz szellemtől**. A *szúnyogháló*: ágya köré anyja vagy idősebb nő-hozzá tartozók lepedőket kötöznek.¹⁹⁰ **Cspal-Köv** A szúnyogháló szemveréstől és **boszorkányoktól** óvta az anyát és csecsemőjét. Utóbbiak ellen az ágyat sóval körülhintették.¹⁹¹ **M** *Édősanyám gyerökágyban feküdt, nagymamám mindig körül sózta az ágyat, hogy a kisbabát meg ne rontsák. Szúnyoghálós ágyban feküdt és nem nézhette mög sönki, mert mögrontja.*¹⁹² A gyerekágy elkészítése az anyós feladata volt. A 20. sz. elején alulra tisztára mosott rongypokróc került, arra párna, dunnahaj, lepedő: *nagyon tisztának kellett lenniök, hiszen sok látogatót vártak a gyerekágyas asszonyhoz.* Itt tehát az egészségügyi szempontból helyes eljárás indokolása társadalmi-családi kötelezettség, illendőség formájában jelenik meg.¹⁹³ **Apf**

A kisgyermeket a baba veszi fel az *anyja kötőjibe* tették az anya mellé, ott *hempörgött az anyja kötőjibe, míg ellátta az anyát.* A baba nagyon vigyázott, hogy az anya el ne aludjék, mert elfolyik a vére és meghal.¹⁹⁴ **Apf**

Arcát a **mássá**val körülkente, mássát az anyával megharaptatta – csak a legidősebb generációban, előbbi új változata: a vérzést felfogó lepedővel törülgeti meg az arcát (*Né féjj, a vér is a tiéd vót!*). Rigler 1785. évi leírásában nehezményezi a szokást, hogy a szülés után az asszonnyal pálinkát itatnak.¹⁹⁵

Ha az anya belehal a szülésbe, gyermekét megszoptatták a halott anya tejéből, hogy haljon meg, ne maradjon árván. Kettejüket egy koporsóban, az anya karjára fektetve temették el.¹⁹⁶ Utóbbi **Apf**-n is ugyanígy.¹⁹⁷

A halva született gyermeket aznap vagy másnap, szertartás, sírjel nélkül nagyszülők vagy rokon sírjába, vagy a temető kerítés tövébe temették.¹⁹⁸ (Itt is két makai variánst jegyzett föl Markos.)

¹⁸⁷ Szigeti EA 21 921, 19, 22.

¹⁸⁸ Markos 1986, 32.

¹⁸⁹ Markos, 1986, 72. (az emlékezők mindegyike a 19. sz. végén született)

¹⁹⁰ Pánczél EA 20 495, 37; u.ő EA 20 003, 146.

¹⁹¹ Markos, 1986, 73.

¹⁹² Tóth EA 18 848, 18.

¹⁹³ Szigeti EA 21 921, 17.

¹⁹⁴ Szigeti EA 21 921, 19, 22.

¹⁹⁵ Rigler 2003, 47.

¹⁹⁶ Markos 1986, 35; 10-12. sz.-i sírokban Grynaeus 1996, 107.

¹⁹⁷ Szigeti EA 21 921, 20.

Burokban, foggal születik. Előbbi: szerencsés lesz; utóbbiakból lesznek (ha hét hónapra születik) a táltosok (lovon futkároznak), boszorkányok, teknőkaparók (a három hiedelem keveredik, legutóbbi a legelevenebb, ez időjárás, jövőt jósol).¹⁹⁹**M** A *bürokben* (sic!) született gyereket szerencsésnek tartották, a foggal születettre azt mondták: *jó tehetségē született.*²⁰⁰**Apf**

Nyakára tekeredett köldökszínór csanádpalotai hiedelem szerint *azt jelentette, hogy kötélhalállal hal meg, Avval született, de avval is halt meg.* (Öngyilkos lett: itt egy megtörtént esetet említ).²⁰¹**Cspal**

Torzszülött Oka: rácsodálkozás, *megijjedés*, terhesség szégyellése. **M** (3 változat Makón.)

A magzatfüggelékeket a bába kiviszi, elásatja földbe vagy *ganéba.*²⁰²**Apf** *A mássát élőfa tövébe ássák, hogy viruljon a baba. Jól elássák – a fürdőlevivel együtt – hogy kutya el ne vigye, ne kerüljön föl.*²⁰³**Plele**

Gyerökágyas vagy betegágyas

Amíg a gyermekágyban feküdt, *a picit* maga mellé fektette. Ha felkelt az ágyból, *seprűt fektettek a helyibe, nehogy a boszorkány belefeküdjön.* Ha már *főkelt a gyerökágybul*, akkor fektette bölcsoébe.²⁰⁴**Köv** Régen nagytestű, nehézkes asszonyok gyermekágyban fekvé akaratlanul agyonnyomták gyermeküket (ezt akkoriban nem igen kutatták tovább).²⁰⁵**Apf**

Templomi avatás előtt gyermekágyasnak nem volt tanácsos tükörbe nézni vagy utcára kimenni (nem indokolja, miért. Nagyanyja idejében, az 1800-as évek második felében még tartották).²⁰⁶**Köv** *Amíg el nem mén az avatóra, nem vót szabad tükörbe sē nézni. Ezt már én is csináltam. Úgy öltöztem föl, hogy nehogy belenézzenek.* (*1892)²⁰⁷**Plele** (Ez párhuzamosnak tűnik avval, hogy bizonyos kor előtt csecsemőt sem lehet tükörbe mutatni, de az adatokból hiedelmi háttere nem derül ki). *Szülés után hat hétig nem hagytuk el a Boldogasszony ágát, nem léptük át a küszöböt.*²⁰⁸**Plele**

„A gyermekágyas asszonyt – a menstruáló nőhöz hasonlóan – **tisztátalannak tartották**, aki ártó hatással van mindenre, amivel kapcsolatba kerül. Emiatt bizonyos cselekvéseket tiltottak számára (varrni, hímezni, olvasni, utcára kimenni, ill. naplemente után kint tartózkodni). Sőt még asztalhoz sem engedték ülni”: *-Nem valók vagytok az asztalhon, majd ha mögtisztultok, majd ideültök. Addig nem.* (Jellemző

¹⁹⁸ Markos, 1986, 36-39.

¹⁹⁹ Markos, 1986, 36-39; Polner 1990.

²⁰⁰ Szigeti 21 921, 19.

²⁰¹ Polner 1995, 39.

²⁰² Szigeti EA 21 921, 19.

²⁰³ saját gyűjtés, 1959, Kádár Ferencné, Korom Rozika, 62 é. (K.R.)

²⁰⁴ Pánczél EA 20, 003, 138, 146 és uő. EA 20 495, 38.

²⁰⁵ Szigeti EA 21 921, 28.

²⁰⁶ Pánczél EA 20 003, 138.

²⁰⁷ Polner 1995, 62.

²⁰⁸ saját gyűjtés, 1959, Kádár Ferencné, Korom Rozika, 62 é. (K.R.)

módon a kath. adatközlő kihangsúlyozza: *pedig a bábaasszony református vót, de azért mondta.*) A tilalmak alól avató, ill. első templomba menetel után szabadult fel az édesanya: *aztán szabad vót az asszony, möhetött, ahova akart.*²⁰⁹

Gyerekágyast **tisztátalan**, havibajos nő (*virágzás alatt van*) ne látogasson,²¹⁰ mert *tisztátalan lössz a gyerök, kicsattog az arca. Be kell fognia a gyerek orrát, kicsit mögszorította, hogy pityörögjön:*

Én is olyan vagyok, mint anyád!

Ha nem mondja meg, és kicsattog a gyermek bőre, a látogató – vagy szűz nő – vérzéses ruháját elkéri a bába, s avval mossa le a gyerek arcát.²¹¹ (Felekezetek – kath.-ref. – szerint különböző két variáns!) Ugyanígy Apátfalván is, de itt a gyerek pattanásos arcát szűzlány vizeletével mossák meg.²¹² **Apf** Újszülött teste kiütéses lesz, ha *tisztuló* leány vagy asszony látogatja meg.²¹³ **Cspal-Köv** Gyerekágyas asszonyt havivérzésben lévő nő nem látogathatta, mert *a tisztátalan nő megrontotta a kisgyermek arcszínét és tarkává vált.*²¹⁴ **Föld** Ugyancsak a gyermek **szeplőssége megelőzésére** a gyermekágyasnak vitt ebéd edényeit ott mosták el az étkezés befejeztével.²¹⁵

A gyermekágy általában két hét volt, de az első világháború előtt, nagy dologidőben az ipa már egy hét után is kizavarta a menyecskét dolgozni. *Kéthetes gyerekágyas vótam, amikő' ja szűrűbe mán a lovat hajtottam* – emlékszik vissza egy 1873-ban született asszony. Ugyanő és egy 1910-ben született társa érdekes családi gondoskodási rendszerről is beszélt: nagy munkák (kapálás, aratás, kukoricatörés) idején felváltva egy menyecske maradt otthon, ő szoptatta a többiek gyerekeit is. Gyakran az a menyecske maradt otthon, kinek legkisebb gyereke volt. Ő főzött s az ebédet kocsival vitte ki, a kocsierekben a többi gyereket is s ott a dülő végén az anyjuk megszojtatta őket, majd ugyanígy hazavitte.²¹⁶ **Apf** Hasonlóképpen ha az anya beteg volt vagy késve jött meg a teje: szomszéd menyecskék – ritkán cigányasszony is – kisegítették szoptatással. Ha pedig az anya munkába ment és szomszédasszonynak szopós kicsije volt, megkérte, hogy az övét is szoptassa meg.²¹⁷ **Apf**

Szoptatós asszonynak **nem volt teje**. Anyja tanácsa: *ülj rá egy késre, oszt akkó mindjárt lösz tejed. Vötte a kést, maga alá tötte, oszt úgy szoptatott.* (A kés itt is látható elhárító szerepe arra utal, hogy a tejelválasztás hiányát ártó befolyásnak tulajdonítják).²¹⁸

²⁰⁹ Markos, 1986, 73-74, 77-78; A hazai gör. katolikusoknál szülés utáni hat héten belül, amíg a tisztulási szertartást nem végezték el, a fiatal asszonyok csak a templom nyugati előterében tartózkodhatnak. (Szabó Irén: Ünnepek és térhasználat a magyarországi görög katolikus templomokban. Előadás, Szeged, A néprajz szegedi műhelye c. konferencián, 2004, okt. 7.)

²¹⁰ u.így, indoklás nélkül Szigeti 21 921, 11.

²¹¹ Markos, 1986, 48-49.

²¹² Kiss-Vörös 2002, 4-5.

²¹³ Pánczél EA 20 495, 38, u.ő EA 20 003, 138.

²¹⁴ Sáros E. EA 17 804, 11.

²¹⁵ Markos, 1986, 77.

²¹⁶ Szigeti EA 21 921, 4-5 (Varga Mátyásné, Langó Katalin, 1965), 35.

²¹⁷ Szigeti EA 21 921, 39.

²¹⁸ Polner 1995, 53. (* 1909.)

Gyerekágyas táplálása A közösségi gondoskodás másik jellegzetes formáját, a gyermekágyasnak *komaasszony-szilkében* történő ételhordást a körösztlőbe meghívottak szervezik meg egymás között. Ennek részletes tárgyalása nem tartozik szorosan vett tárgyunkhoz, csak egy momentumát emelném ki. A komaasszony régen háromszorra *gyúrott bélést* vitt, ezt a gyerekágyas kettévágta, s felét visszaküldte. „Evel is a komaság erősödését jelképezték” – írja a szokás följegyzője.²¹⁹ **Apf** *Gyerekágyas asszonynak komasszony-szilkébe* megbeszélrt rendben vittek ennivalót: szülők, testvérek, többi rokonok, leendő komasszonya (ő háromszor).²²⁰ **Cspal-Köv** Gyerekágy idején a rokonságbeliek *komacsészének* nevezett fedeles tálakban vittek ebédet, *hogy legyen erő a szoptatáshoz*.²²¹ **Föld (2. kép.)**

Mire az avatóból hazajöttek, az asszonyok a szűnyoghálót szétszedték.²²² **Apf**

Köldökellátás

A keresztelői lakomát – ha hosszúra nyúlt – *köldökrágásnak* nevezték.²²³ Vajon ebben a tréfás-gúnyos elnevezésben nem egy régebbi köldökellátási mód őrződött meg?

A köldökcsontkötő kibontásának országosan ismert szokása Makón pozitív befolyásolással bővül. A bába tanította ki,²²⁴ hogy a **köldökcsontkot** leszáradás után tegye el. Mikor 7 éves lesz a gyerek, déli 12 órakor, a harangszó idején az eresz alá tett asztalra ültesse és **bontassa ki** vele. Közben jókívánságokkal kell elhalmozni:

– *A jó Isten adja, hogy mindentudó legyen a fiam!* (Nagyon okos ember lett.)
Vagy: – *Amilyen gyorsan bontod, amíg harangoznak, ha akkorra kibontod: mindent tudjál, mindenütt szabad legyél, mindenhol védve legyél és nagyon jó gyerekek legyél!* (Másik két gyermekével nem volt alkalma ezt a rítust elvégeztetni: mindkettő egy kicsit gyöngébb volt, azoknak nincs olyan jó szőröncsójuk).²²⁵ **M** Az apátfalvi és földéai adat – csekély eltéréssel – az országossal megegyezik. Az elszáradt köldökcsontot *katujába* elteszik a sublótfiók sarkába, 7 éves korában odaadják a gyerekeknek, s ha segítség nélkül ki tudja bontani, ügyes gyerek lesz.²²⁶ **Apf** Köldökcsontkot gyufás skatulyában őrzi, 7 éves korában vásárban oldassa ki: *olyan mestőr lösz, ami abba a vásárba van, olyan jó*.²²⁷ **Föld** A köldök rontáshárító szerepét fentebb láttuk.

Bábakörösztség.²²⁸ *Aki betegesen született, arra ráimádkoztak a bábák, megköröszölték, hogy nem pogányként haljon meg.* Menetét a ref. ak. nem tudja, mert katolikusok végezték ezt is – mondja.²²⁹ **Plele** *Ha látták, hogy az koraszülött, akkor a szülésznő, aki ott vót vele, az vetétt rá körösztet... otthon vót szentélt víz az öregeknek*

²¹⁹ Szigeti EA 21 921, 34.

²²⁰ Pánczél EA 20 495, 39.

²²¹ Sáros E. EA 17 804, 11.

²²² Szigeti EA 21 921, 36-7.

²²³ Markos, 1986, 91.

²²⁴ vö. Markos, 1988, 47.

²²⁵ Markos, 1986, 42; Tóth EA 18 848, 5, 18. A két adatot különböző időpontban azonos ak. mondta el!

²²⁶ Szigeti EA 21 921, 19.

²²⁷ Polner 1995, 38-39.

²²⁸ Markos, 1988, 47, 83.

²²⁹ Erdélyi, Kun 2002, 10. (a 73 éves ak. ref. felekezeti)

(!). *Mégszéntelte a gyereket az Úrjézus Krisztus nevébe. Mëgkërsztëllek, hogy në légyél pogány. Az Isten előtt mëgállhass. Ezt mondták rá. Adott neki nevet is. Ha azután mëghalt, a temetőbe, a kápolna mögé temették őket. Olyan kis ládikába tették le.*²³⁰ **Apf** (Tehát meg volt keresztelve, ennek ellenére nem részesült rendes temetésben!)

A mégis kereszteletlenül meghalt kisgyerekek sírását aki meghallotta, az *mëgkërsztölte. Az Atyának, Fiúnak, Szentlélok Istennek nevében mëgkërsztöllek téged. Osztán a sírása elhalkul.*²³¹ Az 1880-ban született Fekete Szilveszterné még többet tud erről: nevet is kell adni neki (*mëgkërsztöllek, most ez vagy*) és *akkó oda köll vetni valami kis ruhát neki.*²³² (Vagyis „eljátssza” az egész keresztelési szertartást!). A kiszombori idős asszony nyíltan kimondja: *ha egy koraszülött körösztőség nélkül hal mög, az szüntelen sír az embörök között. Van, aki hallja a sírást. Ott, ahol hallja, a földre körösztöt vet és mondja: Én téged mëgkërsztöllek az Atyának, a Fiúnak, az Istennek nevébe. Akkor osztán lë köll oldani a kötényét és a földre teríteni koroszmának, körösztölési ajándéknak.*²³³ **Kz** Vajon ezt a szertartást csak asszonyok végez(het)ték (kötény!) vagy férfiak is?

A legelső vasárnap keresztelték, hogy ha meghal is, de *meg van körösztölve, akkor anyyalka lesz.* Szükség esetén, ha nyugtalan volt, azonnal megkeresztelték: – *Körösztöjjétek mán mëg, më' keresi ja nevit!* Akárki vagy a bába (*bábakörösztőség*) megkeresztelhetette:

Én mëgkërsztöllek téged az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében! – közben szentelt vízzel meghintették.²³⁴ **Apf**

Idétlen, nem érett (koraszülött) csecsemőt dunna alatt nevelték, kemence nyakon melegítették. Mikor 9 hónap letelt, *már bevette az anyja csecsit.* Addig szívatta a tejt és itatta a gyermekkel.²³⁵ **Apf**

Csecsemő-, gyerekgondozás és betegségek

Tabutilalmak – megelőző intézkedések

Haj-köröm

Csecsemő haját nem szabad vágni, mert nem nő tovább, körmét rágni kell.²³⁶ Gyerek haját sem nyírták 1 éves kor előtt, mert *nem nő ki*; körmét nem volt szabad ollóval levágni, mert különben lopós lesz, anyja rágta le szoptatás közben. A két világháború között már sok menyecske nem értette e tilalmakat, de *anyósuk* parancsolta vagy figyelmüket fölhívta rá.²³⁷ **Apf** A körömvágás tilalma **Cspal-Köv-n** is hason-

²³⁰ Polner 1995, 61.

²³¹ Polner 1995, 66. (* 1892)

²³² Polner 1995, 66. (*1880)

²³³ Polner 1995, 664.

²³⁴ Szigeti EA 21 921, 30, 33.

²³⁵ Szigeti EA 18 331, 20.

²³⁶ Markos, 1986, 48., megjegyzi, hogy algyevi és berettyóújfalui hiedelemben még indoklása is él: ha nem így tesz, tolvaj lesz.

²³⁷ Szigeti EA 21 921, 45.

ló.²³⁸ Amíg nem tudott járni, körmit nem volt szabad ollóval vágni, mert lopós lett, az anyja lerágta.²³⁹ **Cspal**

Pelenka, csecsemő ruházata

Nehogy megrontsák: naplement után pelenkát, ruhát nem szabad kint hagyni.²⁴⁰ **Apf** Első látogatáskor a csecsemő pelenkáját nem szabad otthagyni, mert *nem alszik a kicsi*.²⁴¹ **Cspal-Köv** Csecsemő ruháját nem szabad pénteken kimosni, mert megfájdul a gyomra.²⁴² **Kz** *Csecsemő feje alá ne rakj pelenkát, mert ha felnő, pletykás lesz.*²⁴³ **Kz**

Fürdetés

Markos szerint a fürdetés hagyományai tűntek el legjobban Makón,²⁴⁴ csak töredékei utalnak rá (gyerek ökolbe szorítja kezét, szűkmarkú lesz; bába lábánál fogva felemeli: akkorára nőjön; kezét megmosni, hogy később ne repedezzen ki a tenyere; száját külön kimosni – vagy nem mosni [ismét két variáns!]; fürösztő vizet olyan helyre önti, ahol nem járnak).

Az újszülöttet az anya ellátása után *szemverés ellen megmosdatták és megtürüték az anyja pöndölivē*. (Ez itt preventív eljárás!) A csecsemő fürösztése forralt – lehűtött vízben történt (hőmérsékletét könyökével ellenőrizte). *Körösztölésig* (egy, inkább két hetes koráig) a bába fürdeti. E célra legjobbnak az esővizet tartották, kevésbé az ásott kút vizét, legkevésbé az ártézi vizet. Régebben háziszappant használtak, (de ezt még egyszer kifőzték, hogy ne marja föl a gyermek bőrét), az 1940-es évektől kezdve gyári babaszappant. **M**

Első fürösztésekor viselkedéséből következtettek: ha markát összeszorítja: zsu-gori, fösvény; ha nyitott tenyérrel van: pazarló, préda lesz. (Hasonlóan Csanádpalotán és Kövegyen is: *Ha öklét állandóan összeszorítva tartja: fösvény lösz; ha szényitva: ez nem lösz fösvény, adakozó lösz, préda lösz.*²⁴⁵) Csecsemő hajlatainak kezelésére régen síkport, *fédervájszt* használtak, ennek hóján selyemszítán átszítált kukoricalisztet (kb. két generációval ezelőtt).²⁴⁶

Behintésére az egyébként csizmahúzáshoz is használt *fédervájszt*ot, az 1930-as évektől babahintőport használtak. Nyáron előbb a legyeket kihajtották, télen vigyáztak, jó meleg legyen a szoba (ne fázzon meg, ne kapjon tüdőgyulladást). Régebben csak reggel, később kétszer naponta fürdették.²⁴⁷ **Apf** A fürösztés mosóteknőben történt, háziszappannal. Fejét is megmosták, nehogy *var lepje el*, feje alá összehajtogatott pelenkát tettek. Először mindig a száját mosták ki, hogy nem kapott-e *szájpenészt*

²³⁸ Pánczél EA 20 495, 50.

²³⁹ Polner 1995, 40.

²⁴⁰ Szigeti EA 21 921, 22-23.

²⁴¹ Pánczél EA 20 495, 41.

²⁴² Polner 1995, 40.

²⁴³ Tóth EA 18 848, 4.

²⁴⁴ Markos, 1986, 42-44.

²⁴⁵ Pánczél EA 20 495, 40-41.

²⁴⁶ JAM NA 156 – 93.

²⁴⁷ Szigeti EA 21 921, 20-21.

(ez esetben orvoshoz vitték).²⁴⁸ **Cspal** Az újszülöttet lágy vízzel (eső-, hólé) fürösztötték mosóteknőben és *olvasztott hájjal kenték le*. Innen a huncut embert jellemző szólás: – *Jóféle hájjal mög löttél té kenve.*²⁴⁹ **Cspal-Köv**

Keresztelő

A keresztszülőnek fölkérés megtiszteltetésnek számított, *nem szabad visszautasítani* (kath.-ref. egyaránt, mert) *lelköt vált vele* (kath.) ill. *bűnt követ el* (ref.).²⁵⁰ A bába és a *körösz tanya* viszik a kisdedet keresztelőre, utóbbit a bába irányítja. Elinduláskor a keresztanya így szól:

Pogányt visziünk, majd körösz tanya báránykát hozunk!

Visszaérkezéskor:

Pogányt vittünk, körösz tanya báránykát hoztunk.

Földre terített abroszra teszik, köré cukrot szórnak, amit a gyerekek elkapkodnak, hogy olyan kapós legyen (főként a leánygyerek), innen azután valaki hirtelen fölkapja.²⁵¹ **Apf**

A templomból kijövet keresztanyja (csomagolt) cukrot szór rá, ill. köréje, hogy felnőtt korában olyan kapós legyen, mint a cukor (kath.; a cukrot gyerekek fölkapkodják²⁵²). Erdei Ferenc írja le²⁵³ a megkeresztelt újszülött nagyjánál történő felavatási rituáléját (énekelt varázsszöveg!): „...egyenest a nagyjához kellett vinni... nagyjanya erre a (sarok)asztalra tette a pólyás csecsemőt, kibontotta a pólyából, meztelenre vetköztette, megnézte, hogy ép-e és fiú-e vagy lány, s aztán egy ősi dallam dúdolása közben hóna alá nyúlva ringatta a kisdedet: »já-ra-ti-li-li-li-li«. S ilyenkor minden csecsemő kinyitotta a szemét, de egyik sem sírt. Később ismertem rá: az a dallam ez, amit Bartók Béla a »Medvetánc«-ban dolgozott fel. Engem is, öcsémet is így avatott fel nagyjánk, s ott a szülői-nagyszülői házban tanúi voltunk minden unokatestvérünk felavatásának. És az asztalt szertartásosan állták körül a nagycsalád tagjai”.²⁵⁴

A minél előbb megtartott keresztelőről hazaérve „*Pogányt vittünk, körösz tanya hoztunk*” szavakkal vitték be, előbb a **küszöbre**, majd a **földre** tették, cukrokat szórtak rá, hogy kapós legyen. Apja fölkapta, magosra emelte: – *Nagyra nőjj!* -hogy nála is nagyobb, különb legyen.²⁵⁵ **Cspal-Köv** Apátfalvi változata: keresztelőről hazajöve a babát a vetett ágy tetejére kell tenni, s valaki cukorral, aszalt szilvával, gyümölcsel telerakott köcsögöt vág az ajtóhoz, hatalmas durranással. Ha ezekből odarepül a babához is valami, akkor *a lány kapós lösz.*²⁵⁶ **Apf**

²⁴⁸ Pánczél EA 20 495, 48.

²⁴⁹ Pánczél EA 20 495, 37.

²⁵⁰ Markos, 1986, 85, 94.

²⁵¹ Szigeti EA 21 921, 30, 33.

²⁵² Markos, 1986, 88; Tóth EA 18 848,4 Markos tápai párhuzamra hivatkozik: Tápé története és néprajza 1971, 589.

²⁵³ cit. Markos, 1986, 89.

²⁵⁴ Erdei 1971, 315; vö. Grynaeus T. 2001/b

²⁵⁵ Pánczél EA 20 495, 41.

²⁵⁶ Polner 1995, 65.

Keresztelőkor összetörnek egy tálat, hogy a gyermek hamar kezdjen beszélni.²⁵⁷ Kicsit eltérően Püspöktelelén: keresztelők a csecsemő feje fölött cipőt törnek el, hogy sokat beszéljen az életben.²⁵⁸ **Plele** (Vö. a később beszélni kezdő gyerek gyógyításával!) *Ha a kisgyerek feje fölött megkörözik a piros almát, akkó kerek feje lösz.*²⁵⁹ **Kz**

Az 1940-es évekig körösztyanya adta a **korozsmát**: kislánynak fülbevalót (*függő*) és *korozsma inget* (rékli, kis kabátka), ezt fél éves koráig hordta. Ha a csecsemő meghalt, akkor is megvette és abban temették el. Ha beteg volt a kicsi, ezért üzentek vagy figyelmeztették: – *Vidd el a korozsmát, me' beteg a gyerekek!* Függőt csak a tehetősebbek vettek (élete végéig viselte), csak az ing volt kötelező. Kisfiúk korozsmainget és zsebkendőt kaptak.²⁶⁰ **Apf**

Egy különös hagyományról egyelőre csak **makai** és **püspöktelei** adat van Polner gyűjtésében: *a körösztyomaasszonnyal köll a komának egyszer hálni. A körösztyól után valamikor. Mer ha nem, ha möghalnak, egy boronatüsköt köll a másvilágon mögönni. Azt el köll rágni, ha ezt nem töszik meg.*²⁶¹

Kicszerelés, bűjti boszorkányok

...amelyik gyereket abba az időbe nem körösztyolték mög két hétre, arra nagyon vigyázni köllött. Mert vót, akit kicszeréltek azok a bűjti boszorkányok.²⁶² Markos azt írja, hogy a boszorkányok hiedelme már csak töredékesen él, de még élnek – magyarázat nélkül – a hajdan velük kapcsolatos tiltások: szűnyoghálós ágy (a 20-as évekig), korai keresztelő, nem szabad egyedül (anya, macska, söprű ágyba téve, ajtónak, sarokba támasztva), ill. sötétben hagyni (*Sötétbe tik në lögyötök!*).²⁶³ [3 variáns!] Sokszor már aznap, de egy héten belül föltétlenül megkereszteltették, nemcsak azért, hogy a nagyarányú csecsemőhalálozás miatt keresztéletlen ne maradjon, hanem úgy tartották, hogy addig fokozottan ki van téve ártó hatalmaknak, amelyek keresztelés után elveszítik hatalmukat fölötte. Ezt jelzi viselkedése is: *Addig olyan síró-s-rívós vót, aztán nem sírt-rítt úgy. Akkor mögváltozott egészen.*²⁶⁴ Nyilván evvel függött össze – bár Markos már ennek élő hiedelmi nyomát nem találta (l. fentebb, óvónévek!) – hogy keresztelő előtt nem szólították nevén a gyermeket (*baba, kicsikém, sēhogysē*).²⁶⁵ Csak egy adat utal arra, hogy a templomba, keresztelésre menet *kerültek egy nagyot, mögkerülték vele a főteret, másikk uccán jöttek vissza* – nyilván ezen ártó hatalmak megtévesztésére – bár a recens indoklás már utilitarisztikus: *hogy nagy darab földje lögyön a gyerekeknek.*²⁶⁶ **M** Az elcserélt gyerek nem beszél, nagy fejú, öregnek látszik. Megbizonyosodás az ismert kis bögre – nagy kanál próbával történt, a visszaváltás: jelképes kemencébe vetéssel (ref.), ill. búcsújáró helyre vivéssel

²⁵⁷ Tóth EA 18 848, 4.

²⁵⁸ Tóth A EA 18 848, 4/7.

²⁵⁹ Polner 1995, 40.

²⁶⁰ Szigeti EA 21 921, 37-38.

²⁶¹ Polner 1984, 98 püspöktelei adata szerint szerviántüsköt kell enniök; Markos, 1986, 94 és 77. jegyzet.

²⁶² Polner 1995, 44/39. (*1894)

²⁶³ Markos, 1986, 45-46. és 73.

²⁶⁴ Markos, 1986, 82.

²⁶⁵ Markos, 1986, 82-83.

²⁶⁶ Markos, 1986, 87.

(kath.)²⁶⁷ fenyegetik meg. (Utóbbi igen archaikus, máriacelli búcsújáró hagyományt idéz! Itt is két, felekezetenként különböző változat figyelhető meg.) **Apf**-i változatait Polner közli.²⁶⁸

A *rossz* ellen, *elváltás* megelőzésére a kisgyermeket anyja mellől nem vették el, míg el nem vitték a templomba, nem hagyták magára. Ha anyja kiment, *söprűt* vagy *macskát* hagyott bent, így ha odament is a *rossz*, nem volt ereje kicserélni. A gyermekágyas párnája alá tették *olvasóját*, hogy imádkozhasson gyermekéért (nyilván ennek védő funkciója is van). A még meg nem keresztelt gyereket *pogánynak* vagy *sátánnak* nevezték, éjjel-nappal égett a lámpa, *hogyan né cseréljék*.²⁶⁹ **Apf**

A gyermekágy ideje alatt a csecsemőt nem szabad egyedül hagyni: *ott ne hagyjátok, mert a sátán megkörményközi oszt elviszi*. Sarokba söprűt kell állítani, melléje macskát is bedobni, sulykot tenni az ágyba: *bal kézzel takard le, nem fogják a gyerködöt mögkísérteni* – tanította édesanyja.²⁷⁰ **Kz** A Boldogasszony ágya le vót takarva, oda nem mehetett senki se, mert a kicsi ott vót. De nem szabad vót bent hagyni a picit a szobába, mert a *rosszak* elváltoztatják... *Mégépítették azt a szűnyoghálót és az mindig le vót takarva*.²⁷¹ **Khegy** Ha a körösztlöben (csök) szoptatós asszony van, tejet fej a gyermekágyas szűnyoghálójára, nehogy a gyerekágyas tejét elvigye.²⁷² **Apf**

Avató

A csecsemőt avató előtt nem hagyják magára, mert addig jobban fog rajta a szemverés. Két hetes korában anyja és a bába szombat délután viszik *avatóba*.²⁷³ Apátfalván a keresztelő után két héttel, szombati napon van az *avatás*. Erre az anya és a bába mennek el (a kisgyermeket a templomig ő viszi, lassú menetben, ott teszik az édesanya karjára). Kezébe égő gyertyát adnak, az áldás után evvel kerüli meg az oltárt, majd előtte imát mondanak. A bába fölsegíti és átveszi a kicsit. Otthon szomszédok, testvérek várják (koma és komaasszony nem!), megeszik az asztalra tett *fonyott kalácsot*, majd ezt mondják:

– *Most pedig igyuk még a Boldogasszon' poharát!*

Avatás után teszik a csecsemőt az ágyból a *böcsőbe* vagy a kemence melletti vacokra vagy *teknyőbe*: „ezután már nem kellett féltetni annyira a *gonosztól* sem”.²⁷⁴ **Apf** *Vót a Boldogasszony pohara*. Mikor avatóról hazamentek, vittek egy kis italt: *kispohárba öntögettek mindenkinek és boldogságot kívántak*.²⁷⁵ **Khegy**

Keresztelőre nem megy el az anya, azt követő valamelyik szombati napon, *létánia* után, csecsemőjével együtt, nagynénje vagy komaasszonya kíséretében megy. *Létánia* után égő gyertyával kezében megkerüli az oltárt, minden sarkát megcsókolja,

²⁶⁷ -Hova? -Szentmáriacellbe. Markos, 1986, 47-48.

²⁶⁸ Polner 1985 a, 29.

²⁶⁹ Szigeti EA 18 331, 10; 21 921, 28, 47; Polner 1978, 86.

²⁷⁰ Polner 1995, 41.

²⁷¹ Polner 1995, 41.

²⁷² Szigeti 21 921, 34.

²⁷³ Szigeti EA 21 921, 22-23.

²⁷⁴ Szigeti 21 921, 36-37.

²⁷⁵ Polner 1995, 63.

majd letérdelve imádkozik Szűz Mária és Jézus áldásáért az újszülöttre, akivel ekortól már mindenhova mehetett.²⁷⁶ **Cspal-Köv**

Az első látogató, vagy ahová először megy látogatóba fehér **tojással** a gyerek arcát megkerékíti: – *Ilyen szép fehér lögyél, ilyen szép kerek lögyél soha szeplő rajtad né lögyön*; a tojást vagy megetetik vele, vagy fürösztővizébe ütik, hogy ne csattogjon ki a bőre.²⁷⁷ Csecsemő megszületése után 2 pohárba 2-2 tojást kell tenni, avval megkenni az arcát. Az első pohárból azért, hogy *kerek legyen az arca*, a másodikból azért, hogy ne legyen *szeplős*.²⁷⁸ **M** (Három változat Makón!) Ahová anya és csecsemője első ízben megy látogatóba, tojást adnak, avval arcát körülkerítik:

Ilyen kerek képű lögyél, mint a tojás. (vö. Pócs II.19.1.-25)

Pelenkáját nem volt szabad otthagyni, mert *nem alszik a kicsi*. Elmenés előtt a vendéglátó asszonyok *megmosdatták, hogy a szemverést lemossák róla*.²⁷⁹ **Cspal-Köv**

Egy éves kora előtt nem vitték magukkal a temetőbe, *nehogy hamarabb meghaljon*.²⁸⁰ **Apf**

Szexuális élet kezdete a szülés után (és ennek ellenőrzése!): *akkor az vót, hogy addig nem szabad vót az embernek az ágyra menni, míg a gyerekek foga nem vót*. A kedves humorral elmondott történet szerint a menyecske már szomorkodott, végül egy kis túrótt tett a gyerek szájába, hogy úgy tűnjék, már van foga. Gyerekével sétálgatva a házban mondogatta: – *Ördög bujjon apádba, mért nem néz már a szádba! ... aszongya az ura neki, hallod feleségem, hangosabban mondjad, hogy édesanyám is hallja. Akkó még hangosabban mondta. Aszongya az öregasszony [anyósa] akkor fiam, most már méhetsz az ágyra.* (Fejes Ferencné, *? – 1897)²⁸¹ **Apf**

Míg nincs foga: nem szabad tükörbe mutatni, mert nem nő ki a foga.²⁸² **Apf**

Csecsemő gondozása

Szülés után a hanyatt fektetett csecsemőt vállától kezdve *széles ruhává befás-lízták*. *Mennyit szenvedett, mikó napokat úgy köllött fekünni neki, nehogy görbe legyen* (1910-ben született asszony öccséről beszél).²⁸³ **Apf**

7 hétig fekszik pólyában, utána *ubonyt* (inget) adnak rá.²⁸⁴ **Apf** A pólya cihájába csak kacsá- vagy tyúktollat tettek, mert *úgyis mindég húgyos lösz*. A *pisís* pólyát megfordították, télen kemencén, nyáron kerítésen megszártották. (Gumipelenka a 20. sz. elején még nem volt). Pelenka céljára – jellegzetes anyagtakarékossággal – a *felnöttek elnyűtt pöndölít, búgatyáját felhasogatták*.²⁸⁵ **Cspal-Köv**

²⁷⁶ Pánczél EA 20 495, 41.

²⁷⁷ Markos, 1986, 43-44.

²⁷⁸ MFM NA 615 –76. 6.

²⁷⁹ Pánczél EA 20 495, 41.

²⁸⁰ Szigeti EA 21 921, 23.

²⁸¹ Polner 1995, 40-41.

²⁸² Szigeti EA 21 921, 22-23.

²⁸³ Szigeti EA 21 921, 40.

²⁸⁴ Szigeti EA 21 921, 39.

²⁸⁵ Pánczél EA 20 495, 36, 48.

A csecsemőt 8-9 hónapos koráig **pólyázták** kisdunnába, a '30-as évektől hosszú pólyába; a gyermekágy hat hete után került (teknő)**bölcsőbe** vagy babakocsiba (a '910-es évektől). A ringatás szükségességéről megoszlanak a vélemények, a leszoktatás módja (kiborítás) drasztikus.²⁸⁶ A csecsemőt sokáig pólyázzák, nehogy görbe legyen a lába. Bölcsőbe akkor tették, ha anyja már fölkelte a gyermekágyból.²⁸⁷ **Cspal-Köv**

Üres bölcsőt nem szabad ringatni (pl. gyerekeknek), mert nem jót jelent, *möghal a kicsi*.²⁸⁸ **Cspal-Köv**

Ürülékek

Ha csúszó-mászó gyerek *a szoba földjére pisilt, lábbal, papuccsal szétdőrszöltek. Ha kaka is volt, pörnyét szórtak rá, lapáttal fölnyesték és kidobták a ganéra.* Éjjeli edény, *bidli* a 19-20. sz. fordulójáig nem volt. Dolgára (nagyobb) gyereknek éjjel is ki kellett menni. Ha nem tudott felülni a *pityerére* (a.m. *rétérát*), a házvégéhez kuporoghatott, ott végezhetette nagyobb dolgát is. Onnan pedig valamelyik felnőt lapáttal a ganéra dobta.²⁸⁹ **Cspal-Köv**

Állás - járás

Az *állóka* asztalkaforma, közepén kerek kivágás volt (**3. kép**), esetleg deszka alja is volt, vagy alája pokrócot, rongydarabot tettek, a gyereket bíztatták:

Áll a baba, áll,

Mint a gyértyaszál.

Járni tanítás két kezét fogva:

Jár a baba, jár,

Mint a kis madár.

Holnapután a kert alatt

*Lepkét is fog már.*²⁹⁰ **Cspal-Köv**

Ha csecsemő talpát megcsókolják, nem tud majd menni.²⁹¹ **Kz** *Ha nehezen tudott eljárni a gyerök, mögállították, és ha legalább egyet lépett, akkor a baltával annak az egy lépésnek a nyomát körösztbe vágták. Osztán akkor néhány nap múlva mögstanult járni a gyerök.*²⁹² (Ti. szimbolikusan a nyugót vágták el. Polner uo. szőregi, mórachalmi párhuzamot is közöl, Tápén is ismerik.²⁹³) Kövegyi változata már más szemléletből fakad: *amikor a kicsi kezdett járni, akkó körösztöt vetöttünk elébe. Ahogy elindult azt mondtuk:*

*A szent kereszt jelébe járj el!*²⁹⁴ **Köv**

Ha gyorsan jár el, a régi öregök mondták: hamar lösz a másik utána... tényleg hamar lött.²⁹⁵ **Óföld**

²⁸⁶ Markos, 1986, 55-57.

²⁸⁷ Pánczél EA 20 495, 42.

²⁸⁸ Pánczél EA 20 495, 42.

²⁸⁹ Pánczél EA 20 495, 49.

²⁹⁰ Pánczél EA 20 495, 57-58.

²⁹¹ Polner 1995, 59.

²⁹² Polner 1995, 59. (* 1922)

²⁹³ Grynaeus 1971, 782/25

²⁹⁴ Polner 1995, 60. (* 1901)

Küszöbön keresztben ülő gyereket, ha átlélik: meghal.²⁹⁶ **Cspal-Köv**

Bajmegállapítás

Gyerek betegségét két tojás fehérje segítségével állapították meg: tiszta pohárba felütötték, felrázták és evvel a gyerek fejét bekenték. Ha a tojásfehérjében pizok vagy porszem látszott: a gyerek betegségét jelezte.²⁹⁷

Gyógyítás

Beteg gyerek (közelebről nem észletezett betegség esetén) nyakába fokhagymából fűzött nyakláncot akasztanak.²⁹⁸

Szájpenész, zsébre – apró bojtorján tea.²⁹⁹ **M** Kamillateába vagy cukros vízbe mártott ronggyal törölgeti ki a gyerek száját.³⁰⁰ **Cspal** 7 vessződarabra babát kötött, megforgatta a gyerek szájában, majd *köröszúton szétszórták.*³⁰¹ **Plele** (Polner itt tápai, ferencszállási párhuzamokat is említ.)

Apátfalván *zsébre* a szájpenész neve. *Kihólyagzott a szája, mög a szájaszéle, nagyon csúnya vót. Csináltak 9 kis bubát. Kis vesszőt törtek és rongyot tekertek rá, oszt forgatták a gyermek szájába ezt a kis bubát egyenként szájába dugja, asztán elvitték a köröszútra, ott elhánta a kicsinek az anyja... hogy múljon el róla az a betegség, közben mondta: – Zsébre, zsébre, haj, haj, haj! Ahogy kocsi keresztül megy rajta és eltapossa, úgy múlik a gyermek fájdalma. Másik gyógymódja: macska farkával kitörli a gyermek száját (fiúgyermekét kan-, leányét nöstény macskáéval).*³⁰² **Apf** (Apátfalván 2 eltérő variánst jegyeztek föl, ezek az archaikusabbak.)

Hasfájás: melegített fedő, makacsabb esetben sütőben felmelegített, vászon zacskóba tett meleg só, szélgörcs ellen leghatásosabbnak a köménymagból főzött teát tartották.³⁰³ **M** Hasonlóan szélhajtásra köménymagos vagy ánizs-, sírós csecsemőnek kamillateát adtak.³⁰⁴ **Plele** Harmadik megoldás az intenzív mozgítás volt: törzshajlítgatás, térdek felhúzása a mellkasig. Ha a csecsemő szoptatás, tisztába tevés után is sír, kibontják, hasát megmasszírozzák, jobb térdét bal könyökéhez érintik és fordítva, közben hangosan cuppogatnak, *hogy a hasban görcsöt okozó szelet megindítsák, köménymagos teával itatják.* Ha nem a hasa fáj: szemverésben van, ennek megfelelően mosdatják, *súlyosabb esetben ráimádkoztak (mit?).*³⁰⁵ **Cspal-Köv** Ez az eljárás azonos

²⁹⁵ Polner 1995, 60.

²⁹⁶ Pánczél EA 20 495, 35.

²⁹⁷ MFM NA 615 –76, 3. (Kicsit nehezen értelmezhető diagnosztikus eljárás).

²⁹⁸ MFM NA 615–76, 3. Ehhez hasonló adatot ír le Kótyuk (kézirat, PhD dolgozat) az Ungi síkság falvaiban ő ezt ott ruszin hatásnak tulajdonítja.

²⁹⁹ MFM NA 809 – 81, 6.

³⁰⁰ Nagyfalusi EA 24 356, 5/a

³⁰¹ Polner 1995, 55.

³⁰² Szigeti EA 18 331, 34-35; Ferenczi 1977, 325 (1969. gyűjt.)

³⁰³ Sipos JAMA NA 152 – 93, 9-10.

³⁰⁴ Erdélyi, Kun 2002, 8.

³⁰⁵ Pánczél EA 20 003, 135 és 20 495, 42.

az országban másutt is ismert *méréssel*,³⁰⁶ de itt csak gyógyító eljárás és ezt a kifejezést nem ismerik-használják.

A *szelet* büfögtetéssel (hasra fordítás, háta dörgölése), ill. köménymagos teával gyógyították: tehát mindkét irányban távozó gáz *szél*, ami a hasban *görcsöt* okozhat. Az alábbi apátfalvi adat a gyomorlégőhólyagot, ill. a bélgázokat egyértelműen a légköri levegő mozgásával hozza összefüggésbe: szeles levegő - szeles gyerek. Úgyeltek, hogy *be ne kapkodja a szeles levegőt, mert akkor fáj lett a hasa. Ha kocsin vitték, jól betakarták, hogy nyugodtan szedhesse a levegőt, nehogy jóllakjon széllē.* Fölfújódás ellen köménymagos teát adtak (felnőttek ugyanezt pálinkával), az *megbüfögtette*; szaladgáltak vele vagy *ecetēs vizet itattak vele.*³⁰⁷ **Apf** Ha a csecsemő **hasa fáj**, jegykendővel kötik át a hasát és imádkozott a ráolvasó asszony.³⁰⁸ **Plele (4. kép)**

Kelevény Kisgyermeket hurutos, citromsárga, zölde csomókkal teli széklet esetén nevezték *kelevényeseknek*. Ezek a gyermekek nagyon legyöngültek, sokan meghaltak közülük. Köménymagos- vagy kamillateával teáztatták, *hogy tisztúljanak ki a kelevénytől.* Másik magyarázata: „ha valakinek a születésekor hamar elkötötte a bábaasszony a köldökzsinórját, vagyis kevés szülési vért (*kelevényt*) engedett el, akkor az ilyen gyerek piros vérrel volt teli. Nem mindig volt jó, mert akinek túlságosan sok volt a *kelevénye*, az bele is pusztulhatott”.³⁰⁹ **Apf** (Vagyis a magzati, piros vér a kelevény, amiből jó ha minél kevesebb marad a gyerekben – a népi kórtani fölfogás szerint. Ezért nem kell a köldökzsinórt a magzat felé hamar elkötöni??)

Altatás, álmát elviszik

Gyerek álmát elviszi-ellopja a boszorkány, ha gyerekuha naplemente után kint szárad. Látogató is elviheti, ha nem ül le vagy a gyermekágyas ágyára ül.³¹⁰ **M** Kiszombori hiedelem szerint *a pólyásgyerök akkor nem bír aludni, ha járnak a boszorkányok. Kést köll vágni az ajtóba és morzsát tönni a csecsemő feje alá. Ha kisbábát szoktak látogatni, akkor hajszálat vagy kendőrojtot hagynak ott, hogy el ne vigyék a kisgyerök álmát.*³¹¹ **Kz** (A kendőrojt, hajszál „pars pro toto”: **magából** hagy valamit ott: „nem megyek el, nem vihetem el az álmodat, tejedet” – vö. ezt a tejelvitel megelőzésével!)

Mákolás, máklevezés

Fehér ruhába tett cukrozott mákot szopogat, vagy mákgubóból főzött teát itattak vele.³¹² **M** Darált mák, cukorral keverve, zsebkendő sarkába téve – a gyerek szopogatja,

³⁰⁶ vö. NL mérés címszavával

³⁰⁷ Szigeti EA 18 331, 17 és 21 921, 23. A szél kórnező szerepéről részletesen ld.Oláh A. 1985 megfelelő fejezetében.

³⁰⁸ Erdélyi, Kun 2002, 7; u. ezek a gyűjtők följegyzik, hogy a jegykendő hasra kötésével gyógyítást reformátusok elvetették, bűbájosságnak, istenszeretettel össze-nem-egyeztethetőnek tarották: Erdélyi, Kun 2002, 12.

³⁰⁹ Szigeti EA 18 331, 26.

³¹⁰ Markos, 1986, 47.

³¹¹ Polner 1995, 54.

³¹² Markos, 1986, 67.

mélyen alszik.³¹³ **M** (Két változat!) *Sírós gyereket mulatós anyjuk (!) annakidején mákgubóból főzött teával itatott meg, amitől jól aludt (és értelmi fogyatékos is lett).*³¹⁴

Mákot kötnek zsebkendőbe, azt rágta, vagy összerágott cukros kenyeret vászon-darabba, madzaggal gomblyukához kötik, nehogy lenyelje: ezt szopogatva elaludt.³¹⁵ **Cspal** Hasonlóan Pánczél közlésében is: csipet kenyeret cukorral összerág, *tiüllbe vagy pelenka sarkába tette*, a kicsi azt szopta. Mákhaj főzetet köhögés ellen is használtak, csecsemőt, rosszul alvó, nyugós gyermeket mákgubó főzetével altatták el (még az 1930-as években is!).³¹⁶ **Cspal-Köv** Nyugtalanul alvó kisgyerekeknek mákhaj teát főztek. Azért csinálták, hogy tudjon aludni vagy dolgozni a szülő. Sok gyerek tönkrement, *agytunyaságot* kapott miatta.³¹⁷ **Apf**

Az „alapanyag” tehát ugyanaz (mák ill. mákhéj), a módszerben árnyalatnyi különbségek vannak, az indokolás (gyermek nyugalma, szülők pihenése, munkavégzése, mulatozás) már sokféle, a végeredmény azonos: *agytunyaság*.

Szoptatás

A 19. sz. végén csak (az 1-2 napon belül megtartott) keresztlő után kezdtek szoptatni: *pogánt nem táplálunk. Vigyétök körösztőni, lögyön Isten gyermeke, akkor Isten adta, hát akkor neveljük föl!* A colostrum kiszoptatását viszont fontosnak tartották, mert „az tisztítja majd ki a gyermeket”.³¹⁸ (Tehát a gyerek is tisztátalan – vö. kelevény!)

Az 1920-as években még, amíg nem jött meg az anya teje, kenyérral összerágott cukrot fehér ruhában tettek a szájába, hogy szopja, ezt cucli gyanánt is használták.³¹⁹ **Apf**

A '30-as évekig nem volt szokás a rendszeres időközökben történő szoptatás: amikor sírt, éhes volt a gyerek.³²⁰

A szoptatás nem rendszeres időközökben, általában, *mikó jó kirítta magát, akkó fővették*. 1873-ban született asszony apósa ezt mondta volt: *hagy ordiccson, úgy erő-sődik a tüdeje*.³²¹ **Apf**

Az – esetleg évekig – elhúzott szoptatásról azt is tartották: *mentül tovább szop-tat, annál tovább tart a tej*. Ha már szülés előtt megindult a teje: *sok teje lössz, mer mán előre folyik*.³²²

Tartama egyénenként változó, akár másfél éven túl is: *addig sé esök tehörbe, amég szoptatok*. Gúnyosan: – *Jó szoptatós dajka lött vóna belülle*. Ha a háta fáj, *vagy nem túrt a kicsi a tejétől, kislefjas tehén tejével táplálták, kis csücskös bögrébű*.

---

³¹³ Erdélyi, Kun 2002, 9.

³¹⁴ Sipos JAMA NA 152 – 93, 43.

³¹⁵ Nagyfalusi EA 24 356, 17.

³¹⁶ Pánczél EA 20 003, 135; és 20 495, 42, 51.

³¹⁷ Szigeti EA 21 921, 46; Kiss, Vörös 2002, 15.

³¹⁸ Markos, 1986, 58.

³¹⁹ Szigeti EA 21 921, 39.

³²⁰ Markos, 1986, 59.

³²¹ Szigeti EA 21 921, 40-41.

³²² Markos, 1986, 60.

(A cucli üveg csak jóval a 19-20. sz. fordulója után terjedt volt el.³²³) **Cspal-Köv** Ha kevés teje volt az anyának, vagy a gyermek nem fogadta be, lehetőleg szoptatós tehén tejével („az nem olyan erős”) pótolták. (**Apf** kisfias tehén gyengébb tejével, kanállal etették – cucli még nem volt.) Szoptatós dadára csak jobb módúaknak tellett.³²⁴

Ha nem tudja szoptatni, mert nincs teje, anyja tanácsára kést tett maga alá, arra ülve szoptatott.³²⁵ Ha kevés tejű asszony gyermeke mégis kövér volt, tejét *sűrűnek*, soktejű asszony – sovány gyerek esetén *ritkának* minősítették. Sok leves, főleg krumplileves, sok tej fogyasztása segíti az anyatej képződését. (Előbbi jobban.) Kevés tejű asszony teje megszaporodik, ha gyermeke farára bőtejű asszony tejét feji. Idősebb asszonyok mai véleménye szerint azonban *az igazi anyatejet nem pótolja semmiféle gyári frincem-francom babaétel.*³²⁶ **Apf**

Igen érdekes, hogy a fölös anyatejjel mit csináltak: kifejték vagy mellszívóval kiszívatták, *parászra öntötték, elégették vagy belefrocskölték a hamutartóba* (ti. a tűzhely-, ill. a kemence hamutárolójába), *hogy láb alá ne kerüjön, ne tapossák el.*³²⁷ (Ez nyilván ugyanolyan védekező-megelőző eljárás, mint egyéb „testrészek”: haj, köröm elégetése, mássa elásása.)

Egyedülálló a **balkezesség, balfülesség** okának magyarázata: *ha az anyja akár feledékenységből, akár tudatlanságból a bal didijét adta először a gyermeknek, akkor a gyermek egész életén át balkezes vót. Sëmmi së állt a kezére. Balfüles lett, mindënt félre értelmezett. Mindën szërencyje balul ütött ki. Sok csalódás érte.*³²⁸ **Cspal**

Tejeltvitel

Anyósom nem engedött az ágyra lëülni senkit. Ha gyüütt valaki látogatni, széköt adott neki, hogy aszongya az asszonymnak az ágyára nem szabad ülni, mert elviszik a györökének a tejit. Szóval az idősebbek már eztet beszélték. (NB. az elbeszélő 1927-ben született, a gyüjtés 1989-ben történt.) *Na, egy elgyüütt hozzánk, osztán éppen oda-ült. Oszt aszongya anyósom: – Nem fiam, kifele innen, kifele innen! Mögharagudtam. Nem szabad így valakivel bänni. – De igen. De igen. Elviszi a györöknek a tejit, nem lösz teje a lánynak. Az öregök így magyarázták.*³²⁹ **Öföld** (Szemléletes itt az is, hogy az anyatejet, -tejét ismételtlen „a györök teji”-nek nevezi az idős asszony!)

Csëcsfájás, csëcsbimbó megreped, meiffájás (szoptatás alatti bimbórepedés, mastitis)

Oka: oldalt feküdt, megnyomta; gyerek nem szopta ki teljesen, emiatt megke-ményedett, *beleküivesëdött mellëbe a tej*. Puha mosogatóronggyal megmossa, írós vajjas ruhát, vajjas káposztalevelet tesz rá, vagy *sërélesztöt, téfölt* kevés liszttel kika-

³²³ Pánczél EA 20 495, 42-3.

³²⁴ Markos, 1986, 60.

³²⁵ Polner 1995, 53.

³²⁶ Szigeti EA 21 921, 40-41.

³²⁷ Markos, 1986, 60.

³²⁸ Polner 1995, 39.

³²⁹ Polner 1995, 52.

varva, káposzta levélre kenve ráteszi: *az osztán kiszítja a csúnyaságot*, kifakadt. Sokat szenvedtek miatta a szoptató asszonyok.³³⁰ **Apf** Féltek is tőle, nem csak a fájdalom miatt, hanem azért is, nehogy utána kevesebb teje maradjon. Vizes ruhával, fokhagymaszárral (melegen rákötve), sült vöröshagyma egy *kovájával*, langyos, szappanos kovással gyógyították.³³¹ **M** Csanádpalotán hasonlóan, de még a táragyökér szokatlan használatával kiegészítve: mellfájásra szappanos kovász, ha kifakad, vizes ruhával borogatni, vagy: gyógyító asszony tüt szűr bele, helyébe vékony *táragyökeret* híz rövid ideig, utána gyenge kovászt tesz rá, vagy: szappanos vizes ruhát tettek rá vagy elköttették.³³² **Cspal**

Polner Makóról (deszki születésű magyar asszony! *1880) különleges legenda-mesét közöl. A prózai szöveg elmondja a „gyékényágy (-ponyva), kőpárna” történetet (Pócs XV.11), aholis a szívtelen gazdasszony bűnhődött (?) a mejjfájással: *annak az asszonynak fáj lött a mejje. Kereste, hogy hun gyógyítják mög. Az Úr Jézussá tanákozott... Na, aszongya [Jézus], nézzük, maj ráimádkozok. Ráimádkozott. Ezt imádkozta:*

Mikor az Úr Jézus a földön járt, bemönt egy házhon.

Kért szállást. Adtak neki szállást.

Gyékényponyvát, kőpárnát, tüssöktakarózdót.

Ez a Jézus mondása.

*Ezt háromszó emondta. Na, aszongya, most már mőnjé haza.*³³³

Az **elválasztás** a szokott módok valamelyikével (elkülönítés; rosszízű, keserű vagy sós anyaggal bekenés) történt. Markos egy szokatlan és nehezen érthető módszerrel is leír: *volt, aki kámfort tött a kebelibe*. De ezt nem tartották jónak, mert véleményük szerint akkor a következő gyereknek nem lesz teje.³³⁴

Az elválasztás fokozatosan történt: csak este és reggel, vagy éjjel, ha fölébredt szoptatta meg: *né hagyd, hogy elapadjon a tejed, legalább éccaka odavetéd neki!* Télen jobban szerették kezdeni az elválasztást, mert akkor dologidőre befejeződött. Vagy két hétre elvitte anyjához, köröszanyjához vagy közeli rokonhoz. Ha mégis szopni kívánt: csizmasztító keféet tett a melléhez, vagy bekente azt fekete cipőkrémmel.

Tapasztalatuk szerint, ha az elválasztás után a gyerek addig sír, míg meg nem szoptatja, másodszor már nehezebb volt elválasztani.³³⁵ **Apf**

Ételre szoktatás fél éves korától fokozatosan történt. Régen fél liter liszt, 3 tojás, 10 dkg cukorból, zsír nélkül süt *perecet*, ezt *csócsává adták neki*. (Anyja megrágja, nyelvvel letolja, vagy ujjára téve adja szájába, vagy kanállal, ölébe ültetve.) Vagy: tejbefőtt apró tarhonya. Újabban tejbefőtt dara. Finom hús (csirkecomb, szárnya töve) megrágva. Szegényeknél: paprikás krumpli.³³⁶ **Apf** Szoptatás mellett fél év

³³⁰ Szigeti EA 18 331, 6-7; EA 21 921, 41.

³³¹ Markos, 1986, 61-62.

³³² Nagyfalusi EA 24 356, 24.

³³³ Polner 1978, 295.

³³⁴ Markos, 1986, 62.

³³⁵ Szigeti EA 21 921, 44.

³³⁶ Szigeti EA 21 921, 42-43.

körülük gyermeknek *csócsál* az anyja: a felnőttek ételét megrágyva ujjával az ölében ülő gyermek szájába rakja. Ha 7-8 hónapos gyerek már szalonnát is nyel, férfiak megjegyzik:

– *Ebből lösz csak a legény!*³³⁷ **Cspal-Köv**

Mastitis neonatorum

Kisgyermeknek *ha a cicije megnagyobbodott, fokhagymával kenték be, hogy nő szíjják a boszorkányok.*³³⁸ **Apf** Duzzadt, piros, kemény a mellbimbója, mert *boszorkány szíjja*. Fokhagymával kenik be (preventíve is megteszik).³³⁹ **Cspal-Köv**

Szőrös gyerek, ebagos

Oka: állapotos korában anyja megrúgott egy **macskát**, *gyeröknek a háta tele mén ilyen macskaszőrrel, mire mög születik, állandóan sír. Mert az a szőr piszkálta a gyerököt. Belülrű volt az, nem kívülről. Míg az ott el nem pucolódt, addig a gyerök nagyon rossz volt és sovány is volt. Nem övött. Olyankor a gyerök olyan, mint a nyúzott macska.*³⁴⁰

Kisgyermeke nem aludt. *Kuruzsló asszony aszongya: ebagos ez a kislány.* Napfeljött előtt kilenc sírről szedett kilencféle gazban kellett fürdetni, nem használt. Újra elvitte: nagy perenc háromszor dugja át a becsukott kemenceajtó előtt. Mikor ez sem használt, olyan házhoz kellett vinni, ahol nőstény kutya van (kislány!). Már temetésére készültek, mikor egy idősebb ember azt ajánlotta: *egy pici pálinkát adjon annak a kislánynak.* Másnapra meggyógyult.³⁴¹ **M**

Szőrös lesz a gyereke, ha anyja terhessége alatt kutyába, macskába rüg³⁴² **Cspal-Köv** Ha a kicsi nagyon mozgatta a hátát, azt mondták, hogy *testszőr van a hátába. Tejbe kellett háromszor megfürdetni* (nem írja, milyen tejben).³⁴³ **Apf**

*Kislányom nagyon hasfájós volt. Anyósom azt mondta, azért fáj a hasa, mert én a kutyát mög a macskát nem szeretem, hanem rugdosom. Nem is bírom kiállni a kutyát sē, mög a macskát sē. – Ebagos a kislány, fürdessük mög... oszt szűrjük meg a vizit... ha hiszi, ha nem, ekkora darab szőrök vótak... azután már nem ritt.*³⁴⁴ **Óföld**

Sírós kisgyerekekre szomszédasszony ráimádkozik (mit?), utána megfürdetik egy teknőben: *és az tele lött macskaszőrrel. Azt mondta a néni: mikor terhes vót, belerugott a macskába, azért vót a kisfiúba macskaszőr.*³⁴⁵ **Kz** A kisfiam beteg lött. Ezt a Mári nénit áthittuk. Azt mondta, hogy a kisgyerekebe macskaszőr van. Teknőben megfüröszttötték, ott símogattuk a gyerököt... és a gyerökből úgy gyütt ki a macskaszőr, hogy még ilyet nem is láttam életömbe. Aztán a kisgyerök ere fő tényleg jobban

³³⁷ Pánczél 20 495, 43.

³³⁸ Szigeti EA 21 921, 29.

³³⁹ Pánczél 20 003, 135 és uő. 20 495, 38.

³⁴⁰ Tóth EA 18 848, 4, 20.

³⁴¹ Polner 1978, 88. (sz. 1897.)

³⁴² Pánczél EA 20 495, 35.

³⁴³ Szigeti EA 18 331, 32.

³⁴⁴ Polner 1995, 53.

³⁴⁵ Polner 1995, 54.

lött.³⁴⁶ **Kz** (Két, gyakorlatilag azonos kiszombori adat, nem azonos elbeszélőtől!) Ferencszállási adat szerint megszőrsődött arcú pólyást meg kell fürösztetni, vizébe 9 sírról szóotalan vett földet kell tenni. *A kisgyerek meggyógyult, pedig úgy nyávogott, mint a macska.*³⁴⁷ **Ferencsz** (Ebben az adatban külső szőrösségről van szó, kérdés, ide tartozik-e?)

A macskába (kutyába) rúgástól *olyan lett, mint a nyúzott macska; macskaszőr [testszőr] van benne [hátában, belsejében]; úgy nyávog, mint egy macska* – az összefüggés elég szemléletes, a tejben fürösztés igen archaikus gyógymódnak tűnik (vö. népmesék hasonló motívumával!) Aggos, ebagos címszó etymologiai szótárainkban nincsen. Az Oklevél Szótár Pótlékban 1141–1161-ből Agus nevű disznópásztort említ. Kérdés, hogy a szótár 1315. évi 'Boch dicti Og' személynév-adata ide vonható-e? A B. és Sch. szójegyzék az agoz ill. agas szavakat azonosan 'statua'-nak értelmezi, valószínűleg nem vonható ide. Csábító lenne ugyan az 'ebag' szót kutyaszőrként értelmezni – ez aetiologailag illene is (kutyát rugdos – annak a szőre bántja gyermekét). De az ETSz-ban csak agg címszó van, 'vetus, gyakorlott, ravasz' jelentéssel, a TESz-ben sincs ag címszó: az ág egyik jelentésének, 'tárgy kinyúló része'-t adja meg (ez ugyan esetleg a szőr lehetne, de erőltetettnek tűnik). Az ag másik lehetséges jelentése 'idős, öreg' is számításba vehető. Az ebagos egyik erdélyi párbeszédés gyógymódja ui. – Mít főz kend komámasszony? – Aggost, *aggból éfiat* egyértelműen utal a beteg (nyilván atrophias) gyermek öreges küllemére. Ez esetben esetleg az ebag vén kutyát jelentene? (A régi magyar nyelvben viszont ilyen összetétel nincs, hanem 'aggeb', 'aggnő', 'agsile' formában, azaz megfordított sorrendben fordul elő. A legkorábbi ilyen adat a Jókai Kódexben [15. sz. m. negyede] "hogy ewtet aə gonoe ag ellenfeg meg cəalta uolna". Tinódi, Eger vár viadaljáról való ének 1553, 589. sor: „igaz ageből tarta”.)

Hasmenés

Kisgyerek hasmenését vízben eláztatott verébszart adva gyógyították. (Ez az **egyetlen adat** a Makó környéki gyűjtésekben ürülék belsőleg emberi használatára. Itt sem igaz tehát a hagyományos orvoslásnak a „Dreckapotheke”-ből származtatása ill. avval rokonítása!)

A beteg gyerek gyógyításában kb. az 1920-as évek után észlelt Markos változást (a gyerekszám csökkenése-, nagyobb gondosság – gyerekvédőnői hálózat kiépülésével egy időben) ezt a két egymás utáni generáció tudásanyagában, ill. gyógyító szokásaiban is tetten érhettem. Nagyon érdekes az a megjegyzése, hogy a fiatalabbak **előbb** orvoshoz vitték a beteg gyermeket, de ha nem látták biztosítottak fölépülését, **akkor** alkalmazták a hagyományos gyógymódokat.³⁴⁸

---

³⁴⁶ Polner 1978, 119.

³⁴⁷ Polner 1995, 54.

³⁴⁸ Markos, 1986, 63.

Későn kezd beszélni, dadogós

A két kórforma együttes tárgyalását az indokolja, hogy gyógy módjaik majdnem azonosak, sőt a feje fölött megtört kenyér rítusa keresztelési hagyományok közt is szerepel, szintén hasonló céllal (hogy beszédes legyen).

Cigányasszonytól (Óföldreákon, Kiszomborban *kúduától*³⁴⁹) kérnek kolduláskor kapott kenyereből egy falatot, azt megetetik a gyerekekkel.

Anyja kenyérsütéskor kis cipót is süt, azt a *gyerek fején széttörte* (a.m. feje fölött!), majd megetette vele. *Beszélt osztán a gyerek... A régi időbe csinálták, az én időmbe már nem vót.*³⁵⁰ (Bárnai Józsefné, *1898) **Apf** Kenyérsütéskor a kenyér mosdató vizével *mögittatta a gyereket, hogy jobban tuggyon beszélni. A maradék vizet fölcsapta a cserépre* (a háztetőre).³⁵¹ **Apf** (3 különböző változat, egy községből! Mindszenti adat szerint kenyér mosdató vizével itatja meg anyja, háromszor elmondva: *Igyál szót, beszédőt!*³⁵²) Kiszomborból is három különböző, az előbbiekhöz hasonló variáns ismert: kis cipót sütnek neki, avval csalogatják és mondják előtte a nevét.³⁵³ **Kz** Kiscipót sütnek neki, feje fölött széttörik, egy darabját megetetik vele, másik darabját a háztetőre dobják: *a kenyér az Úrjézus teste, Jézus Krisztus segít a bajon.* **Kz** Vagy: kenyér lemosásakor használt vízzel itatják meg,³⁵⁴ **Kz** *hogy hamarabb főnyiljon a nyelve, főszakadjon, és tudjon beszélni. A vizet fölöntöttem a háztetőre, napkelet felé. Így tanútam.*³⁵⁵ **Kz** Földeákon is *mög köllött inni azt a lét, amibe anyám mögmosdatta a kenyeret, akkó azt mondta: Sokat szólj, sokat szólj, sokat szólj, szólj, beszélj, szólj, beszélj, szólj, beszélj!*³⁵⁶

A másik módszer: *ha a gyerekek nehezen kezdett beszélni, zsákba tölték és vitték a tanya körül. Háromszó vitték körbe, és aki bent vót a tanyába, kiszót és kérdözte az illetőt:*

- Mit viszöl a zsákba?

- Szót, beszédöt. **Plele**

Még mindig nem tudott beszélni... Beletötte a néni a zsákba azt a négyéves gyerekköt. Azt mondták neki, hogy a férje vögye hátára, oszt mönjön körül. Ű mög ütötte a zsákot egy gallyā, osztán mondta:

- Mit viszöl a zsákba? Az apja mög felelte:

- Szót, hangot. És aztán möggyógyult a gyerekek. **M**

A földeáki és apátfalvi adat az elsőhöz hasonló, de itt az utána szaladó gyerekek kérdik, hogy mit visz.³⁵⁷ A kettő kombinációja az óföldreáki hagyomány. *Mikor a kisgyerek nem tudott beszélni, akkor sütöttek cipót, oszt törték a feje fölött a cipót és háromszor mondták ezt:*

- Mit törsz?

- Szót, beszédöt. ³⁵⁸ **Óföld**

³⁴⁹ Polner 1985 a, 32.

³⁵⁰ Ferenczi 1977, 326. (1969 évi gy.)

³⁵¹ Ferenczi 1977, 326.

³⁵² Polner 1995, 58.

³⁵³ Ferenczi 1977, 327.

³⁵⁴ Ferenczi 1977, 327.

³⁵⁵ Polner 1985 a, 32.

³⁵⁶ Polner 1985 a, 32.

³⁵⁷ Polner 1985 a, 31.

³⁵⁸ Polner 1985 a, 32.

Ha nem tudott járni, mög dadogós vót a gyerök, háromszó körükerítötte egy grádicsnak az alját és aszonta: – Akkó lögyél tē dadogós, mikor ez is így fog járni! Akkó imádkoztak. A legalsó fokon a gyerököt háromszó áttötték³⁵⁹ **M** Annak a gyeréknek, aki nem bírt eljárni, a kúdús a bottā megverte a talpát. **Köv** Óföldaékon a kúdús botjává mögköröszölte a talpát a kicsinek, hogy majd hamarabb tud mönni, majd hamarabb ējár.³⁶⁰ **Óföld** A nehezen eljáró gyermek nyomába kést vágta.³⁶¹

Angolkóros gyerekek fiatal fenyőághajtásokból készítenek fürdőt.³⁶²

Görbe lábú gyerek – ha még nem tudott járni – lábait szoroson egymás mellé fáslizták. Ha már járt, akkor naponta néhány órára és este csinálták ugyanezt. („Nem tudok róla, hogy ez különösebb sikerrel járt volna” – írja helyesen a gyűjtő, angolkór ilyen mechanikus eszközökkel nem orvosolható).

Tréfás-pajzán magyarázata: – *Hogy-hogy görbe lett a lába a fiadnak?*

– *Hát már hogylene lenne görbe, amikor huszár voltam és lovon csináltuk!*³⁶³

Fejldési rendellenesség: sánta, félcsípőjű (ld. fentebb, lakodalom)

Bőrbetegségek

Sömör is vån, ótvår is vån å fejën, de tisztalkoggyånák jobbån, mer ålighanem tetücske is åkåd å gyerék fejibe.³⁶⁴ **Apf**

Ótvår oka: a vére még nem volt kitisztúlva; más vélemény szerint: egyik gyerek kaphatta a másiktól is. Szappanfözésné' maradt lúggå mostam a fejüt napjába kéccër, még lë nem gyütt az a nagy seb.³⁶⁵ **Apf** Ótváros lesz a gyermek, ha a vele való terheség idején szennyes ruha, mosatlan edény állt a háznál³⁶⁶ **Cspal-Köv** (rendszeretetre, tisztaságra szocializáló hiedelem), gyógyítására pipamocsok szolgált: az a piszkos fekete lë, ami lerakodik a pipaszárba.³⁶⁷ **Apf** Az ótváros gyermeket a Marosban mindennap megfürdették.³⁶⁸ **Apf**

Lekoszmósodott ha nem tartotta tisztån gyermeke fejét. Megmossa, föláztatja, zsírral bekeni, majd kifésüli.³⁶⁹ **Apf**

Var (Ld. még: csecsemő fürdetése!) „A községben egyes családok örökletesen varas fejűek voltak. Nagylány korukban is kendőben jártak, mert nem volt haj a fejükön a vartól. Később parókát hordtak egyesek”.³⁷⁰ **Cspal-Köv** Lehetséges, hogy ez is

³⁵⁹ Polner 1985 a, 32.

³⁶⁰ mindkettő: Polner 1985 a, 32.

³⁶¹ Polner 1985 a, 33; Tápén ezt békóvágásnak nevezik, mondóka kíséretében történik Grynaeus 1971, 782.

³⁶² MFM NA 809 – 81, 8-9.

³⁶³ Sipos JAMA NA 152 – 93, 16.

³⁶⁴ JAM NA 185 – 95, 2.

³⁶⁵ Szigeti EA 18 331, 29; 21 921, 46.

³⁶⁶ Pánczél EA 20 495, 35.

³⁶⁷ JAM NA 185 – 95, 2.

³⁶⁸ Ferenczi 1977, 336.

³⁶⁹ Szigeti EA 18 331, 27.

³⁷⁰ Pánczél EA 20 495, 48.

ótvár volt, krónikus esetben ui. azon a területen kopaszságot okozhat. Rokon népeinknél is leírnak ilyen ok miatt vendéghaj hordását.³⁷¹

Kisgyerekeknek *kicsattogott a bőre*, mert *nem tiszta* (menstruáló) nő járt a háznál. A bűbajos asszony éjszaka, szóltan levitte a Marosra megfürdetni. Akkor is ez történik, ha kereszteléskor *a körösztyanya nem tiszta, virágzás alatt van.*³⁷²

Csattogófüben (katáng) kell háromszor megfürdetni.³⁷³ (Ebben a gyógyzóban nemcsak a hármasszám a mágikus elem, hanem a *kicsattog – csattogófü* analógia is).

Viszketős kiütés esetén 7-féle hüvelyes levében megfürösztik, a fürösztőlevet keresztútra öntik, *oszt aki abba belelép, az elkapja azt a betegségét*. Gyereket óvták ilyen helyen járkálástól: *anyám engomet tiltott, hogy nő mönnyek ottan, nehogy belelépjek...*³⁷⁴

Szent Antal tüze három hónapos csecsemőn: *fájdalmas vót a gyulladás, csupa piros vót, lázas vót szögény. Egy jó szomszédunk, katolikus embör, azt mondta: - Halljátok, Szent Antal tüze van a gyerökbe [sic!]... Égy katólikus embernek rá köll csiholni. Vót égy kő, mög elővött égy acéldarabot és azt összeverte és az szikrázott. Mindön nap háromszor rá köllött csiholni, de csak napfölgyütte előtt. Három nap egymás után röggel.*³⁷⁵ (5. kép)

Síró gyerek

Oka: éhes, álmos, beteg. Fölvenni, ringatni vagy *csalókat* kell adni neki: *kényeret, cukort összerág és zsebkendő sarkába köti.*³⁷⁶

Köhögéstől vagy *ha sokat rij, kirítja a ködököt*, ezért *hasát körülfáslizták.*³⁷⁷ **Apf**

A **rontás, szemverés, ijedés** egymástól néha nehezen elválasztható kórformák, többnyire – de nem mindig – gyermekek és fiatal állatok betegségei. A szemverést, mint neve is mutatja erős nézésű–szemsugarú, összenőtt szemöldökű, fáradt szemű, szűrös tekintetű ember okozza, olykor akaratlan is. A megelőzés ennek megfelelően a tekintet, a figyelem másfelé irányítása, vonzása, lekötése (színes nyaklánc, karkötő, homlokjel, vagy a szemsugár útjába tett akadály: sátorlepedő, kalapja rátevése). A megelőző eljárások másik csoportja hidegvérű állatokat (kígyó, béka, gyík) emlegető varázsszövegek (Pócs XVII.5.1-12) mondásából áll. Végül a szenes vagy tiszta vízzel mosdatás: ez lehet preventív eljárás és gyógyzó is. A gyógyító műveletet kísérő ráolvasások – ráimádkozó szövegek több típusba sorolhatók:

Szem megszerette... (Pócs XII.27-39; 64.1-6)

Oszlassa el az Atya... (Pócs XIII.52-76; XIV.51-56)

Ember látta, kalap alá... (Pócs XII.19.1-26)

Három zsidólány epikus szövege (Pócs XV.3.1.1; XV.5.2.1 -23; XV.7.10.1-2)

Rontó Pál epikus szövege (Pócs XV.2.3.3 ill. XV.2.9)

illetve ezek imafüzér-szerű különféle kombinációi.

³⁷¹ ifj. Kodolányi J. dokt. dissz. tézisei

³⁷² Markos, 1986, 84-85.

³⁷³ Markos, 1986, 66.

³⁷⁴ Markos, 1986, 67.

³⁷⁵ Markos, 1986, 67.

³⁷⁶ Szigeti EA 18 331, 30; 21 921, 40.

³⁷⁷ Szigeti EA 18 331, 27.

Rontás

*Megrontott gyereket süttöabroszról vakart tészta füstjére tartották, közben át kellett vinni a nagygerenda alatt.*³⁷⁸ *Jegytelen, fekete tyúkot köllött keríteni és péntökön éjjélkö az abroncs-vaskarikán körösztülbújni, hogy elvögye a rontást.*³⁷⁹ **Kz**

Szemverés

Megelőzés céljából a csecsemő karjára szalagot, kalárist, gyöngyöt kötöttek, homlokát valamivel (pl. cipőpaszta) megjelölték: *akkor mán nem ártott a szöm neki.*³⁸⁰ *Férfi kalapját rádobja a gyerekre, meg is nyomja kicsit, hogy sírjon, mert „ha megkönnyezte, akkor már nem történhetett baj”.*³⁸¹ *Csecsemő látogatásakor fogd be az orrát, hogy sírjon, így nem vered meg szemmel.*³⁸² *Látogatáskor felfelé vagy a földre néz, vagy kalapját ráteszi a gyerek fejére.*³⁸³ **Plele**

Aki tudja magáról, hogy a szeme árt, sosem néz meg kisgyermeket,³⁸⁴ jelképesen megköpködi:

Nőjjél nagyra! Egészséges légy! Jó lögyél! –akkor nem árthat.³⁸⁵

Újszülött csecsemőt, állatot, aki először látja, színleg megköpködi, csúnyának nevezi, nehogy megverjék szemmel, újszülött csuklójára piros szalagot kötnek. Nő-látogatók a csecsemőt jelképesen megmosdatják: szájukba vett vízből néhány cseppet ujjuk (melyik? nem mondja meg) hegyével a csecsemő arcára kennek, majd legalsó szoknyájukkal (színe-visszája? nem mondja) megtörlik (nagyanyja idejében, 1800-as évek m.f.).³⁸⁶ **Cspal-Köv** A leírás szerint ez preventív eljárás. Hogy látogató ne verje meg szemmel: – *Pillants rá, oszt ereggy tovább!* – mondják neki.³⁸⁷ **Apf**

(?) Vasedénybe keresztbe két csutka parazsát teszi, erre vizet önt. Evvel mossa, imát mormolva (szövegét nem közli) a gyermek arcát, majd bal kezével megfogott alsó szoknyájával letörli Mari F.-né gyógyító asszony.³⁸⁸ **Cspal**

Ha a *kis csiszlik* (kisgyerek) *sokat ríj: szemverésbe van.* Tányérba 3 kanál vizet tesz, háromszor keresztet vet rá, bal lába alatt háromszor átveszi, majd megmosdatja, s anyja vagy legközelebbi nőrokona pendelyébe megtörli, s a maradék vizet az ajtó sarokvasára önti, *hogy ne nyikorogjon. Mikor a zajtó abba haggya a nyikorgást, a csiszlik abba haggya a ríjást.*³⁸⁹ **Cspal** (Csak látszólag racionális magyarázat, valójában analogia az ajtó nyikorgása és a gyereksírás között.)

Körösztüllő után kezére kis piros pántlikát vagy *galárist* (ezt inkább kislánynak) kötnek, hogy inkább arra figyeljen, ne a gyerekre. Ez rajta volt egész pólyás korában.

³⁷⁸ Markos, 1986, 47.

³⁷⁹ Polner 1978, 45.

³⁸⁰ Markos, 1986, 50.

³⁸¹ Markos, 1986, 50.

³⁸² Tóth EA 18 848, 4.

³⁸³ Erdélyi, Kun 6.

³⁸⁴ Sipos JAMA NA 152 – 93, 41-42.

³⁸⁵ Markos, 1986, 49.

³⁸⁶ Pánczél EA 20 003, 138. és 20 495, 38.

³⁸⁷ Szigeti EA 21 921, 22-23.

³⁸⁸ Bazsó EA 21 190, 3.

³⁸⁹ Asztalos EA 14 001, 8.

*Nyakára piros szalagot kössenek vagy piros gyöngyöt fűzenek... akkó nem árt a szemverés: csak piros legyen rajta. Ha valahová vitték, egyik ruháját visszajáról adták rá. Vagy dobja a kalapját a kicsinek a fejire.*³⁹⁰ **Apf** Hathetes korig piros szalagot vagy piros, ill. kék gyöngyből készült karkötőt kötnek bal kezére, vagy a nyakára madzagra fokhagymát kötnek. Aki tudta magáról, hogy árt a szeme, mutató- és hüvelykujjával kicsit összecsípte a kicsi orrát, megköpködte s mondta:

Phű, phű, de szép vagy, az anyád mindenit,

Kígyó fasza a szemembe! –akkor nem árt a szeme.³⁹¹ **Apf**

Makón pohár vízbe 3 kanál vizet mért, három darab vasalószenet tett bele és gyermekét (férfiember!) minden este megmosdatta:

Szem megverte

Jézus megszerette,

Jézus, Mária vedd ki belülle!

*Az arcát így léfele mosta, ...az ajtófélfának a sarkába beleöntötte, de akkor is mérte... mikor mán mosdatta, akkor kilenc lett belülle... mindig felhúzta a gatyájának a szárát, és akkor törölte meg... ezt minden este megcsinálta.*³⁹² **M** (Királyhegyesi adatban is férfi végzi a műveletet!)³⁹³

Ha nem mondta, hogy hát

Kígyófos a szömöd közél!

*akkor mögverte szömmel. Szeretettel mög löhet verni az állatot is, hát a gyөрököt is.*³⁹⁴ **Plele**

Oka

Ha valaki **sokáig néz** egy kisgyereket, megdicséri vagy örül neki: az sírni fog. Az tud szemmel verni, akinek **összeér a szemöldöke**, a gyerek sírni kezd.³⁹⁵ **Fáradt szemű** – hosszú útról jött, idegen – embertől őrizték a kisgyermeket. Az illető pihenjen előbb, nézzen másfelé s csak azután a gyerekre.³⁹⁶ **Apf** **A szúrós tekintetű** (összenőtt szemöldökű), **szemöldökös embernek** – apjának sem! – merték megmutatni a gyermeket: **-Tedd a sipkádát rá!** – akkor nem tudja megverni szemmel. Idegen asszony akkor veri meg szemel, ha **nagyon szereti, gyönyörködik benne**, játszik vele.³⁹⁷ **Apf** Ha **erős** valakinek **a szemsugara**, szeme is könnybe lábad, olyan szeretettel nézi a kicsit, vagy ha fáradt a szeme, vagy csak nagyon nézi a gyereket, **ráfeledkezik.**³⁹⁸ **Apf**

Tünetei

*A szemmel vert gyerek sokat sír, nem alszik rendesen.*³⁹⁹ Szemének megnyalása valószínűleg inkább diagnosztikus eljárás volt: *kinyaltuk a szömit, oszt ha sós vót, asz*

³⁹⁰ Szigeti EA 21 921, 24; Polner 1978, 118.

³⁹¹ Kiss, Vörös 2002, 17-18.

³⁹² Polner 1985 a, 10.

³⁹³ Polner 1985 a, 10.

³⁹⁴ Polner 1985 a, 12.

³⁹⁵ Markos, 1986, 49; MFM NA 615 –76, 6.

³⁹⁶ Szigeti EA 21 921, 28.

³⁹⁷ Szigeti EA 21 921, 24, 28.

³⁹⁸ Kiss, Vörös 2002, 17-18.

³⁹⁹ Sipos JAMA NA 152 – 93, 41.

monták, hogy mög van verve szömmel.⁴⁰⁰ A szemmel vert gyerek nyugós, nyugtalan, éjjel feljéled, sivalkodik. Általában a legtöbb gyerekbetegséget evvel magyaráztak.⁴⁰¹ **Apf**

A szemverés csecsemők, kisgyermek leggyakoribb betegsége volt, de felnőtt is elérheti. A kisgyerek nem tud elaludni, nyugós, sokat sír, de könnye nem jön: *földcserélte az éjszakát a nappallal*. A felnőtt, ha szemmel verték: fáradt, beteg, nem tud aludni. A szemmel verést az bizonyította, hogy a ráimádkozó az ima mondása közben ásítózott, fáradtság jött rá, könnyei potyogtak – alig tudta elmondani a szöveget. Az imádság és mosdatás után megnyugodtak, elaludtak a gyerekek.⁴⁰² **Apf**

Gyógyítása – levétele:

A mosdatás **tiszta** vagy **szenes vízzel** történt. A szenes vizet seprő vesszejéből, szénből, gyufaszázból készítették, visszamérés után ajtó sarkára (-ba) öntötték.⁴⁰³ Ugyanígy orvosolták a szemmel vert állatokat is (borjú, kismalac). Érdekes Markos megfigyelése, hogy a teljesebb, archaikusabb eljárás állatgyógyításként maradt meg, így egy elhárító varázsige is:

Békaf... seggödbe, onnan mög a szömödbe!

[Kislány koromban] *mögverték szömmel, nagyon beteg voltam*. [Anyja elvitte Apátfalvára, szüleihez. Egy ottani öregasszonynak mondta:]

– Rózsa néni, mögverte kend szömmel ezt a kislányt. Mosdassa kend mög!

Mög is mosdatott a szájából, felhajtotta a pöndölyit, mögtűrülte vele az arcomat. De nem löttem azzal jobban, hogy mögmosdattak. [Ekkor parázson csináltak bodagot:] *só nélkül möggyúrt az az öregasszony – annak köllött mögcsinálni*. [Ezt megsütötték, megtörték] *abból adtak ilyen lisztlevest. Attúl löttem jobban*.⁴⁰⁴

Ha megcsudálják (=megverték szemmel) a gyereköket, azt köll mondani:

*– Ugyan, né dícsérd mán,
gyíkzar a szömibe!*

Olyan, mint a többi istenteremtése, mint a kis csacsi! Aztán ellükte az embört onnan. Ha ezt mondta, nem verte meg az illető szemmel. Ha akarata ellenére vagy gonosz szándékkal (irigységből) megverte szemmel, mindenféle, a szemveréshez köthető betegségre ráolvasó, nagy tiszteletnek örvendő idős asszonyok valamelyike (2-3 volt Földeákon) *vizet vett a szájába és végighúzta avval a kicsi testét, a pöndöl aljával megtörölte – nem a szarossával – a homlokától kezdve háromszor, félhangosan vagy hangosan mondta:*

Mikor asszonyunk Szűz Mária elment Jeruzsálembe,

Előtalált három zsidóleányt.

És mondja: -Szép az áldott Jézus, mint a fényes nap,

Szép az áldott Jézus, mint a telihold,

Szép az áldott Jézus, mint az ég csillagai.

Ezzel megigézték és megcsodálták az áldott Jézust.

⁴⁰⁰ Markos, 1986, 50-51.

⁴⁰¹ Szigeti EA 21 921, 24.

⁴⁰² Kiss, Vörös 2002, 17-18.

⁴⁰³ Markos, 1986, 51-52.

⁴⁰⁴ Tóth EA 18 848, 20-21.; u. így: Markos, 1986, 50., 52. (Itt is azonos Markos és Tóth adatközlője!)

*Akkor asszonyunk Szűz Mária elment a Jordán vizéhez
És vitt szótlan vizet, este megfüröszttötte áldott gyermekét.
Szentséges fürdőjét egy márványkőre öntötte,
A márványkövön meg nem maradt,
Hanem lefolyt a fekete földbe.
Úgy menjen ki ebből a gyerekből is
Mindenféle nyavalya, hasnyilalás (itt felsorolás),
Menjen le a fekete földbe a Szentháromság nevében,
Mondom az Atyaúristen szent nevében.
Ámen.*

Ráolvasás közben a beteg fölött áll, majd:

*Lefolyt a fekete földbe
Úgy benn ne maradjon testében semmiféle nyavalya,
mint ahogy a szikláról lefolyik ez a víz,
Így folyjon le a fekete földbe mindenféle nyavalya, betegség!*

Ha a gyerek szemmel volt megverve, a ráolvasás után elaludt. (Ha nem aludt el, más baja volt.) A ráolvasó asszony ásított. Ez annak a jele, hogy hatott a ráolvasás (vagyis szemmel volt verve). Ha nem ásít: más betegsége van. Az ásítás során hitük szerint átmegy a fájdalom a ráolvasó asszonyra: főfájásuk, hascsikarásuk, mindenképpen valami átmeneti betegsége lesz az imádkozás után.⁴⁰⁵ **Föld**

A Polner-gyűjtötte földeáki szöveg még ennél is gazdagabb:

*Elindút a Boldogságos Szűz Mária
Karján a kis Jézussal.
Útközbe tanálkozik három zsidólányā.
Az egyik mondja: szép a kis Jézuska,
Mint a szép, fényes Nap.
A másik mondja: szép a kis Jézuska,
Mint a tündöklő holdvilág.
Harmadik mondja: szép a kis Jézuska,
Mint a szép piros hajnal.
Így a kis Jézuskát két gonosz szöm möglátta,
Mögigézte, mögverte.
Hogy az ígézet mög ne maradjon benne,
Vöszsi a Boldogságos Szűz Mária jobb karjára,
Viszi Galilea Názáret városába.
Mögfüröszti, mögmosogatja,
Fürdővizit piros márványkőre önti.
Így az én kisfiamat is
Két gonosz szöm möglátta,
Mögigézte, mögverte.
Hogy az ígézet mög ne maradjon benne,
Vögye a Boldogságos Szűz Mária jobb karjára,
Vigye Galilea Názáret városába!*

---

⁴⁰⁵ Erdélyi, Kun 2002.4-5. A 80 éves ak. maga is ráolvasó asszony volt. Hasonló szöveg Kálmánynál 1881, 115 és Szigeti apátfalvi gyűjtésében. Markosnak már nem sikerült ráolvasó szöveget találnia, de (több különféle) szöveg makai létezését jó okkal föltételezte, ezt a 2000. évi gyűjtés igazolta!

Fürössze mög, mosogassa mög,
Fürdővizit piros márványkőre öntse!
Hogy a piros márványkővön
Egy csöpp víz mög nem marad,
Úgy az én kisfiamnak is
Së fejibe,
Së feje velejibe,
Së szívibe,
Së szíve gyökeribe,
Së szömibe,
Së orrába,
Së szájába,
Së fülibe,
Së hasába,
Së kezibe,
Së lábába,
Sëmmiféle porcikájába
Mög në maradjon,
Mönjön lë a verés a fekete föld gyomrába!⁴⁰⁶Föld

Mikó a Boldogságos Szűz Mária vitte *avatóra* az ű szent fiát, elő tanát három zsidó lánt. Az egyik aszongya: – De szép ez az áldott Jézus, mint a ragyogó finyës Nap. A másik aszongya: – De szép ez az áldott Jézus, mint a ragyogó finyës Holdvilág. A harmadik aszongya: – De szép ez az áldott Jézus, mint a ragyogó finyës csillag. A három zsidó lánnak megártott a szeme a Jézusnak. A Jézust a Boldogságos Szűz Mária megmosta piros márvánkűvön. Ahogy a Jézus fürdővizibű egy csepp se maradt, úgy ennek a kis gyerekeknek se szívibe, se szíve erejibe, semmiféle tagjába a szemverés ne maradjon, hanem menjen a fekete Földnek legmélységesebb fenekire, rejtődzön el a földbe!

Utána még imádkoztak Miatyánkot, Üdvözlégyet.⁴⁰⁷ **Apf**

Szëmverésrű ráimádkoztam:

Szűz anyjával, Máriával.

Elindult az Úr Jézus Krisztus

Előtanátak az útba három zsidólányt.

A három zsidólány a kis Jézuskát megígizte (sic!).

Az első azt mondja:

De szép a szép Jézus, mint a szép csillag.

A másik azt mondja:

De szép a szép Jézus, mint a szép nap.

A harmadik azt mondja:

De szép a szép Jézuska, mint a szép teli holdvilág.

A kis Jézuskának a lányok szëme mögártott.

Ennek a kislánynak is szëm ártott.

(Annak, akire mondtam)

⁴⁰⁶ Polner 1985 a, 10-11.

⁴⁰⁷ Szigeti EA 18 331, 22-23. Elmondta Varga Mátyásné, Langó Katalin, sz. 1873. Gy. ideje: 1966.

*De a Boldogságos szép Szűz Mária hazatérvén
 A kis Jézuskát szótalan vízbe megfüröszttötte.
 Vizit piros márványkűre öntötte.
 A piros márványkűrül lőfolyt a fürdővíz a földbe.
 Hét mély földre.
 Úgy mēnjēn lē errūl a kislányrul is a fájdalom
 A földnek hét mélységibe,
 Hogy a fájdalom nē hasigassa
 Sē eszit,
 Sē fejit,
 Sē csontját,
 Sē húsát,
 Sēmminemű porcikájának nē ártson!
 (3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy)*

Nekem ezér fizetés úgy sēmmi, sēmmi... Ugyē, ebbūl nem lösz baj [hogy ti. ezeket elmondta a gyűjtőnek; 1976-ban vagyunk!...] *Nēhogy valahova híjjanak...*⁴⁰⁸ **Apf**
 Valószínűleg testvére ugyanezt csekély változtatásokkal mondta el:

*... Elindult Mária,
 Mēnt tovább a jeruzsálemi szent templomba.
 A kis Jézus csak bágyadozott.
 Kimēnt a folyóra.
 Vízet merített, megfüröszttötte.
 Szív szerette,
 Szēm megverte....
 ... Úgy nē ártson ennek a kicsinek sē!
 Sē fejinek,
 Sē hátának,
 Sē hasának,
 Sēmiféle csumitájának.
 Ártson a fekete földnek!*

*Ez velem is megtörtént. Olyan vót, mintha szitán át néztem vóna az eget. Az egész testem kék tarjagos vót. Az öregasszony megmosdatott, oszt akkó ezt imádkozta... és jobban lēttem. Gila Mihályné még elmondja, hogy mikor édesanyja szemmel vert gyereket gyógyított, a székre lapjával tett egy nagy kést, arra ráült, kezébe vette a kicsit és úgy szoptatta (! vö. ha kevés a szoptatós anya teje), simogatta a fejét, s közben ráimádkozott... de ezt az imádságot nem vót szabad lēírni. Csak egymástul ētanúni, mer ha lēírták, akkó nem hasznát.*⁴⁰⁹ **Apf**

Az előbbihez hasonló ráolvasás befejezése:
*...fürdőjét piros márványkűre kiöntötte.
 Piros márványkűvön még nem maradt
 Lőfolyt a fekete földbe.
 Úgy még nē maradjon ebbe a kisgyerēkbe
 Sēmiféle betegség!*

⁴⁰⁸ Polner 1978, 129. Elmondta Józsa Gergelyné, Gyenge Erzsébet *1898. Gy. ideje: 1976.

⁴⁰⁹ Polner 1978, 129-130. Elmondta Dori Andrásné, Gyenge Márta *1898 Gy. ideje: 1976; hasonló változat uo. Kardos Mihályné, Tódor Ilonától * 1903 és Gila Mihályné, Ördögh Rozáliától *1905 is.

*Së fejibe,
Së testibe,
Së lábába,
Së kezibe në maradjon,
Mënjen lë a verés a fekete földbe.*⁴¹⁰ **Apf**

Gunda Béla 1934. évi (!) gyűjtéséből, szemverés elleni imádság:

*Amikor a boldogságos Szűz a földön járt, utazott,
Három zsidó lánnyal találkozott.
Egy azt mondja: -Szép kis Jézus, mint a szép piros hajnal.
A másik azt mondja: ... (gyorsírásos mondat)
A harmadik azt mondja: ... (gyorsírásos mondat)...
Megigézték,⁴¹¹ szemmel megverték.
Haza vitte, fürdő vizét piros márványkübe öntötte.
Te szemverések ne ártsatok ennek a kisdednek,
*se szívének, se szíve gyükerének, se fejének, se feje velejének,
hanem menjetek a világ négy sarkára.**

Az imádságot egymás után kilencszer kell elmondani a szemmel megvert gyerek felett, közben a gyermek fejét simogatja.⁴¹² **Apf**

*Mikor a Boldogságos Szűz Mária a földön járt, utazott.
Három lánnyá tanákozott. Egyik aszongya:
-Szép a szép kis Jézus, mint a szép hajnal.
Másik aszongya: - Szép a szép kis Jézus, mint a szép telehold.
Harmadik aszongya: - Szép a szép kis Jézus, mint a szép napfény.
Megigérték (megigézték), szemmē' megverték.
Hazavitte, Jordán vizibe megfürdette,
fürösztő vizit piros márványküre öntötte.
Ennek a kis Katikának ne ártson a szemverés,
se szívinek, se fejinek, se feje velejinek,
hanem menjen az ország négy sarkára.*

Az ima közben ölébe vette a kicsit, jobb kezit a fejire tette.⁴¹³ **Apf**

A gyerekket megverik szemmē és akkó sír, nem alszik, nyugtalan egész éjszaka
[három zsidólány típusú szöveg, befejezése]:

*Hazament a Boldogságos szép Szűzanyánk, Mária.
Hozott vizet.
A kis Jézust megfürösztötte.
Fürdővizit a márványküre öntötte.
Amint szétfolyt a márványküvön a víz,
Úgy mënjen szét az igézet,
Mint az Úr Jézus Krisztuson.*

*Utána mondták a Miatyánkot. A hóna alá vett gyereket szájából megmosdatta, még kinyalták a szemit két ódalt a gyerekeknek, oszt aszonták, hogyha sós, akkó biztosan szemverésbe van.*⁴¹⁴ **Apf**

⁴¹⁰ Polner 1995, 51-52.

⁴¹¹ a kéziratban szereplő „megigétek” nyilván elírás. G.T.

⁴¹² Gunda B. EA 23 692, 1-2. Elmondta özv. Páyer Mátyásné, sz. 1857.

⁴¹³ Szigeti EA 18 331, 23. Elmondta: Gyenge Mátyásné, Bakai Ilona, sz. 1890. Gy. ideje: 1966.

⁴¹⁴ Polner 1978, 132. Elmondta Pintér Györgyné, Simon Veronika * 1930. Gy. ideje: 1976.

... sírt a gyerek, de nagyon rítt. 3 evőkanál vízbe 9 seprűszál parazsat kell bele-
dobni, nyitott ollón keresztül. Ha összeáll a hamu az alján, szemverésbe van a kicsi.
Utána a vizet a sarokvasra visszamérik. A ráimádkozó szöveg eltérései az előbbtől:

*Szép az édes Jézus, mint a napsugár,
mint a telihold,
mint a piros hajnal...
Jordán vizét piros márványkűre öntötte,
Hogy ennek a kisednek né árthasson,
Së szívének,
Së szíve gyükerének,
Së feje velejének,
Hanem mënjën el a világ négy sarkára,
Mindörökkön örökké. Ammen.⁴¹⁵ Apf*

**Nekem azt mondták, hogy ne menjek el anélkül sehova, mielőtt meg nem mos-
datom a gyereket. Valamikor Szebenyi Annus néni imádkozta ezt, és azt mondta, ezt
ha leimádkozom és lemosom kezit, fejit, lábát, akkor a szemveréstül megszabadul. De
nem igaz ez, csak azért megtanultam, oszt mondom:**

*Mikor Jézus a Jordán folyón járt
Mégkérdezte a zsidó lánytúl
Szép-e a kis Jézus?
Szép a holdvilág, szép a napsugár,
de a kis Jézus százszor szebb ennél.
Így a szem megverte, a szív megszerette,
Szentlélek Úristen vegye ki belülle,
Hogy ne fájjon se kezinek, se lábának,
se szívének, se hátának.
Így a szem megverte, a szív megszerette,
Szentlélek Úristen vegye ki belülle.⁴¹⁶ Cspal*

**Viszik a gyereket olvasni, úgy embőrrre, mint állatokra, jószágmögveréseknél, szép
jószágot, ha megcsudál, mögigézi, mögveri szemmel... ásít nagyokat:**

*...Mikor a kis Jézust is megverte három zsidó lány
Az első lány azt mondta:
Ó, de szép Jézus, mint a szép nap.
A második lány azt mondta
Ó, de szép Jézus, mint a szép hold.
A harmadik lány azt mondta:
Ó, de szép Jézus, mint a szép csillagok...
...vidd le a Jordán folyóra, fürdesd meg
fejibül, kezibül, lábából, minden tetemibül
menjen ki... a fehér márványkűre... (töredék)*

**háromszor mögfürdette, háromszor letürülte. Ma hasonló esetben minden fürdetésnél
3 Miatyánkot és 3 Üdvözetet mond el. ... veszünk a szánkba vizet, jobb kezünkbe
köpjük, háromszor vetek rá vizet [balról jobbra és alulról fölfelé: → ↑, kereszt alak-**

⁴¹⁵ Polner 1978, 133. Elmondta Varga Imréné, Gálcsik Ilona * 1915.

⁴¹⁶ Nagyalusi EA 24 356, 18. (1990), minimálisan bővebb u.azon adatközlőtől Polner korábbi közlése:
1985 a, 11-12.

ban, közben egy-egy Miatyánkot és Üdvözlét mond], úgy embörre, mint állatokra. Ha többször kell elvinni [a gyógyítóhoz], akkor már a gyereket nem kell vinni, csak a holmiját: kis inget, féketőt. Kimossák, ráadják valamennyi ideig.⁴¹⁷ **Plele**

Mindig sírt az én négy éves kislányom... ahogy gyüvök hazafele (az orvostól, aki összeszidta) Balázs Paliné aszongya: – Á, á, á! – ott a kapuba. Gyüjjön be, szömverésbe van ez a kislány. Ráimádkozott három asszonnak a nevide:

[a fentebbi 3 zsidólányos szöveg; eltérései]:

...mint a szép telehold.

Megverték, megigézték.

Szűzanyám, Máriám,

Ennek a kisgyeröknek a szömverés mög ne maradjon

Së fejibe,

Së lábába,

Së hasába,

Sëmminémű porcikájába.

Takarodjon a rút sebére

Ahol a fekete állatok vannak.

És akkó létotte az ágyára. Ott aztán elaludt a gyerök... má

sëmmi baja nem vót.⁴¹⁸ **Plele**

A királyhegyesi változatban

...Három zsidólánynak megártott az igéző szavai. Boldogságos Szűz Mária elvitte szent fiát **kërsztvízbe** mëgfürösztteni, hogy ennek a kicsinek së szemibe, së szívibe, së sëmmiféle testjibe ne maradjon a **nyilamlás**.⁴¹⁹ **Khegy**

E típusú ráolvasás kiszombori változatának eltérései:

...A kis Jézust ez a három zsidólány

Úgy mögágaszták-galgázták: (én csak mondom, ahogy tanútam...)

Së szívinek,

Së szíve gyüikerinek

A gonosz szöm në ártson!⁴²⁰ **Kz**

Kislányom nem alszik egy szëmet së, csak sír, sír... Vót egy asszony, aki szokta a gyereküket **önteni**, ëhívtam. Mingyá csinát neki szenes vizet, imádkozott rája

[3 zsidólány típusú szöveg, eltérései]:

...Mëgfürdette, mëgmosogatta, hogy

Së fejinek,

Së szívinek,

Së sëmminemű testrészinek

A szemverés në ártson.

Miatyánk.

Mëgitatta belüle a kislányt. A vizet meg a söprünyélre öntötte. Azútátú fogva soha nem ártott neki a szem.⁴²¹ **Khegy**

⁴¹⁷ saját gyűjtés, 1959 K.R.

⁴¹⁸ Polner 1978, 132.

⁴¹⁹ Polner 1985 a, 11.

⁴²⁰ Polner 1978, 131-132.

⁴²¹ Polner 1978, 134.

Ráimádkozás gyerekekre, mikor görcsöt kapnak. Keresztvetés és amen után:

*Ahol jön a Szűzanyám, Máriám,
Sötétzöld erdőből.
Előtárlál három szép zsidólányt.
Kérdik tőle:
Hol voltál, Szűzanyám?
Oda voltam Jeruzsálem templomába,
Ahol az Úr Jézust megkeresztelték a Jordán vizébe.
Ennek a kis [mondjuk] Józsikának,
Së szivinek,
Së szive gyükerinek
Az átkozott szöm në ártson!
[Ezt tízszer elmondja, és 10 Miatyánkot is, utána:]
Atyaisten mulaszd ē,
Fiúisten oszlasd ē,
Szentlélek Úristen sēmmivé tegyed!⁴²² **Kz***

(Itt is megfigyelhető a kötött szövegben a nem következetes ö-zés!)

Másik kiszombori szöveg az előbbihez nagyon hasonlít⁴²³, javasasszony anya ráimádkozza, az anyának nem csak 3 Miatyánkot és 3 *Üdvözlőt* hagyott, hanem megtanította az ima szövegére s ezt is kellett mondania. **Kz**

A gyermek anyja 3 kanál vizet mér pohárba, keresztet vet a gyerek homlokára, szájára, meg *kétfelé*, mondván:

*Szem megverte,
Szív szerette,
De nagyobb Isten akarata,
Mint az emberek szeretete.*

Majd ruhája alját bal kézzel visszahajtvá háromszor megtörüli a gyermek arcát. Ezután visszaméri a vizet, s ha ez megszorodott, bizonyítja a szemmel verést. ⁴²⁴ **Apf**

Szemverés megállapítására 7 kanál vizet mérnek tányérba, majd ugyanavval a kanállal ajtó sarokvasára mérik. Ha a víz több lett: annak a jele, hogy megverték szemmel. Ekkor másik tányérba tiszta vizet tesznek, aki megverte, ebből mossa arcát vizes kezével felülről lefelé, majd pöndöle aljában megtörli, közben háromszor mondja:

*Szēm szerette, szēm mēgverte,
Nagyobb az Isten igéje,
Mint az ember szeretete.
Ennek a kisednek sēnki szēme ne árthasson,
Ártson a fekete föld négy sarkának!*

Közben / utána keze élivel háromszor keresztet vet rá. ⁴²⁵ **Apf**

Ugyanettől az idős asszonytól hallott más ima szemverésről. 9 Úrangyala után:

*Ezt a kis imáságot elküldöm
az oszló szent angyalok tiszteletére,*

---

⁴²² Polner 1978, 136.

⁴²³ Polner 1978, 137.

⁴²⁴ Kiss, Vörös 2002, 17-18.

⁴²⁵ Szigeti EA 18 331, 21.; 21 921, 24. Elmondta: Dinnyés Andrásné, Gyenge Veron, sz. 1893.

*annak dicsőségére vigye el 77 határra,
fekete völgynek növényébe (sic!),
annak is a szögletibe.
Oszlassa el az Atya,
Oszlassa el a Fiú,
Oszlassa el a Szentháromság egy Isten.*

Ha jószágra mondták szemveréskor, akkor előtte kilenc Miatyánkot imádkoztak.⁴²⁶ **Apf**

Ugyancsak ötöle följegyzett harmadik változat:

*Egy Hiszekegyet és kilenc Üdvözlégyet mondtak. Mikor odaértek hogy »gyümölcse Jézus«, akkor ezt mondták:
Itt e földbe rejtsd el
ezt a keserves fájalmát.
Vidd el 77 határra,
annak is a szögletibe.
Ott se tegyen semmibe kárt.
Atya Isten oszlassd el,
Fiú Isten széjjezd el,
Szentháromság izré-porrá (sic!) szakgasd el a fájalmát ennek a kis gyerekek.
Utána köröszöt vetettek.⁴²⁷ **Apf***

5 kanál vizet tettek a tányérba, megmosdatták a szemmel vert gyereket. Közben ezt mondták:

*Szem megverte, szív megszerette,
Boldogságos Szűz Mária szedd ki belőle.*

Ezután egy kanállal az ajtó sarokvasára öntöttek és keresztet vetettek. Ha meg volt verve szemmel, akkor a víz megszaporodott, ha nem, akkor egy kanállal fogyott.⁴²⁸

Cspal

Más ima szemverésről:

*- Hová mégy, te Rontó Pál?
- Émék ennek a Katikának
piros vérit szljni,
szálkás húsát szaggatni,
apját-anyját nyugtalanítani.
-Ne menjél te Rontó Pál
ennek a kis Katikának
piros vérit szljni, szálkás húsát szaggatni,
apját-anyját nyugtalanítani.
Ereggy a Szentháromság templomába!⁴²⁹ **Apf**
(Szigeti György följegyzése, 1972-73)*

A szöveg közlöje, Juhász Lászlóné, 1974-ben Polner Zoltánnak a következő változásokkal mondta el ugyanezt:

⁴²⁶ Szigeti EA 18 331, 22, elmondta: Dinnyés Andrásné, Gyenge Veron, sz. 1893.

⁴²⁷ Szigeti EA 18 331, 22, elmondta: Dinnyés Andrásné, Gyenge Veron, sz. 1893.

⁴²⁸ Nagyfalusi EA 24 356, 18. Kruzslics Lászlóné

⁴²⁹ Szigeti EA 18 331, 23, elmondta: Juhász Lászlóné, Langó Julianna, sz. 1905.

...Hová mész, te Rontó Pál
67 (!) családoddal, 77 onokáddal?...
...Né mēnjé te, Rontó Pál
67 családoddal, 77 onokáddal...
...szálkás húsát szaggatni,
Hanem gyere, mēnjünk el (!!)
A Szentháromság templomába.

*Ezt én sokat mondtam, mer gyógyítottam vele. Hasznát. Ez szemverésre való. Édesanyámtú tanútam, osztán tanítottam én erre másokat is. Ez hasznos.*⁴³⁰ **Apf**

Elgondolkoztató a 67-69 éves asszonytól alig egy-két év különbséggel följegyzett két szöveg eltérése. (Alább is látunk majd erre még példát. Semmi okunk a följegyzések pontosságában kételkedni). *Sokat mondtam* – vallja, tehát benne van a gyakorlatban, életkora miatt feledékenységre sem gondolhatunk. Akkor hát miről van szó? Talán más ráolvasók szövegrészei játszanak bele? Vagy – félve mondom ki – a kötött szöveg mégsem olyan kötött, mint gondoljuk-hirdetjük, s elmondója minden alkalommal „újrateremti” a szöveget, mint a jó mesemondó meséjét?

Másik változat szerint szájába vett vizet tenyerébe köpte, kezével körözött a kicsi arca fölött, majd megmosdatta, kezét a feje alá téve, és szoknyája (legalsó pöndölye) aljával megtörölte. Eközben mondta az imát a nagymama (de sokszor megtanították rá a fiatalasszonyt is) vagy falubeli ráimádkozó asszony, akihez elvittek, vagy akit elhívtak (2002. évi följegyzés szerint mai napig végzik ezt a műveletet: az édesanya, nagyanya vagy szomszédasszony).

Mén a Boldogságos Szent Szűz a jeruzsálemi szent templomba szent misére a Kisjézussal.

Előtanáta Rontó Pált a hét fiávā, hét lányávā, hetvenhét unokájával.

Megkérdi a Boldogságos Szent Szűz:

-Hova megy te Rontó Pál 7 fiaddal, 7 lányoddal, 77 onokáddal?

-Ennek a kisgyerekeknek piros vérit színi, szálkás húsát szaggatni, s apját-anyját meg a családját nyugtalanítani.

Megfenyíti a Boldogságos Szent Szűz:

-Térj vissza te Rontó Pál 7 fiaddā, 7 lányoddal, 77 onokáddal.

Ennek a kisgyerekeknek a piros vérit ne szídd, szálkás húsát ne szaggasd, apját-anyját meg a családját ne nyugtalanítsad.

Mén a Boldogságos Szent Szűz a jeruzsálemi szent templomba, szent misére a Kisjézussal.

Előtanát három zsidólánt.

A három zsidólány a Kisjézust megnézte.

Egy aszonta: -Olyan szép a Szépjézus, mint a szép nap.

A másik aszonta: -Olyan szép a Szépjézus, mint a szép hódvilág.

A harmadik aszonta: -Olyan szép a Szépjézus, mint a drága szép fényes csillagok.

A három zsidólán szeme a Kisjézusnak megártott, bágyadozni kezdett.

A Boldogságos Szent Szűz hazatérve megfürdette a Jordán vizébe’.

A fürdővizét piros márvá’küre kiöntötte.

Ahogy a Jézus fürdővize a piros márványkünek nem ártott, úgy ennek a kis gyerekeknek se ártson se ember szeme, se gyerek szeme, se asszony, se lán szeme, se szívinek, se

---

⁴³⁰ Polner 1978, 118.

májának, semminemű porcikájának ne ártson, fájdalmai mennyenek a földbe, ű meg maga megmaradjon.

Szív szerette, szem megverte,
Nagyobb az Isten ígéje, mint az ember szeretete
Amen.⁴³¹ **Apf**

Változata:

Mikor az Úrjézus a földön járt, találkozott három zsidólánnyal.
Az egyik azt mondta: -Ó, édes Jézuskám, szebb vagy te a szép fényes napnál.
A másik azt mondta: -Ó, édes Jézuskám, szebb vagy te a ragyogó holdvilágnál.
A harmadik azt mondta: -Ó, édes Jézuskám, szebb vagy te a ragyogó csillagoknál.
Hazament a Boldogságos Szűz Mária, a Kisjézust megfüröszttötte.
Ahogy a víz szétfolyt a márványkövön, úgy menjen szét ezen a....-n az igézet.
Ne ártson se szívének, se szemének, semminemű porcikájának.

Ezt háromszor kellett elmondani, s utána minden esetben a Miatyánkot is. Kezdeksor keresztet vet magára és a kicsi homlokára, a végén ugyanígy. Ezután a kicsi megnyugodott.

Változat: A szemverést levevő szájába vizet vesz, jobb kezébe köp belőle, háromszor megmossa a gyermeket, közben háromszor mondja:

Kígyószem, vidd el a megvert szemet, vidd magaddal!

Majd a pöndöly vagy kombiné aljával háromszor megtörli. Akárki levehette a szemmel verést, más változat szerint csak az, aki adta, aki megverte szemmel.

Változat: Kanállal kimért vízzel megmosdatták a gyereket, majd a ráolvasó 4 kanál vizet az ajtó sarkára mért, s eközben mondta:

*Szem megverte, szív szerette,
Nagyobb az Isten ereje,
Mint az ember szeretete.⁴³² **Apf***

Ezt szömverésre mondtuk. Amikő a kicsi nagyon sírt, még vót verve szëmmë, akkő ezt imádkoztuk rá:

*Elindult a Boldogságos Szent Szűz
Jeruzsálemi szentséges szent templomba.
Előtanáta Rontó Pált.*

Kérdi tüle:

*-Hová mész, te Rontó Pál,
Hét fiaddal, hetvenhét onokáddal?*

-Émék ennek a kislánynak

Piros vérit színi,

Szálkás húsát szaggatni.

-Piros vérit në szídd,

Szálkás húsát në szaggasd,

Eredj a pokolnak mélységës fenekire,

*Maradj ott örökre!⁴³³ (Kardos Mihályné, Tódor Ilona, *1903) **Apf***

⁴³¹ „ez a szöveg írott formában került hozzánk, csak egyetlen adatközlőnk ismerte teljességében”, a többiek csak ennek töredékeit. Kiss, Vörös 2002, 17-18. Változata u. onnan: Polner 1985 a, 9.

⁴³² Kiss, Vörös 2002, 18.

⁴³³ Polner 1978, 117.

Gila Mihályné, Ördögh Rozália (*1905) az alábbi eltérésekkel ismerte:

...Hová mész te, Rontó Pál
77 fiaddal, 77 onokáddal?...
... -Térj vissza, te Rontó Pál,
77 fiaddal, 77 onokáddal!...
...Szálkás húsát ne szaggasd,
Apját, anyját ne nyugtalanítsd!⁴³⁴

Dori Andrásné, Gyenge Márta (*1898) változata:

Elindút a Boldogságos Szűz Mária
A kis Jézussal Jeruzsálembe.
Tanákozott Rontó Pállal...

Mikó a kicsik úgy rúttak, akkó aszonták, hogy még vannak verve szemmē. Nagyon mēgszeretgette az a valaki űket. Akó mértűnk rájuk vizet, mēg mondtuk az imádságot.⁴³⁵ **Apf**

(Tányérba tett parázsra vizet önt,) a szenes vízbe' attak inni a szemverésbe' lévő gyerekek. A maradékot meg az ajtó sarokvasára öntötték.

Ha fáradt szemmel néz valaki, úgy ver meg szemmel. Aki szemverésbe esett, annak be van esve a feje lágya. Kilenc kanál vizet vesznek egy tányérba, ebből megmosdatják az arcát, a mosdató fehér pendelyének visszájával megtörlik, aki közben háromszor egymás után mondja:

Szem megverte, szív szerette,
Nagyobb az Isten ígéje,
mint a szem ízetlensége.

Mosdatás után a vizet az ajtó sarkára öntik. Ha meg volt verve az illető, a víz még meg is szaporodik.⁴³⁶ **Apf**

Kislányom beteg vót... A néni jobb szömit mögnyalta, féreköpött. Akkó a bal szömit. Mögin csak féreköpött. Ráimádkozott és borzasztóan ástózott a néni. A kicsi mög nyújtózkodott.⁴³⁷ **Kz**

Szegedi piacozásra kénytelenségből magával vitt kisfia hazafelé úton – zivatar elől egy tanyába beszorultak – hozzá fogott sírni... mindig jobban sírt. Akkó aszongya az öregasszony: ez a gyerekek szömverésbe löhet... Virágos tányérba összeszödött 9 félét, vót benne még macskaszar is... összerakta egy helyre... és akkó möggyútotta a vöröshagymahajat, annak a füstje összejárta a többi cókókókat, és azt a vízbe tötte. És annak a vizibe mögmosdatta a gyereket egészen lēig... behozta... -Na majd möglátod, most má nem fog sírni. Az én kisfiam nem sírt többet, hálla lögyön a jó Istennek, egészséges is lött. De én most is aszondom, ha ezt nem tötte vóna mög vele, a röggelt nem érte vóna mög.⁴³⁸ **Kz**

Ezt szemverésre mondták:

Szív szerette,
Szēm mēgverte,

⁴³⁴ Polner 1978, 117.

⁴³⁵ Polner 1978, 117.

⁴³⁶ Gunda EA 23 692, 3.

⁴³⁷ Polner 1978, 119.

⁴³⁸ Polner 1978, 122. Gulácsi Rozália,* 1880.

*Jézus, Mária, Szent József
Végye ki belül!le!
Asszony verte, konty alá!
Embër verte, kalap alá!
Lány verte, házaspárt alá!
Jézus, Mária, Szent József
Végye ki belül!le!*

*Azután megmosdatták, osztán megtörűte az illető. Máskülönben olyan rosszú volt a
gyerék, hogy má dúrta a habot.*⁴³⁹ **Khegy**

Apátfalvi változatában:

*Szëm megverte,
Szív szerette.
Nagyobb az Úr Jézus szeretete (az Isten igéje),
Mint az embër szemverése.*

*Háromszó ezt mondták, tányérba három kanál vizet tettek, és az ajtó sarkára öntötték.
Ez vót a szemverés ellen.*⁴⁴⁰ **Apf**

Az előző további változata szemverésre:

*...Nagyobb a jó Isten ereje,
Mint az ember szeretete.
Sëmmibű lött, sëmmivé válj! (3x)
Oszlassa el az Atya,
Oszlassa el a Fiú,
Oszlassa el a teljes Szentháromság Ègyisten!*

Sokszó mondtam én ezt, ... szülémtű tanútam. (Veréb Mihályné, Szentesi Vera *1899)

Két magyarcsanádi változatában ugyanez a szöveg, alábbi eltérésekkel:

*...Istennek nagyob legyen akarata (nagyobb az Isten szeretete),
mint a szemnek a verése.*⁴⁴¹ **Mcsan**

Ez vót szömverésre:

*Szív szerette,
Szëm megverte,
Nagyobb az Isten ereje,
Mint az édésanyja szeretete.
Kígyószar a szemibe, aki szëmmel megverte!*

*A kisgyerëkre 9 kanál vizet mértek, majd a sarokba visszamérték, ha több lett: a szem-
verés jele volt.*⁴⁴² **Mcsan**

*Embër látta, kalap alá,
Lány látta, párta alá,
Asszony látta, konty alá.
A jó Isten végye lë rúla!*

*Közben 9 kanál vízben megmosdatták, majd visszamérték a vizet, ha szaporodott a
víz, akkó még vót verve szemmë.*⁴⁴³ **Cspal**

⁴³⁹ Polner 1978, 127.

⁴⁴⁰ Polner 1978, 127, 128. (ugyanonnan, a jelzett eltéréssel)

⁴⁴¹ Polner 1978, 127.

⁴⁴² Polner 1995, 48.

⁴⁴³ Polner 1978, 128.

Mögverte szömmel. Három nap má nem szopik, de sēmmít nem őszik. Odamék, mögnézöm. Mindjá ráimádkoztam. Körösztot vetöttem a kis csecsemőn.⁴⁴⁴

1. Ezön kiseded gyermek szenved szömigébe
2. Ezön kiseded gyermökrül az átkozott szömige
Siessön, úgy müljon rúla
Siessön, eltünjön,
Mint ahogy
Olyan gyorsan, mint amilyen gyorsan
Boldogságos Szűzanyám sietött
Boldogságos Szűzanyám sietett, fölmönt
Szent fiának a magas Kálváriájára.

A szentséges szent fiának a magas Kálváriájára

és elimádkoztam a Szűz Mária imádságot és a Miatyánkot, háromszó. Simogattam a kis fejít, ahogy imádkoztam... ahogy én mondtam, éneköm a szömeimbül úgy ömlött a könny. De szinte még a gyomrom is oly rossz lött. Rám szállt a gyerökrü a szömverés. **Kz**

Ha a gyerek nem alszik, fölsír – szenes vizet készítenek:

Az Atya rontsa
A Fiú bontsa
A Szentháromság egy igaz élő Isten
Elmulassza ezt a rontást!⁴⁴⁵ **Föld**

Az tud szemmel verni (asszony!) akinek össze van növe a szemöldöke. A gyerek sír, nem eszik, beteges lesz. Aki megverte, elhívják, meg kellett mossá a gyermek arcát 13 kanál vízbe, közben mondta:

Szem meglátta, szív megszerette,
Oszlassa el a Szentháromság Egyisten.

Alsószoknyája szélével megtörölte. A vizet az ajtó sarokvasára önti, volt, aki megszámolta a vizet: ha több volt 13 kanálnál, akkor valóban megverték szemmel.⁴⁴⁶ **Cspal**

Szemverés esetén a csecsemő nyugós, sírós. Tányérba 7 kanál vizet tesz, kétszer keresztet vet rá:

Kígyó farka szemed közél!

Megmosdatja, újra méri a vizet, ha kevesebb, mint 7 kanál, meg van verve. Ekkor újra mosdatja, arcát alsó szoknyájába törli. A vizet az ajtó sarokvasára csurgatja.

A szemverést ráimádkozással is lévötték a gyerökrü, pár éves korában is.⁴⁴⁷

Cspal-Köv

Akinek összeér a szemöldöke: szemverős. Szemverést ráimádkozással gyógyították. Ráimádkozni **nem** tudott mindenki. Akit megverték szemmel, **mosogatót** ver balta fokával a küszöbön, míg meg nem jelenik aki elkövette.⁴⁴⁸ **Plele**

Szömrül verték a gyerököt, ráimádkoztak az öregasszonyok és a sarokba vizet mértek rá kanállal. Kilenc kanál víz a bögrében, vissza kiméri, hogyha lött 9 kanálbul

⁴⁴⁴ Polner 1978, 120. P.Z. két ízben rögzítette a szöveget, a jelzett eltérésekkel.

⁴⁴⁵ Sipos E. EA 17 804, 10.

⁴⁴⁶ Nagyfalusi EA 24 356.

⁴⁴⁷ Pánczél EA 20 495, 38.

⁴⁴⁸ Tóth A EA 18 848, 12/118.

10 kanál, akkor – úgy mondták – mög van verve. [Nevet]: mer másoccor biztos nem teli merítötte. Akkor valamilyen imáccságot elmondott és akkor monta utána:

*Szív megszerette, szöm mögverte,
Mégis nagyobb az Úristen ereje.*

Akkor elhagyta a sírást a gyerekek. (Balogh Zsófia, 1906)⁴⁴⁹Kz

9 kanál vízben háromszor lefelé, visszakézből megmosdatja, fonákjával letörli. Vízét a konyha- vagy házajtó sarkára visszaméri, előbb megköstolja. Ha a víz több mint 9 kanál, vagy sós ízű: *Na lássátok, hogy mög vót verve szömmel.* Valamit imádkozott, erre nem emlékszik.

Visszajárul (kifordítva) adták rá az ingöt, vagy piros szalagot varrtak az ingöcskére vagy a karjára, hogy mög ne verjék szömmel. (Varga Józsefné, *1898, szülejétől látta, hallotta.)⁴⁵⁰Kz

*Vitték a gyereket az imádságos asszonyhon, az szájába vett vízzel megmosta arcát, kanálban fölfogta a lecsurgott vizet, ha több volt egy kanállal: a szemverést bizonyította. A pöndöl aljával, a fonákjával háromszor lefelé húzta, mögtörölte. Vagy a baj megállapítására szenes vizet készít: forró vízbe széndarabokat vagy csutkahamut dob, ha leszáll: szömmel verték a gyereket. Utána a sarokba vagy a színcsorgásba önti a vizet.*⁴⁵¹Kz

16 éves fiatalasszony, vasárnap elmegy a templomba, de rosszul érzi magát, hazamegy. Szomszédasszonya, Viktor néni fölismeri, hogy *de mög vagy verve szömmel!* – *Ülj le ide, a székre! Elkezd mondani [az imádságot] és kezével bizsörgetni [simogatni] a homlokomat. Ásított szegény úgy, hogy majd kimönt az állkapcsa.*

Atyának, Fiúnak, Szentléleknek.

Miatyánk.

Ahol jön a Szüzanyám, Máriám, sötét zöld erdőből,

Előtalál három szép zsidólányt.

Kérdezik tőle: -Hol voltál Szüzanyám, Máriám?

A Jordán vizénél, ott köröszölték az Úrjézust a Jordán vizébe.

Ennek a kis [a beteg keresztneve]-nak se a szíve, se a szíve gyüikerének az átkozottak ne ártsanak.

Úgy bizsörgette a fején, hogy ott érje a hatása. Ha mögverték szömmel, akkor az imádságos irgalmatlanul ásít. Akkor használt az imádsága. Akkor köröszöt vetünk:

Atya Isten mulaszd el,

Fiú Isten oszlasd el,

Szentlélek Úristen semmivé tőgye!

Az imádságos aszonymak csurog a könnye, mög mindöne... ha nincs mögverve, akkor nincs ez az álmoság, fáradtság. (Bódi Andrásné, *1907)⁴⁵²Kz

Molnár Gáborné, Török Piri néni imádkozott rá a szemmel vert gyerekekre, *de hogy mit, azt nem lehetett kivönni.*⁴⁵³Kz

⁴⁴⁹ Ferenczi 1977, 316. (1969. gyűjt.)

⁴⁵⁰ Ferenczi 1977, 316.

⁴⁵¹ Ferenczi 1977, 316-317.

⁴⁵² Ferenczi 1977, 317.

⁴⁵³ Ferenczi 1977, 317.

Ok nélkül síró gyereket *elvitték a gyógyítóhon: vót itt egy asszony. A küszöbön forró ólmot öntött vízbe, nézőgette milyen alak látszott az ólombul. Akkor mondta az imádságot a gyerökre.*⁴⁵⁴ **Kz**

Az eddig megismert rítusoknak éppen fordítottja az egyik magyarcsanádi változat: *szemverés ellen az ajtó sarokvasára bal kézzel ivóvizet lötyintettek, majd egy tiszta ruhával lötörüték. A törlőruhával megsímogatták a szemmel vert gyereket vagy állatot, hogy a szemverést lötöröljék rúla. Amikó a törléssé végeztek, a ruhát meggyújtották, és amikó má égött, azt mondták:*

Éküdom a füstöt világiáro szélnek

*Hogy megártson mindén szemverő szemének.*⁴⁵⁵ **Mcs**

*Olyan is vót, akinek madárszart főztek tejbe, oszt azt adták szemverésrül.*⁴⁵⁶ **Apf**

Megijed, félés Ha a csecsemő valamitől megijed, fél, nem tud aludni. **Ólomöntéssel** derítik ki, mitől ijedt meg. A **szabadkémény alatt** tálba nyitott ollót tesznek, vizet öntenek, a gyereket abrosszal leterítik, majd réstán *köröszüül* öntik az ólmot a vízbe, ahol nagyot durran, gőzölög. Ezt háromszor ismétlik. Az ólom alakja megmutatja, mitől félt, s attól elmúlik.⁴⁵⁷ **Apf** Ijedtség okának kiderítésére ólmot öntöttek. A gyermeket a kemence elé ültették, feje fölé *restát* tartottak, s a vízbe öntött ólom kimutatta, mitől ijedt meg. Egy esetben pl. sugár alakban *futott szét*, ami arra utalt, hogy villámlástól ijedt meg. Ólomöntés közben a *Miatyánkot* mondta az asszony. Az ijedtség elmúlt magától.⁴⁵⁸ **Apf**

Köhögsre kamilla-, hársfa-, ill. fokhagymateát vagy fokhagymás-cukros tejet itatnak.⁴⁵⁹ Gyermek **szamárköhögs**ekor két gyógymód ismert: megcsókolja a szamarat, ill. számártejet iszik.⁴⁶⁰ **Apf** Tóth I. és mt. közlik a harmadikat: számár szájában megforgatott kenyeret adnak a betegnek.⁴⁶¹

A gilisztás gyerek föltünően sokat eszik, de nem látszik rajta, gilisztacukrot kapott.⁴⁶² **Apf** Gilisztás gyerekekkel kakukkfű teát itatott Mari Ferencné. A giliszta a végbélben át távozik.⁴⁶³ **Cspal Gilisztás gyerököt** hasra fektetik, s naponta pálcára csavart vászonnal körül törülik a végbelét.⁴⁶⁴ **Cspal-Köv**

⁴⁵⁴ Ferenczi 1977, 324-325.

⁴⁵⁵ Polner 1985 a, 12.

⁴⁵⁶ Polner 1985 a, 13.

⁴⁵⁷ Szigeti EA 18 331, 14; 21 921, 45-46.

⁴⁵⁸ Kiss, Vörös 2002, 15.

⁴⁵⁹ Markos, 1986, 65.

⁴⁶⁰ Szigeti EA 18 331, 27.

⁴⁶¹ Tóth I. et al. ÍJAM A 993 -84 (Helye bizonytalan: Deszk, Makó, Szeged ?)

⁴⁶² Szigeti EA 18 331, 6.

⁴⁶³ Bazsó EA 21 190, 3.

⁴⁶⁴ Pánczél EA 20 495, 51.

Fülfájás: forró víz gőzére tartja, *akkor kifakadt; fülbecsavaró* levét csöpögtették bele; (vörös)hagymás borogatás, ill. a levéből csöpögtet a fülébe.⁴⁶⁵ (3 variáns)

Lenőtt nyelvet a bába borotvával felvágta, *de azért sokszor csak selypesnek maradt.*⁴⁶⁶ **Apf**

Pállott száj oka: alvás közben kicsurgott a nyála *oszt az ott kiette.* Letörli száraz ruhával, timsóval bekeni. Vagy a timsót megtöri, ráteszi: *ette, de használt.*⁴⁶⁷ **Apf**

Szemölcsöt lófarokkal elköti, vagy galambvérrel bekeni.⁴⁶⁸

Nyakfog: *gyerököt hoztak, a torka fáj, a kenőasszony elnyomta. Tiszta zsebkenőt tett az ujjára, mögkanyarította a torkát, kifakasztotta. Nyakfog vót.*⁴⁶⁹

Ágybavizelő, szobatisztaság

Oka: meghül a veséje vagy a vízhólyagja. Meleg kemence mellé, vagy teknő meleg vízbe ültették, vagy vödör, fazék forró víz fölé ültették.**M**

Ha kellő időre nem volt szobatiszta, kopott, öreg söprút parázsba mártottak vagy a kemencébe dugtak, *kicsit parazsat kapott, avval ütögették meg a gyerek fenekét.*⁴⁷⁰ **Apf** Földeákon hasonlóan: megtüzesített seprűvel megcsapkodták azokat a gyerekeket, akik odapisiltek a vacokban.⁴⁷¹ **Föld**

Apátfalván egészen eltérő változat is ismert volt. Falubeli takácshoz elküldték egy kanál paprikáért: a takács a fakanállal, amit a gyerek vitt, jól elverte (az elbeszélés szerint a gyerek többet nem pisilt be).⁴⁷² **Apf**

Gyereket véletlenül átlépőnek vissza kellett lépni:

*Ne lépj át rajtam,
mert te meghalsz,
én meg elszáradok.*⁴⁷³ **Apf**

Küszöbön keresztben ülő gyereket ha átlépik: meghal.⁴⁷⁴ **Cspal-Köv**

Gyerek megüti magát, anyja csitítja, hogy ne sírjon:

*Nyúlháj, macskamáj,
Maj möggyógyul, ha nem fáj!*

Ez csak olyan, hogy a gyerek figyelmét elvonta. (Balogh Zsófia, 1906)⁴⁷⁵ **Kz**

⁴⁶⁵ Markos, 1986, 65-66.

⁴⁶⁶ Szigeti EA 18 331, 28; 21 921, 46.

⁴⁶⁷ Szigeti EA 18 331, 29; 21 921, 46; Kiss, Vörös 2002, 13.

⁴⁶⁸ Markos, 1986, 66.

⁴⁶⁹ Markos, 1986, 66.

⁴⁷⁰ Szigeti EA 18 331, 4; Kiss, Vörös 2002, 13.

⁴⁷¹ Sipos E. EA 17 804, 16.

⁴⁷² Kiss, Vörös 2002, 13.

⁴⁷³ Szigeti EA 18 331, 10.

⁴⁷⁴ Pánczél EA 20 495, 35.

Táplálkozás Egészen az 1950-es évekig (!) kevés volt az alma (jobbára téli alma volt), ezért csak karácsony-, farsang-, ill. lakodalomra sütöttek *almás bélést*. Ilyenkor – ez jól mutatja ritka csemege voltát – a gyerekek összevesztek az *alma haján*.⁴⁷⁶ **Apf** Gyerekek akácfa virágját megették, olyan édesnek mondták, mint a méz.⁴⁷⁷ **Apf** (Csanádpalotán és Kiszomborban *agacsi* nevét nem ismerik, Csabacsüdön agacsivirág az akácfa virága.⁴⁷⁸)

Kisebb gyerekek küszöbön, földre terített pokrócon, kemencepadkán ettek. Amíg markot nem szed vagy nem kaszál, a gyerekek kisasztalnál esznek. *Amikor megtanult kaszálni, akkor számított legénynek és akkor ülhetett a felnőttek közé.* (Átmeneti ritus, vö. gyermekágyas tisztátalansága az avatás után megszűnik!)⁴⁷⁹ **Cspal-Köv**

Gyerekjáték: „nyáron a sárból mindenféle állatokat formáltak a gyerekek, ezeket megszárlították és a subaszörből, bundaszörből ragasztottak rá bundát”.⁴⁸⁰ **Cspal-Köv**

IRODALOM

- ACKERKNECHT E. H.
1971 Medicine and ethnology. Bern
- ANNUS József
1959 A bűbajos ember meg a látó asszony. EA 142 P/1959
- ÁRVA János
1927 Boszorkányperek Csanádvármegyében. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár, 8.
- ASZTALOS P. Kálmán
1962-64 Csanádpalotai néphit és babona. EA 14 001
1978 Régi állapotbetegségek gyógyítása Csanádpalotán. EA 19 922
- ASZTALOS P. Kálmán et al
1974 Kövegy község története. EA 18 321
- BANNER János
1973 Apátfalva néprajzi vázlata. EA 11 973
- BALÁZS Péter
1956 A levéltárakban őrzött időszaki orvosi jelentések a XVIII. század végéről. Orvostörténeti Közlemények 3, 106-132.
- BARNA G. szerk.
1982 Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.-II. Palóc kutatás. Tematikus és lokális monográfiák V. Eger - Szolnok.
- BAZSÓ Dénes
1981 Népi gyógyítás Csanádpalotán. EA 21 190
- BÁRTH János
1974 Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében. Cumania 2, 285-329.
1997 Migrációs adatok a Duna–Tisza közti határperekben. Cumania 14, 5-40.

---

⁴⁷⁵ Ferenczi 1977, 325. (1969. gyűjtés)

⁴⁷⁶ Szigeti EA 21 921, 6.

⁴⁷⁷ Kiss, Vörös 2002, 14.

⁴⁷⁸ Szegedi hallgatóimtól származó adatok. Agacsinak nevezik Nagykamaráson is.

⁴⁷⁹ Pánczél EA 20 495, 47.

⁴⁸⁰ Pánczél EA 20 495, 64. vö. Grynaeus 2003, 210.

- BÁLINT Alajos
 1926 Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó, Csanádvármegyei Könyvtár 1.
 1936 A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok 12, 222-241.
 1938 A kaszaperi középkori templom és temető. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár, 34.
 1939 A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok 15, 149-150.
- BÁLINT NAGY István
 1928 Kolerajárványok Csanád megyében. Makó
- BÁLINT Sándor
 1973 Karácsony, húsvét, pünkösd. (A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából). Szent István társulat, Budapest
 1980 A szögédi nemzet III. MFMÉ 1978/79 – 2.
- CSERESNYÉS Sándor
 1832 A' hallás' élőlmszereiről, hallásról, ezeknek bajairól, s' orvoslásokról. Veszprém
- DIÓSZEGI Vilmos
 1978 A pogány magyarok hitvilága. [II.] Budapest
- ERDEI Ferenc
 1934 A makói parasztság társadalomrajza. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár 26.
- ERDEI Ferenc
 1971 Város és vidéke. Budapest
- ERDÉLYI Mónika – KUN Violetta
 2002 Gyűjtés népi gyógyászat körében. Kézirat. SZTE BTK, Néprajz Tanszék
- FAZEKAS Árpád
 1978 Gaál Antal nagykállói borbélyorvos (1838-1900). Comm. Hist. Art. Med. 85, 151-154.
- FEJÉR Gábor
 1989 Az utolsó makói ménherélő állatgyógyászati hagyatéka. JAM NA 113 – 89.
- FERENCZI Imre
 1977 Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről. Néprajzi dolgozatok 34. sz., 313-355.
- GRYNAEUS Tamás
 1954 A kuruzslás és népi orvoslás mai helyzete Szegeden és a környék tanyavilágában (1953-54). Kézirat, MFM-NA.
 1962 Nadály és nadályosok. Comm. Bibl. Hist. Med. Hung. 26, 129-155.
 1971 Népi orvoslás (Sípbal, dobbal, nádihegedűvel...) In: Juhász A. – Ilia M. (szerk.) Tápé története és néprajza. Tápé 759-783.
 1991 „Látomások” -túlvilági élmények a mai magyar népi színhagyományban. In: Erdélyi Zs. (szerk.): Boldogasszony ága (Tanulmányok a népi vallásosság köréből) Bp. 143-180.
 1993 Dávodi ragadványnevek. Magyar nyelvjárások 31, 157-184.
 1995 Nagykamarás ragadványnevei. Magyar nyelvjárások 32, 183-205.
 1996 Isa por... (A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk) Bp.
 1998 „Lappongva gyógyítató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. MFMÉ Stud. Ethn. 2, 137-166.
 2000 Előadások az ethnopsychiatria területéről. SZTE Néprajz Tanszék. Folklorisztikai olvasmányok II.
 2001 Bódó Rozália püspöklelei halottlátó asszony. In: Pócs É. (szerk.): Lélek, halál, túlvilág. Budapest, 149-159.
 2001/b InCANTATIONes (Énekelte varázsigék). In: Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” (Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára) Bp. 91-112.
 2001/c 'Ear-herb' (Sempervivum tectorum L.) in hungarian ethnomedicine Acta Ethnographica 46, 261-271.
 2002 Szent Antal tüze. Bp. Akadémiai
 2002/b A fehértói javas ember tudománya. (Dóczy István gyógyító tevékenysége). Szeged, Csongrád megyei könyvtári füzetek 23.
 2003 Vésztői gyermekjátékok (1953-1961). MFMÉ Stud. Ethn. 4, 209-216.

- GRYNAEUS Tamás – KAPOCS Nándor**
 2000 Demográfiai változások Szeremlén (Szeremlei matriculák tanulmányai 18.- 20. sz.). Demográfia 43, 135-160.
- GUNDA Béla**
 1934 Adatok a csanád megyei néphithez. EA 23 692
- GYÖRFFY György**
 1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- GYÖRFFY István**
 1939 Behurcolt-é, avagy őshonos az Adonis wolgensis Békés megyében? Acta Univ. Szegediensis, Acta Biol., pars botanica Tom V.fasc. 3-4. 114-138.
- H. KOVÁCS Mihály**
 1927 Népbabonák Makóról. Ethn. 38, 124-125.
 1968 Makói népbabonák. MFM-NA. 222-71.
 1995 (Népi orvoslási adatok) JAM NA. 185 – 95.
- JUHÁSZ Antal**
 1990 Az elvándorlás és megtelepedés motivációi a táj települési folyamataiban. In: Juhász A. (szerk.) Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szeged, 99-110.
 1997 Tázlár pusztá benépesedése. In: Juhász A. (szerk.) Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. Szeged, 37-69.
 1999 A Szent Imre pusztai Ivánka birtok eladása és benépesítése. In: Juhász A. (szerk.) Migráció és anyagi kultúra a Duna-Tisza közén. Szeged, 55-88.
- KELLERMANN Sándor**
 1984 Népies állatgyógyászat. EA 17 556 (Állatorvos szerző munkája)
- KISS Katalin – VÖRÖS Emese**
 2002 Népi gyógyászat Apátfalván. SZTE Néprajz Tanszék, kézirat
- KOMOLY (KOCHAN) Pál**
 1987 Emberek és háziállatok népi gyógyítása. EA 23 541 (Szlovák adatok Csanádalberti-, Tótkomlós- és Pitvarosról, valamint onnan áttelepültektől)
- MARKOS Gyöngyi**
 1986 A születés hagyományai Makón. Debrecen, Folklor és etnográfia 27. sz.
 1988 Bábaság Makón. Makó. A Makói Múzeum Füzetei 61.sz.
- MOLNÁR Mihály**
 1977 Népi embergyógyászat (Csanádapáca). EA 19 491
 1983 Népi állatgyógyászat. EA 21 970
- NAGY Dezső**
 1954 Népszokások Apátfalván. EA 26 669
 1956 Csanádpalota. EA 6 342
- NAGYFALUSI Ilona**
 1990 Népi gyógymódok Csanádpalotán. EA 24 356
- PALÁDI-KOVÁCS Attila**
 1993 Újkori migrációs folyamatok az Alföldön és a népi kultúra alakulása. In: Migráció és település a Duna-Tisza közén. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon III. Bp.-Szeged, 1605-1614.
- PÁNCZÉL Józsefné**
 1978 Kövegy község múltja és jelene. EA 20 003
 1979 A gyerekevelés a század elején. EA 20 495 (Csanádpalota, Kövegy)
- PÉTER László**
 1953 Maroslele. Adatok a volt püspöki uradalom cselédeinek életéhez, kultúrájához. EA 3997
- PÓCS Éva**
 1985 Magyar ráolvasások I-II. Bp. MTA könyvtárának kiadása
- POLNER Zoltán**
 1978 Föld szülte fáját (Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok). Szeged
 1980 A teknőkaparó. Szeged, Csongrád megyei könyvtári füzetek 13.

- 1985/a Éganyám, földanyám (Makó környéki ráolvasások és hiedelmek). Makó, A makói múzeum füzetei, 45.
- 1985/b Koronával koronázzák (Makó környéki népi imádságok és Krisztus legendák). Makó, A Makói Múzeum Füzetei, 48.
- 1995 Boldogasszony ágya. Szeged, Csongrád megyei könyvtári füzetek 22.sz.
- 1998 Az ember fia a Golgotán (Szeged környéki archaikus népi imádságok). Szeged
- RIGLER Zsigmond**
2003 Csanád vármegye egészségügyi állapota 1785-ben. Makó
- SIPOS Erzsébet**
1973 Földeák község népszokásai Újévtől Szilveszterig. EA 17 804
- SIPOS István**
1993 Jaj de fáj...! (Fejezetek nagyanyaink gyógymódjaiból). JAM NA 152 – 93.
2002 Sütünk, főzünk, gyógyítunk (Egy makói polgárasszony kéziratos receptfüzete a XX. század első harmadából). JAM NA 263 – 2002.
- SZABÓ Pál**
1965 Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig (1744-1848). In: Nagy Gyula (szerk.) Orosháza története I. 241-285.
- SZIGETI György**
1972-1973 Az apátfalvi nép táplálkozása II. MFMÉ 1972-73/1, 131-153.
1974 Népi hitvilág és orvoslás Apátfalván I. EA 18 331
1983 Hagyományos népszokások Apátfalván III. (A születés és csecsemőkor hagyományai) EA 21 921 (Adatközlői 1873-1910 között születettek)
- SZIRBIK Miklós**
1979 Makó városának leírása, 1835-1836. Makó, A Makói Múzeum Füzetei, 22.
- TÓTH Anikó**
1975 Adatok Makó és környéke néphitéről. EA 18 848 (Makó, Kiszombor, Püspöklele)
- TÓTH Ferenc**
1970 Hajdu János makói gazda kéziratos könyve a XIX.sz. 2. feléből. JAM NA 367 –74.
1972-1973 Makó településtörténeti vázlat. MFMÉ 1972-73/1, 41-81.
- TÓTH Ildikó et al.**
1984 Népi gyógymódok. JAM NA 993 – 84.
- TÓTH Kálmán**
1995 Szerelmem, Szeremle. Magánkiadás, Baja
- ZSILÁK Mária**
2002 Betegségek okozói: mítikus lények, betegség démonok. (Adatok a magyarországi szlovákok hiedelmeihez és népi orvoslásához). In: Barna G. - Kótyuk E. (szerk.) Test, lélek, természet (Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből). Bp.-Szeged, 127-132.
- *** A 2148. sz. Zrinyi Ilona úttörőcsapat néprajzi gyűjtése az 1975/1976 tanévben. MFM-NA 615 – 76.

Traditional healing in Makó and surroundings

by TAMÁS GRYNÆUS

Present study discusses traditional healing in Makó (in South-East Hungary, in the area of Csongrád, previously Csanád County) and in eight neighboring villages at the end of the 19th century and in the 20th century. The study uses several authors' collections, mainly manuscripts from the given time period as source.

The area was chosen due to our knowledge on the history of settlements. After the Turkish occupation intensive and mutual migration took place between the resettled villages and later on the city of Makó. Consequently present day population may be considered as almost homogeneous.

In the first part of the study after introducing the family and bynames referring to illnesses as well as to mental and physical frame, we present the prohibitions (taboos) aiming at prevention. These are connected to time periods (periods of the day, days, holidays), or to the state of the body (menstruation, pregnancy, infancy and childhood), respectively to types of food eaten (novelty), or serve the magic prevention of bread and milk.

They prohibit marriage between close relatives, as well as sanction the loss of virginity before marriage, and regulate the wearing of certain traditional pieces of clothes with preventive aims. The traditions of giving and choosing names, as well as protection against witches and other destructive powers are also listed here.

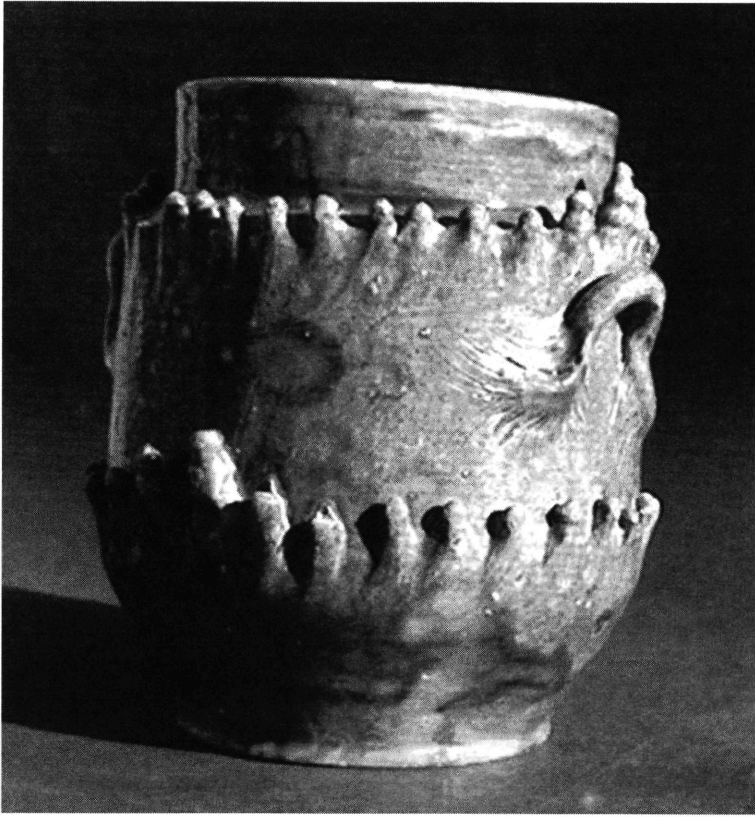
These are the witches (with a euphemistic name "the bad"), who may act also in the shapes of dogs, cats, frogs, horses and pigs. This was an accepted belief still at the end of the 20th century.

The chapter entitled "From Birth to Death" discusses the questions and matters of the period before marriage (burning, temptation, bewitching apart, spell on fertility), and those of gynecology and obstetric. Several magic traditions are connected to pregnancy and childbearing influencing the gender and character of the child, as well as protective prohibitions. Until approximately the 1930s so called peasant-midwives operating with or without certification were present at deliveries. The midwives together with the elder female members of the family ensured the respect of traditions and customs. After delivery the mother was laid in a special bed named after "Boldogasszony" (a pagan goddess in Hungarian tradition later identified with the Blessed Virgin). In this bed the mother and the infant were protected by several procedures and prohibitions. Several traditional beliefs and customs are connected to the first bathing and the navel, as well as to the clothes of the infant.

The nameless "pagan" infant before baptizing is especially endangered, thus the infant should be protected against the so-called "exchange" until baptizing. Relating to the period of breast-feeding and weaning, and that of teaching a child to speak and walk, as well as to the typical children's and infants' diseases (colic, insomnia, diarrhea, hairy child, mastitis neonatorum) a great deal of magical procedures and incantations are preserved. The diagnosis and traditional beliefs related to the evil eye and scare (placing coal into water, bathing with the traditional sayings) is the most common and the richest. At the end of the chapter we list the traditions connected to the feeding of the infant, as well as present how children are educated to play.

1. Kötő, Makó. József Attila Múzeum, ltsz. 81.123.198. (Dömötör Mihály felvétele)

2. Komatál, Csanádalberti. József Attila Múzeum, ltsz. 69.63.1.
(Dömötör Mihály felvétele)

Tulajdonosa!

1926
1927 III 192
évben
Károlyi
MAGYAR BÁBAKÖNYV

AMELY

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTERNEK A BELÜGYI M. KIR. MINISZTERRE
EGYETÉRTŐLEG KIBOCSÁTOTT 1902. ÉVI 60.000. SZÁMU RENDELETÉVEL MAGYARORSZÁGO

AZ

**OKLEVELES BÁBÁK
TANÍTÁSÁT ÉS MESTERSÉGÉT**

KÖTELEZŐLEG SZABÁLYOZZA.

(HIVATALOS KIADÁS.)

Ára 4 korona.

BUDAPEST, 1902.

3. Bábakönyv, Kiszombor

KISS KÁROLYNÉ OKL. SZÜLÉSZNŐ

4. Kiszombori bába zománczott névtáblája